

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН

Ба ҳуқуқи дастнавис

**ТДУ: 809.155.0+802.0
ТБК: 81.2 (2 ТОҶ) 81.2 Англ.
П–26**

АЛАМУРАДОВА РОБИЯ АЛАНАЗАРОВНА

**ТАҲЛИЛИ ЛИНГВИСТИИ МАЙДОНИ ЛУҒАВИВУ СЕМАНТИКИИ
«ТААҚҶУБ/SURPRISE» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии доктор PhD аз рӯи ихтисоси
6Д021300 – Забоншиносӣ (6Д021302– Забоншиносии муқоисавӣ–таърихӣ,
қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои филологӣ, дотсент
Насруддинов Сирочиддин
Моҳадшарифович

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО.....	4
МУҚАДДИМА.....	5
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ.....	8
БОБИ I. АСОСҶОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ КАЛИМАҶОИ ИФОДАКУНАНДАИ «ТААЧЧУБ/SURPRISE» ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	14-50
1.1. Баррасии рушди забоншиносии тоҷик	14
1.2. Масъалаи ҷойгоҳи калима дар забоншиносии кишварҳои хориҷӣ.....	23
1.3. Мафҳуми « таачҷуб/surprise », ҳамчун ҳиссиёт ва эҳсосот дар забоншиносӣ.....	33
1.4. Нақши оҳанги калима ҳамчун унсури муҳими таачҷуб дар забон.....	40
Хулосаи боби якум.....	47
БОБИ II. ТАСВИРИ ТАҲЛИЛИ МАЪНОИВУ СОҶТОРИИ КАЛИМАҶОИ ИФОДАКУНАНДАИ «ТААЧЧУБ/SURPRISE» ҶАМЧУН НАМУДИ ЭҶСОСОТ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ..	51-103
2.1 Таҳлили лексикӣ-маъноии калимаи « таачҷуб/surprise » дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	51
2.2 Таснифоти маъноии синонимҳои ифодакунандаи « таачҷуб/surprise » ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ.....	63
2.3 Мавқеи калимаҳои ифодакунандаи « таачҷуб/surprise » ҳамчун намуди эҳсосот дар эҷоди фразеологизмҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ....	84
2.4 Хусусиятҳои корбурди вожаҳои ифодагари « таачҷуб/surprise » ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ	95
Хулосаи боби дуюм	101
БОБИ III. ТАҲЛИЛИ СОҶТОРИИ КАЛИМАҶОИ ИФОДАКУНАНДАИ ТААЧЧУБ/SURPRISE ҶАМЧУН ЭҶСОСОТ ДАР ЗАБОНҶОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ.....	104-148
3.1 Созмонёбии калимаҳои ифодакунандаи « таачҷуб/surprise » ҳамчун эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо ёрии аффиксатсия.....	104

3.2	Истифода гардидани зарфҳо бо пасванди – Iy дар забони англисӣ дар ифодаи дигар калимаҳои эҳсосӣ.....	113
3.3	Ифодаи « тааччуб/surprise » ҳамчун намуди эҳсосот бо нидо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ	118
3.4	Ифодаи « тааччуб/surprise » ҳамчун намуди эҳсосот бо ҳиссачаҳо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ	136
	Хулосаи боби сеюм.....	145
	ХУЛОСА.....	149
	ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ.....	152
	РҶИҲАТИ АДАБИЁТ.....	153
	ИНТИШОРОТ АЗ РҶИИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	167

НОМГҶИ ИХТИСОРАҶО

1. англ. – англисӣ
2. ғ. – ғайра
3. КОА – Комиссияи олии атестатсионӣ
4. ГЛС – гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ
5. ГМ – гурӯҳҳои мавзӯӣ
6. ПС – парадигмаҳои семантикӣ
7. ВҶ – воҳидҳои фразеологӣ

МУҚАДДИМА

Чандин даҳсолаҳост, ки забоншиносони дохилу хориҷи кишвар ба таҳқиқоти муқоисавии забонҳо машғуланд. Маҳз забоншиносии муқоисавӣ замина фароҳам овард, ки забонҳои гуногуни дунё омӯхта шуда, вижагиҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо муайян гарданд.

Дар диссертатсия хусусиятҳои ҳавзаи луғавию маъноӣ калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**»—ро ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ баррасӣ намуда, умумият ва тафовути онҳо таъин гаштааст.

Мусаллам аст, ки таҳқиқи муқоисавии умумият ва тафовути ин ду забон арзиши баланди илмӣ дошта, дар натиҷаи муқоиса хусусиятҳои монандӣ ва нобаробарии сохторӣ, маъноӣ ва нахвӣи онҳо ошкор мегардад.

Забоншиносон М.Н. Қосимова [2003], М. Муҳаммадиев [1997], Ш. Рустамов [1981], ва дигарон чунин андеша доранд, ки омӯзиши муқоисавии забонҳо заминаи зарурии муносибати бошуурокаи омӯзиши забони хориҷӣ буда, роҳи бартараф намудани тафовутҳои нутқи модариро нишон дода, яке аз воситаҳои беҳтарини омӯзиши босуръати забони хориҷӣ ба шумор меравад.

Аз ин рӯ, коркарди асосҳои муқоисавии омӯзиши забони хориҷӣ дар робита бо забони модарӣ дар ҳама зинаҳои забон оид ба омӯзиши вожагону овозшиносӣ масъалаи мубрам ва саривақтӣ мебошад.

Дар бештари қорҳои илмӣ солҳои охир омӯзиши амиқи масъалаи ҳавзаи маъноӣ ва луғавӣ дар забонҳои гуногунсохтор мушоҳида гардида, таҳқиқи онҳо аз рӯйи усули таҳлили чузъии калимаҳо, усулҳои анъанавии забоншиносӣ, усулҳои сохторию маъноӣ ва вазифавию маъноӣ, ки воқеъияти натиҷаҳои бадастомадаро таъмин менамоянд, чашмрас аст.

Дар забоншиносии муосир доир ба таҳқиқи калимасозии ҳиссаҳои гуногуни нутқ қорҳои назаррас анҷом ёфта, ба масъалаи таъсири мутақобилаи луғавӣ—маъноии гурӯҳи калимаҳо дар доираи ҳиссаҳои мустақилмаъноӣ нутқ равшанӣ андохта шудааст.

Омӯзиши расоили илмию таҳқикотӣ, таҳлили адабиёти илмӣ–назариявӣ имкон медиҳад, то ба хулосае оем, ки назарияи калимасозӣ ва тасвири муқоисавии калимасозӣ дар ҳолати рушду такмилёбӣ қарор доранд.

Омӯзишу таҳқиқи калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, чи аз нигоҳи назария ва чи аз лиҳози амалия дар рушду нумои соҳаи грамматикиву вожашиносӣ то дараҷае сахмгузор хоҳад буд. Дар ин радиф ба ташаккули таҳқиқи муқоисавии забонҳои мухталиф низ таъсир хоҳад гузошт

Мубрамии мавзӯи таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур ба таҳлили ҳамачонибаи калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, мавриди қиёсу муқобала қарор гирифтааст. Дар забоншиносии умумӣ ва тоҷик таҳқиқоте вучуд доранд, ки ба масъалаҳои ҷудоғонаи ин мавзӯ бахшида шудаанд. Дар замони муосир таҳқиқи масъалаҳои омӯзиши калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот аз дидгоҳи забонию фарҳангӣ ва мантиқӣ барои боз ҳам равшантару мушаххастар дарк намудани хусусиятҳои милливу фарҳангии намоёндагони халқиятҳои гуногун муҳим мебошад.

Таҳқиқи ҳамачонибаи калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот ҷиҳати амиқтар бо фарҳанги халқҳои англис ва тоҷик шинос шудан, аз лиҳози ҷанбаи муқоисавӣ ҳаллу фасл менамояд.

Дар забоншиносии тоҷик дар ин самт масъалаҳои ҳастанд, ки то кунун тамоман омӯхта нашудаанд ё кам таҳқиқ шудаанд.

Мавзӯи омӯзиши калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ аз қабилҳои ҳамин гуна масъалаҳо ба ҳисоб меравад. Оид ба ин масъала баъзе маълумот мавҷуд бошад ҳам, хеле маҳдуд буда, моҳияти масъаларо ҳамачониба дарбар намегирад.

Пас, таҳқиқи маъноию луғавии калимаҳои ғавқуззикр ниёз дорад ва омӯзиши амиқи луғавии забонҳои гуногун, аз ҷумла калимаҳои, ки луғоти

«**тааччуб/surprise**»— ро ҳамчун як навъи эҳсос дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ифода мекунад, тақозо мекунад, ки луғати забони тоҷикӣ ба таври омӯзиши жарф қарор гирад.

Маҳз, ин омил муҳимии мавзуи интихобнамудаи моро инъикос мекунад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ яке аз қабатҳои луғавӣ ва маъноии калимаҳои ба таври кофӣ омӯхтанашудаи забоншиносӣ мебошад.

Омӯзиши қабатҳои луғавии калимаҳо дар забоншиносӣ аз даврони аввали пайдоиши ин илм таваҷҷуҳи олимониро ба худ ҷалб кардааст.

Масоили асосии назариявии он ҳанӯз дар нимаи аввали асри ХХ аз тарафи олимони Россия ба монанди: В. В. Виноградов [1977], Г.О. Винокур [1990], В. П. Даниленко [1993], В. Н. Головин [1987], Д. С. Лотте [1968], Г.И. Арбекова [1977], Ю.С. Степанов [1975], муҳаққиқони англис: И. В Арнолд [1991], М.Я. Блох [1986], мавриди пажӯҳиш ва таҳлил қарор дода буданд. Олимони тоҷик ба монанди Ш. Рустамов [1972], Б. Ниёзмӯҳаммадов [1970], М.Н. Қосимова [2007], М. Мӯҳаммадиев [1997], Ҳ. Мачидов [2007], Б. Камолитдинов [2001], Д. Саймиддинов [2007], С. Хочиев [1977] ва дигарон таҳқиқотҳои илмии зиёде гузаронида, дар ҳалли масоили вожашиносӣ нақши муҳим доранд.

Дар ин масъала таҳқиқоти олимони тоҷик, аз ҷумла С. Собирҷоновро қайд кардан бамаврид аст. Муҳаққиқ дар кори худ, ки ба таҳқиқи ҷумлаҳои саволии эҳсосӣ дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [2011] бахшида шудааст, бори аввал, махсусан, ҷумлаҳои саволии хоссаро ба риштаи таҳқиқ қашида, масоили печидаи ин навъи ҷумларо дар забоншиносии тоҷик бо таъя бар маводи илмию амалии арзишманд гиреҳкушоӣ намуда, масъалаҳои тарзу воситаҳои ифодаи савол ва имконоти услубии ҷумлаҳои саволии эҳсосиро ба қалам дода, намунаҳои гуногуни ҷумлаҳои саволиро мавриди таҳлилу пажӯҳиш қарор додааст.

Ҳамин тавр, мақолаҳои илмию оммавии муҳаққиқ арзишманд ва барои илми забоншиносии тоҷик муҳим буда, тарзи баёни андеша ва пешниҳод кардани фарзияҳои илмӣ моҳирона ва эҷодкоронаанд.

Дар диссертатсияи мазкур асосҳои назариявии ташаккули луғавӣ–маъноӣ ва воҷасозӣ мавриди пажӯҳиши амиқ қарор дода шуд. Давраи муосири рушду нумуи илми забоншиносӣ дар назди муҳаққиқон аз сари нав омӯхтани масъалаҳои калимасозиро вобаста ба соҳаҳои истифодабарии он гузоштааст. Яъне, ба муҳаққиқон зарур аст, ки калимаҳои истифодашавандаро аз нуқтаи назари илмӣ асоснок намоянд ва пажӯҳиширо танҳо дар асоси методҳои роиҷ ва ҳамзамон равишҳои нав дар соҳаи забоншиносӣ ба роҳ монанд.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва ё мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқоти мавриди назар бо барномаҳои таълимии муассисаҳои таҳсилоти олий ва мавзӯҳои илмӣ алоқамандии зич дорад.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосии таҳқиқоти мазкурро омӯзиши системавӣ, комплексӣ, муқоисавӣ, сохторӣ, луғавӣ–семантикӣ ва морфологии калимаҳое, ки «**тааччуб/surprise**» – ро ҳамчун як намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ ифода мекунад, ташкил медиҳад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Вазифаи асосии таҳқиқот аз он иборат аст, ки яке аз роҳҳои маъмултарини истифодаи калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар ду забон ва хусусиятҳои таркибӣ ва маъноии онҳо мавриди пажӯҳиш, коркард ва таҳлил қарор дода шудааст.

Барои ба даст овардани ин мақсад вазифаҳои зерин дар пеш гузошта шуд:

- ошкор сохтани вижагиҳои луғавӣ–маъноии ва равишҳои ташаккулёбии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ;
- муқаррар намудани хусусиятҳои маъноӣ ва мафҳумии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мақсади ошкор ва пайдо намудани умумият ва фарқияти онҳо аз якдигар;
- омӯзиши роҳу усулҳои морфологии вожаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ;
- таҳлили илмии хусусиятҳои маъноии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар ҳиссаҳои нутқ дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ;
- муайян намудани вижагиҳои сохтории ташаккулёбии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани манбаъҳои калимаҳои ифодакунандаи мафҳуми «**таачҷуб/surprise**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ;
- муайян намудани дараҷаи таъсири омилҳои фаролингвистӣ ва беҳтаршавии механизмҳои луғавӣ – маъноии ташаккулёбии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ;

Объекти таҳқиқот. Объекти диссертатсияи мазкур роҳҳо ва воситаҳои амалигардонии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои мавриди назар мебошад.

Мавзуи (предмет) таҳқиқот. Мавзуи кори мазкур муайян намудани калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ, ҳамчун яке аз навҳои гуногуни маъноӣ ва, инчунин, муайян кардани хусусиятҳои маъноию лексикӣ ва сохтории он дар забонҳои тоҷикию англисӣ ба шумор меравад.

Асосҳои назариявӣ ва методологияи таҳқиқ. Асоси назариявию методологияи таҳқиқро асарҳои махсуси олимони тоҷик, англис ва рус ташкил доданд, ки дар соҳаи забоншиносӣ қорҳои назаррас анҷом додаанд. Забоншиносон ба монанди: Л.Л. Нелюбина, Н.Д. Андреева, В.Д. Аракина, Л.А. Чернишова, В.П. Даниленко, Л.М. Алексеева, К.Я. Авербух, олимони хориҷӣ ба монанди Дж. Лайон, Дж. Лакофф, Расторгуева Т.А, Иванова И.П., Илиш Б.А., Сорокина Т.С., Аракин В.Д., Хлебникова И.Б., Беляева Т.М., Чахоян Л.С. Карл Бруннер, ва олимони тоҷик дар соҳаи забоншиносӣ ба монанди: Р. Ғаффоров, Ш. Рустамов, Ҳ. Маҷидов, Д. Хочаев, Д. Саймиддинов, М.Б. Султонов, М. Саломов, Н. Шаропов ва дигарон қорҳои илмӣ худро маҳз дар соҳаи таҳқиқоти вожашиносӣ ва сарф собит намудаанд.

Навгони илмӣ таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки дар натиҷаи таҳқиқоти вожаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ як қатор шабоҳат ва тафовутҳо ошкор шудаанд.

Инчунин, дар низоми луғавӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бори аввал мавзӯи омӯзиши жарфтарӣ низоми қиёсию типологӣ қарор мегирад, ки дар он хусусиятҳои луғавӣ– маъноӣ ва сохторӣ– грамматикӣ лексикаи забонҳои мавриди омӯзиш ва сарчашмаҳои пайдоиши онҳо баррасӣ мешавад. Бори аввал хусусиятҳои муқоисавию типологӣи «**тааччуб/surprise**» дар таркиби луғавӣ забонҳои муқоисашаванда нишон дода шудаанд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. маводди забонӣ чамъовардашуда ва қорқардшуда, ки вожаҳои ифодакунандаи эҳсосотро бо забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ифода мекунад, арзиши муайяни забоншиносӣ дорад;

2. низомбандӣ ва омӯхтани вожаҳое, ки дар забони тоҷикӣ тааччубро ифода мекунад, дар муқоиса бо забони англисӣ барои рушди низоми вожаҳо ва пурра гардонидани захираи луғавӣ забони тоҷикӣ аҳаммияти махсуси назариявӣ ва амалӣ дорад;

3. таҳлили системавии муқоисавӣ– типологӣ, луғавӣ– маъноӣ ва сохторӣ– грамматикӣи вожаҳои ифодакунандаи тааҷҷуби забонҳои тоҷикӣ ва англисӣро ифода мекунад, метавонад барои омӯзиши самарабахши дигар бахшҳои луғавӣи забонҳои муқоисашаванда замина фароҳам оварад ва ба ҳалли фаъли дигар самтҳои мазкур мусоидат намояд;

4. ташкили сохторӣ, маъноӣи вожаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» дар забонҳои муқоисашаванда ба таври мунтазам дар раванди рушд қарор дорад, вобаста ба зерсохторҳои илм, ки дар ин ё он модел бо сарчашмаҳои гуногуни пайдоиш амал мекунад, фарқ мекунад;

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот аз он иборат аст, ки таҳқиқоти мазкур бо таҳия ва коркард метавонад роҳи усулҳои навро дар низомии махсуси луғавӣ– маъноӣ ва калимасозӣ инъикос намояд, чунки дар дохили он муносибатҳои зинавӣ бо назардошти истифодаи усулҳои забонмӯзӣ аз мафҳуми вожа сар қарда, то мавқеи он дар сохтори забон пурра таҳлил ва таҳқиқ шудааст. Аҳаммияти амалии таҳқиқ дар он инъикос мегардад, ки натиҷаҳои таҳқиқи мавриди назар барои мурағаб сохтани роҳнамоҳои таълимӣ ва китобҳои дарсӣ доир ба фанни «Забоншиносӣ», барои тартиб додани луғатномаҳо, ҳамчунин барои тарҷумаи назариявӣ ва амалӣ барои курсҳои лексионӣ оид ба забоншиносии забонҳои муқоисашаванда, барои типологияи забонҳои тоҷикӣ, англисӣ, русӣ ва дигар забонҳо, барои навиштани қорҳои курсӣ ва дипломӣ мусоидат менамояд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Эътимоднокии натиҷаҳои диссертатсия дар он аст, ки калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» дар забони тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ бо ёрии вожаҳо ва қолабҳои алоҳида, бо муқоисаи хусусиятҳои сохторӣ– маъноӣи онҳо пурра ва возеҳу равшан ифода ёфтааст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзӯ ва муҳтавои диссертатсия ба таҳқиқи муқоисавӣи калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ки аз назари типологӣ ва аз назари ҳешовандӣ шомили як оила мебошанд, бахшида шудааст.

Вобаста ба масъалаи таҳқиқот диссертатсия ба ихтисоси илмии 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ– таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот дар он зоҳир мешавад, ки мавзӯи мазкур бори нахуст дар забоншиносии муқоисавӣ – таърихӣ, типологӣ ва қиёсӣ мавриди таҳқиқи илмӣ қарор мегирад. Таҳлили вожағони ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» дар забонҳои тоҷикӣ ва муқоисаи он бо забони англисӣ низ ошкор шудаанд.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Муҳтавои диссертатсия дар маърузаҳо, гузоришҳо дар конференсияҳои ҳарсолаи илмию назариявии ҳаёти профессорону устодони Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, ва дигар конференсияҳои минтақавию ҷумҳуриявӣ мавриди муҳокимаву баррасӣ қарор гирифтааст: Конференсияи байналмилалӣ «Забони русӣ — забони сулҳ ва муоширати байни миллатҳо» 31 октябри соли 2023 (ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода); Масъалаҳои тарҷума ва тарҷумашиносии тоҷик: Вазъият ва дурнамо. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ – амалӣ 28– уми ноябри соли 2023.(Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон); Конференсияи илмӣ– амалӣ дар мавзӯи: «Русский язык в современном биллингвальном пространстве» 14 – 15 июни 2023 года. Душанбе, 2023 (ДБЗХТ ба номи С.Улуғзода).

Диссертатсияи мазкур дар ҷаласаи кафедраи филологияи англисии Донишгоҳи байналмиллалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода (суратҷаласаи № 9 аз 20 – уми апрели соли 2024) муҳокима шуда, ба ҳимояи такрорӣ тавсия шудааст.

Интишорот аз рӯйи мавзӯи диссертатсия. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар 11 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 3 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интишор шудаанд.

Соҳтор ва ҳачми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 12 зербоб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат аст. Матни асосии диссертатсия 165 саҳифаро дар бар мегирад.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «ТААҚҚУБ/SURPRISE» ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

1.1. Баррасии рушди забоншиносии тоҷик

Забоншиносӣ илм дар бораи забони инсон буда, қонуни мавҷудият ва инкишофи таърихӣ онро меомӯзад. Забоншиносӣ бо илмҳои дигар низ алоқаи мустақкам дорад. Яъне, ин нуқта далели он аст, ки забон дар ташаккули ҳама ҷиҳатҳои кушиши инсон, аз ҷумла идрок, маърифат ва мубодила нақши муҳимро мебозад. Баъд аз соҳибистиклол шудани кишварамон дар тамоми риштаҳои илм, аз ҷумла дар соҳаи илми забоншиносӣ пешравиҳои назаррасе ба мушоҳида расида истодааст.

Забоншиносии тоҷик, ҳамчун як шоҳаи илми забон, таърихи дурудароз ва тулонӣ дошта, дигаргуниҳои зиёдеро паси сар намудааст. Он сарчашмаи хешро аз осори ниёгонамон, яъне аз пайдоиши нахустин намунаҳои адабиёти форсу тоҷик гирифта, то имрӯз дар марҳилаи рушди босуръат қарор дорад. Забоншиносии тоҷик дар ҳар даври замон ба масъалаҳои муҳимми забон, аз қабили сохт, луғат, грамматика, услуб ва ғайра тавачҷуҳ зоҳир намуда, барои ҳалли онҳо роҳҳои муносибро ҷустуҷӯ карда, дар ин ҷодда ба комёбиҳои назаррас ноил гаштааст.

Дар ибтидо, забоншиносии тоҷик бештар хусусияти амалӣ дошт ва ба омӯзиши забони адабӣ, мураттабсозии луғатҳо ва шарҳи матнҳои классикӣ равона шуда буд. Намояндагони барҷастаи ин давра Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Абуалӣ ибни Сино ва дигарон мебошанд, ки дар рушди забони адабии тоҷик ва ташаккули истилоҳоти илмӣ саҳми арзанда гузоштаанд. Осори онҳо на танҳо ҳамчун намунаҳои олии адабиёт, балки ҳамчун сарчашмаи ғанӣ барои омӯзиши забоншиносӣ аҳаммияти хосса доранд.

Дар давраи нав, забоншиносии тоҷик ба таври ҷиддӣ ба омӯзиши назариявӣ ва методологии забон равона гардид. Ва донишмандону олимонро водор сохт, ки ба таҳқиқи масъалаҳои муҳими забоншиносӣ, аз

қабилӣ таносубӣ забон ва ҷомеа, забон ва тафаккур, забон ва фарҳанг, робитаи забонҳо ва ғайра тавачҷуҳ зоҳир намоянд. Намояндагони маъруфи ин давра Б. Ғафуров, Т. Зехни, Р. Хошим, М. Шукуров, Э. Муллоқандов, Я. Калонтаров, Н. Шарофов, Ш. Рустамов ва дигарон мебошанд, ки дар рушди забоншиносӣ муосири тоҷик саҳми арзанда гузоштаанд.

Забоншиносӣ муосири тоҷик дар асоси дастовардҳои илми забоншиносӣ ҷаҳонӣ ва анъанаҳои миллии худ инкишоф меёбад. Он ба омӯзиши масъалаҳои мубрами забони тоҷикӣ, аз қабилӣ таҳияи истилоҳоти илмӣ, танзими имло, омӯзиши забонҳои қадима ва муқоисаи забонҳо машғул аст. Забоншиносони муосири тоҷик дар таҳкими пояҳои илмии забони тоҷикӣ, ҳифзи тозагии он ва баланд бардоштани мақоми он дар ҷомеа саҳми муносиб мегузоранд. Дар ин ҷабҳа саҳми олимони В. С. Расторгуева, Л.С. Пейсиков, И.М. Оранский, Н.А. Шаропов, Д. Саймиддинов, С. Назарзода ва ғайраҳо қалон аст.

Ҳамин тавр, рушди забоншиносӣ тоҷик як раванди мураккаб ва бисёрҷанба буда, дар он ҳам дастовардҳои бузург ва ҳам мушкилоти зиёде ҷой доранд. Аммо, бо вучуди ин, забоншиносӣ тоҷик ҳамчун як шоҳаи муҳимми илм дар рушди забони тоҷикӣ, фарҳанги миллии ва таҳкими пояҳои маънавии ҷомеа нақши созгореро мебозад. Забоншиносӣ илми мустақил буда, масъалаҳои зиёдеро дар бар мегирад ва дар навбати худ ба қисматҳои савтиёт, луғатшиносӣ, сарф ва наҳв ҷудо мешавад.

Назарияи забоншиносӣ шуравӣ дар асоси анъанаи забоншиносон, махсусан, концепсияҳои А.А. Потенбня., Ф.Ф. Фортунатов., А.М. Пешковский., Д.Н. Ушаков., А.А. Шахматов., Бодуэнде Куртенэ., В.А. Богородитский., Е.Д. Поливанов., А.В. Шерба ва дигарон инкишоф ёфтааст.

Дар солҳои 50–60 қарни ХХ доир ба тағйири таркиби луғавӣ ва инкишофу такмили он якҷанд таҳқиқот рӯйи қор омадаанд. Ҳолату тағйироти таркиби луғавии забонро дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри ХХ забоншинос Н. Маъсумӣ таҳқиқ намудааст [78, С.40].

Дар ин давра доир ба тағйири таркиби луғавӣ ва инкишофу такмили он якчанд таҳқиқотҳо ба амал омадаанд. Ҳолату тағйироти таркиби луғавии забонро дар нимаи дуюми асри XIX ва аввали асри XX забоншинос Н. Маъсумӣ таҳқиқ намудааст [77,С.45].

Хусусиятҳои синонимҳо, омонимҳо ва антонимҳои забони тоҷикиро муҳаққиқон М. Муҳаммадиев дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» [2008] ва Қ. Тоҳирова дар китоби «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [1967], мавриди омӯзиш қарор дода, асарҳои таълимии ҷудогона ба таъби расонидаанд. Дар баробари таҳқиқоти муҳаққиқони болозикр, инчунин, дар забони тоҷикӣ қариб 300 намуди луғатҳо таълиф шудаанд. Як қисми ин луғатҳо –мавриди омӯзиш қарор гирифта бошанд, луғатҳои муътабари «Ғиёс–ул–луғот», «Бурҳони қотеъ» ҳатто ба алифбои кириллӣ гардонида шудаанд.

Ҳамчунин, забоншиносони тоҷик доир ба ҳамаи ҳиссаҳои нутқ таҳқиқотҳои ҷудогона анҷом додаанд. Дар он таҳқиқотҳо ҷиҳатҳои луғавӣ, дастурӣ, калимасозӣ ва вазифаи нахвӣ ҳар як ҳиссаи нутқ нишон дода шудааст. Ба омӯзиш ва таҳқиқи исму феъл, ки ду ҳиссаи нутқи асосӣ ва хеле мураккаб мебошанд, эътибори ҷиддӣ дода, аломат ва хусусиятҳои асосии онҳо нишон дода шудааст. Ба таҳқиқи ин масъала забоншиносони маъруфи тоҷик Н. Маъсумӣ, Д. Тоҷиев, Ш. Рустамов, Ш. Ниёзӣ, В.С. Расторгуева саҳми ҳурро гузоштаанд.

Масъалаи аввалини илми забоншиносӣ муайян намудани табиат ва моҳияти забон аст. Ба масъалаи дуум омӯзиши сохти забон мебарояд. Дар он овозҳо, калимаҳо, ҳиссаҳои нутқ, ҷумлаҳо ва алоқҳои калимаҳо ва инчунин, муносибати онҳо омӯхта мешавад.

Сеюмин вазифаи забоншиносӣ муайян намудани низоми забон аст. Забон аз низоми муайян иборат буда, овозҳо ва калимаю ҷумлаҳои алоқамандро дар бар мегирад.

Чорумин масъалае, ки дар назди ин илм меистад, нишон додани пайдоиш ва инкишофи забонҳост, ки масъалаҳои вобастагии рушди забон бо

чамъият, шакл ва роҳҳои инкишофи забонҳо аз давраи пайдоиши онҳо то имрӯз, забони умумии гуфтугӯи, лаҳҷаҳо ва забони адабиёти дар бар мегирад.

Пайдоиш ва тараққиёти хат, намудҳои хат ва алифбо, графикаю имлоӣ ва мабдаъҳои он ба вазифаи панҷумини забоншиносӣ медарояд. Таснифоти забонҳо ва намудҳои он, забонҳои хешу бегона шашумин масъалаи забоншиносӣ аст.

Ба ҳафтумин масъалаи забоншиносӣ таъин ва муайян намудани методҳои таҳқиқотии ҳуди ҳамин илм, яъне забоншиносӣ медарояд. Забоншиносӣ низ ба мисли илмҳои дигар методҳои таҳқиқотии худро дорад. Ба ин методҳо муқоисавӣ–таърихӣ, тасвирӣ, амалӣ, оморӣ (статистикӣ) ва ғайра медарояд. Масъалаи дигаре, ки илми забоншиносӣ меомӯзад, тай намудани муносибати он бо илмҳои дигар мебошад.

Муайян намудани табиати забон яке аз масъалаҳои муҳимми илми забоншиносӣ аст. Дар забоншиносӣ доир ба ин масъала фикри ягона нест. Муносибати забон ва тафаккур яке аз масъалаҳои хеле муҳим, вале ниҳоят мураккаби фанни забоншиносӣ мебошад.

Садриддин Айни дар забоншиносии тоҷик аввалин шахсест, ки оид ба маҳалли пайдоиш ва инкишофи забони адабии тоҷик сухан рондааст. Вай мавҷудияти забони тоҷикӣ, ривочу раванг ва нашъунамои онро ба мавҷудияти халқи тоҷик ва ҳаёти таърихӣ, ки он аз сар гузарондааст, алоқаманд дониста навишта буд: «Аз бозе ки вақеъаҳо таърих қайд мекунад, то (имрӯз дар диёри Мовароуннаҳр ва Туркистон як қавми муаззам ба номи тоҷик истиқомат дорад, ҳамчунон забон ва адабиёти эшон ҳам ривоч ёфта омадааст» [214,С. 13].

Ӯ махсусан ба омӯхтан ва исбот намудани маҳалли пайдоиш, шакли адабӣ гирифтани ва ба дигар ҷойҳо паҳн шудани забони адабии тоҷикӣ дарӣ ё худ форсии дарӣ, ки забони тоҷикӣ, форсии имрӯза дар натиҷаи тараққиёти минбаъдаи он ба забонҳои алоҳидаи адабӣ чудо шудаанд, фикрҳои мухталиф мавҷуд аст. Забони адабии муосири тоҷик яке аз забонҳои пурсарвати дунё

буда, таърихи куҳан дорад. Вобаста ба пешравию чамъият забон низ инкишоф меёбад. Яке аз бахшҳои муҳими илми забоншиносӣ ин вожашиносӣ ба шумор меравад.

Ш. Ниёзӣ дар таълифу тартиб додани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои амаливу барномаҳои таълимӣ саҳми арзанда гузоштааст. Ғайр аз ин дар таълифи аввалин китоби дарсии мактабҳои олии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» [1956] аз фонетикаву морфология иштирок кардааст.

Дар забоншиносии муосири тоҷик омӯзиш ва таҳқиқи забон ва услуби эҷодиёти адиб ва ё асари ҷудогона ба номи Н. Маъсумӣ алоқаманд мебошад. Таваччуҳи олимро бештар вазъият ва тағйиротҳои таркиби луғавии забони адабии тоҷик аз асри X то XIX, вазъияти забони адабӣ дар ибтидои асри XX ва роҳҳои инкишофу тараққиёти ҳолати ҳозираи забони адабӣ ба худ ҷалб намуда, таҳқиқотҳои зиёде анҷом додааст [77,С.49].

Ба ақидаи А. Л. Пумянский танҳо тавассути силсилаи калимаҳо муносибати забон ва тафаккур густариш меёбад. Ў қайд мекунад: «Забон ду паҳлу дорад: моддӣ ва маънӣ. Паҳлуи аввалӣ бо роҳи ҳиссиёт доништа мешавад ва онро низоми овозҳо таркиб медиҳад, ки ба ҳам пайванд шудани онҳо ташаккули воҳидҳои забониро ба миён меорад. Паҳлуи сонӣ, хусусияти ғоявии воҳидҳои забониро дар бар гирифта, ба ҷиҳати маъноии калимаҳо далолат мекунад ва дар мафкураи инсон вучуд дорад» [117,С. 4].

Забоншинос Д. Тоҷиев доир ба ҳамаи қисматҳои забоншиносӣ – вожашиносиву фарҳангшиносӣ, савтиёти имло, сарф, наҳв, услуб ва таърихи забон таҳқиқот бурдааст [152,С. 28].

Аз ҷумла, таҳқиқоти забоншинос М. Қосимова «Чор унсури маъниофаринӣ, калимасозӣ» [2007], яке аз дастовардҳои илми забоншиносии тоҷик ба шумор меравад.

Ҳангоми омӯзиш ва баррасии ҳолати ҳозираи забони адабӣ ба қисматҳои сарфу наҳв, услубҳои забон ва маданияти нутқ ва инчунин, тартиб додани луғат эътибори махсус додааст.

Муҳаққиқ Ш. Рустамов дар забоншиносии тоҷик дар калимасозии ҳиссаҳои нутқ корҳои зиёдеро анҷом додааст. Дар забони тоҷикӣ мавзӯи калимасозӣ, аз ҷумла калимасозии исм аз тарафи забоншинос Ш. Рустамов мавриди таҳқиқоти алоҳида қарор гирифтааст. Рисолаи муҳаққиқ яке аз пураарзиштарин манбаъҳо дар ҷодаи омӯзиши калимасозӣ ба ҳисоб меравад, ки тавонистааст паҳлуҳои мухталифи калимасозии забони тоҷикиро таҳқиқ ва таҳлил намояд [122, С.50].

Забоншинос З. Мухторов қайд мекунад: «Калима ҳамеша чун пулест, ки забон ва тафаккурро ба ҳам мепайвандад» [91, С. 152].

Як муносибати тозаи илмӣ ба масъалаи ҷумлаҳои саволии эҳсосӣ дар қори муҳаққиқ С. Собирҷонов аст, ки ӯ тавонистааст ифодаи савол ва саволгузорию бо матн ҳамчун воҳиди комили забон ва раванди муҳобирот алоқаманд намояд. Дар қисмати ҷудогонаи таҳқиқот бо як маҳорати ҳосса муҳаққиқ ҷумлаҳои мавриди таҳқиқро тасниф ва гуруҳбандӣ намудааст.

Ҷумлаҳои ҳосаи саволиро ба риштаи тасниф кашида, онҳоро ба панҷ гуруҳ ҷудо намудааст, ки ин тарзи тасниф дар забоншиносии муосири тоҷик як иқдоми комилан нав ва нодир аст [147, С.30].

Дар баробари ин муҳаққиқ конструкцияҳои муродифоти ҷумлаҳои саволиро муайян намуда, вижагиҳои фарқкунандаи онҳоро хеле моҳирона нишон додааст [147, С.31].

Муҳаққиқи тоҷик С. Собирҷонов қайд менамояд, ки «Ҷумлаҳои саволии эҳсосӣ вобаста ба тобишҳои обуранги бадеиашон, тарзу воситаҳои ифодаашон ва сохти таркибиашон ба навъҳои гуногун ҷудо мешаванд.

1. Ҷумлаҳои саволии эҳсосие, ки тобишҳои обуранги бадеии мусбат доранд;

2. Ҷумлаҳои саволии эҳсосие, ки тобишҳои обуранги бадеии манфӣ доранд» [147, С. 6].

Забони тоҷикӣ, ки маҳсули чандин асрҳост, дар муддати мавҷудияти худ вобаста ба шароити зиндагӣ, ҳодисаҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, таърихӣ, маданӣ инкишоф ёфта, ба дараҷаи имрӯзааш расидааст. Таркиби луғавӣ дар раванди

таърих бо вожаҳои нав пурра гардида, баъзе вожаҳое, ки ба истеъмоли онҳо эҳтиёче намондааст, дар корбурд маҳдуд мегарданд.

Солҳои охир забоншиносон М.Н. Қосимова, А. Ҳасанов (А. Ҳасанзода), М. Султонов, С. Назарзода, С. Анварӣ, Ш. Кабилов, Ш. Каримов, З. Мухторов, М. Саломов (М. Саломиён), Ш. Исматуллозода, С. Ҳалимова, Ф. Шарипова, Ж. Гулназарзода, Х. Кабилов, Х. Табаров ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни осори форсии классикро аз дидгоҳи луғавию грамматикӣ ва услубӣ мавриди баррасӣ қарор додаанд.

М.Ф. Фозилов доир ба вижагиҳои забонии «Таърихи Табарӣ», Х. Камолов доир ба ибораҳои изофии «Таърихи Табарӣ», Ш. Кабилов доир ба хусусиятҳои луғавию семантикии «Таърихи Бадахшон», Б. Раҳмонов доир ба вижагиҳои феъл дар «Таърихи Бухоро» ва дигарон қорҳои илмӣ–таҳқиқотӣ анҷом додаанд.

Махсусан, асарҳои забоншинос Д. Саймиддинов дар забоншиносӣ қобили қайд аст. Аз нуқтаи назари ӯ луғати тоҷикӣ дар ташаккули худ ба се давра рост меояд: «Пайдоиш ва густаршии гуруҳҳои луғавӣ махсуси ҳамаи давраҳои таърихии ташаккули забонҳои эронӣ мебошад. Бунёди гуруҳҳои луғавӣ ба таври умум аз забонҳои эронии бостон оғоз гардида, дар забони форсии миёна дар ҳудуди ҳамин сатҳи забонӣ тавсия пайдо кардааст» [135, 310].

Дар асарҳои забоншинос Ҳ. Мачидов дар хусуси воҳидҳои луғавӣ – калимаҳо, маъноҳо, манбаъҳои пайдоиш, мавқеъ, истеъмом ва робитаҳои устувори байни ҳамдигарии онҳо маълумоти зиёде оварда шудааст [76, С.241].

Ӯ инчунин, қайд кардааст: «Ибтидои муташаккилии калимаҳоро маъноҳои луғавии онҳо ташкил медиҳанд. Пайдоиш ва инкишофи навҳои дигари маъноҳои калимаҳо, аз ҷумла маъноҳои грамматикии онҳо бо маъноҳои луғавиашон вобастагии қавӣ доранд ва ҳамчун дараҷаи болотари онҳо зоҳир мешаванд» [76, С.242].

М. Муҳаммадиев дар бораи усулҳои асосии калимасозии забони тоҷикӣ ва роҳҳои он таҳқиқоти зиёди илмӣ бурдааст. Дар такомул ва ташаккули илми забоншиносии давраи шуравии тоҷик саҳми олимони шинохта: Л. Бузургзода [1940], Ш. Ниёзӣ [1979], Б. Ниёзмухаммадов [1970], Н. Маъсумӣ [1970] ва Д. Тоҷиев [2019] хеле бузург аст.

Асарҳои илмиву китобҳои дарсии навиштаи онҳо ҳамаи қисматҳои забоншиносиро дар бар гирифтаанд. Ба ин китобҳои зерин далел шуда метавонанд: Шеваи тоҷикони Чилгазӣ [1936], Материалҳо ба грамматикаи забони тоҷикӣ [1937], Таблитсияҳои грамматикӣ [1978], Шеваи Ленинобод [1937], Баъзе хусусиятҳои забони аҳолии Самарқанд [1938], Очерки мухтасари диалектологияи тоҷик [1939], Харитаи диалектологияи шеваҳои тоҷикии водии Фарғона [1939], Фонетикаи забони тоҷикӣ [1940], Морфологияи забони тоҷикӣ [1941], Синтаксиси мухтасари забони тоҷикӣ [1942].

Ин асарҳо дар замоне навишта шудаанд, ки илми забоншиносии тоҷик тавлид ёфта истода буд.

Ш. Ниёзӣ дар таълифу тартиб додани китобҳои дарсӣ ва дастурҳои амаливу барномаҳои таълимӣ саҳми арзанда гузоштааст. Ғайр аз ин, дар таълифи аввалин китоби дарсии мактабҳои олии «Грамматикаи забони тоҷикӣ» [1956] аз фонетикаву морфология иштирок кардааст.

Дар забоншиносии муосири тоҷик омӯзиш ва таҳқиқи забон ва услуби эҷодиёти адиб ва ё асари ҷудоғона ба номи Н. Маъсумӣ алоқаманд мебошад. Таваччуҳи олимро бештар вазъият ва тағйиротҳои таркиби луғавии забони адабии тоҷик аз асри X то XIX, вазъияти забони адабӣ дар ибтидои асри XX ва роҳҳои инкишофу тараққиёти ҳолати ҳозираи забони адабӣ ба худ ҷалб намуда, таҳқиқотҳои зиёде анҷом додааст [76,С. 90].

Забоншинос Қ. Тоҳирова лексикаи адабии китобиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад: 1) луғатҳои дар наср истифодашаванда; 2) луғатҳои, ки асосан дар назм истифода мешаванд [156,С. 78].

Забоншинос Ҳ. Мачидов таҳқиқоти мукамалеро оид ба фразеология ба анҷом расонидааст, ки хизмати мавсуф дар пешрафти ин риштаи илм назаррас аст. Забоншинос Ҳ. Мачидов дар асараш «Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик» [1982], тамоми хусусиятҳои воҳидҳои фразеологияи забони тоҷикиро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Муаллиф зикр мекунад, ки ифодаи маъноӣ яклукhti ба ҳиссаҳо ҷудонашаванда, устувории таркиби лексикӣ, аз байн рафтани алоқаи зиндаи синтаксисии ҷузъҳои таркиби ибора ё то андозае хирашудани ин алоқаҳо ва тамоюли умумихалқии онҳо хусусиятҳои асосии воҳидҳои фразеологиро ташкил медиҳанд.

Ба ақидаи С. Мачидов аз нуқтаи назари низоми забон, қонуниятҳои дохилии он тамоми калимаҳои забони тоҷикӣ бо қиёфаи овозӣ ва мазмуни хоси худ аз воҳидҳои дигари он фарқ мекунанд. Вобаста ба вазифаҳои дар забон дошташон низ калимаҳо аз гурӯҳҳои дигар тафовут доранд. Аз ин нуқтаи назар дар номгӯӣ зикршудаи нишонаҳои фарқкунандаи калимаҳо, ба назари мо, нишонаҳои паҳлуҳои мухталифи калима ба ҳам омехта карда шудаанд [76,С. 104].

Бо қиёфаи овозии аз ҷиҳати сохт гуногун калимаҳо бо маъноҳои мухталиф ифода шудаанд. Ба ин сабаб аст, ки аз хосиятҳои фарқкунандаи номбурда:

а) як зада доштан,

б) ҷудонопазирии таркиб ҳамчун нишонаҳои хатмии қиёфаи овозии калима зоҳир шуда, паҳлуи моддии калимаро, яъне калимаро ҳамчун аломат муайян мекунанд.

Нишонаҳои:

а) ифодаи маъноҳо;

б) мансубияти вожагиву грамматикӣ;

в) якҷоя шакл гирифтани;

г) тамоюли фразеологӣ – ба мазмуни калимаҳо алоқамандӣ доранд, калимаро аз бобати маъно муайян мекунанд;

Хосиятҳои гурӯҳи сеюм вазифаҳои дар низоми забон доштаи калимаҳоро инъикос мекунанд.

Аз ин нуқтаи назар калимаҳо:

- а) вазифаи инфиродӣ доранд,
- б) бо калимаҳои дигар ҳамнишин мешаванд,
- в) онҳоро аз матнҳо ҷудо кардан мумкин аст,
- г) ҳамчун маводи тайёри забон вучуд доранд,
- д) ба доимияти луғавӣ–маъноӣ соҳибанд [44, С.56].

Хусусиятҳои гурӯҳи якум ва дуум табиати забонии калимаро муқаррар карда, онҳоро ҳамчун унсурҳои таркибии забон дар қатори воҳидҳои дигари он муайян мекунанд.

Аз ин нуқтаи назар, вазифаҳои дар низоми забон доштаи калимаҳо ба мавзӯҳои баҳси бевоситаи вожашиносӣ дохил намешаванд. Ин паҳлуи калимаҳо дар таҳқиқотҳои Б. Камолиддинов [1992], М. Мирзоев [1990], нишон дода шудаанд.

Ҳамин тавр, ба қавли С. Айнӣ: «Забони адабии тоҷикӣ» [1976] дар Мовароуннаҳр ва Хуросон дар асри X ташаккул ёфта буд ва барои ба таври илмӣ фаҳмидан ва маънидод кардани ҳамаи тарафҳои забон ва қоидаҳои он омӯзиши таърихӣ он ба миён меояд.

Ин мафҳум фаҳмо аст, зеро ки таркиби луғавӣ ва сохти грамматикӣ он маҳсули давраҳои мебошад, ки мардуми соҳибзабон онро аз сар гузаронидааст ва дар маҳалле, ки аз рӯзгори қадим умр ба сар мебарад, забони он ҳам пайваста дар ҳамон сарзамин инкишоф меёбад.

1.2. Масъалаи ҷойгоҳи калима дар забоншиносии кишварҳои хориҷӣ

Дар илми забоншиносии тоҷик таҳқиқотҳои зиёде дар мавзӯи забони омӯзиши вожа анҷом дода шудааст. Дар забоншиносии тоҷик саҳми шарқшиносони рус низ хеле бузург аст.

Дар ташаккули илми забоншиносии тоҷик як гурӯҳи калони шарқшиносони рус хизмати арзанда намудаанд. Онҳо пеш аз олимони тоҷик ба омӯзиш ва таҳқиқи масъалаҳои гуногуни забони тоҷикӣ сар кардаанд.

Дар корҳои В. Григорев [2010], К. Залеман [1868], И. И. Зарубин [1968], П.К Кузнетсов [1989] доир ба забони тоҷикӣ ва фарқи он аз забонҳои ўзбекиву форсӣ, оид ба забонҳои яғнобӣ, шуғнонӣ, бартангӣ, рӯшонӣ, мунҷонӣ, ишкошимӣ, орошорӣ, вахонӣ, лаҳҷаи тоҷикони кӯҳистон ва фарқи он аз лаҳҷаи тоҷикони Самарқанду Бухоро, забони гуфтугӯӣ яҳудиёни Самарқанд, дар бораи алифбои нави (лотинии) тоҷикӣ то солҳои бистуми асри XX маълумот дода мешавад, ки ҳамон вақт забони тоҷикӣ чун илми мустақил шакл нагирифта буд.

Минбаъд гурӯҳи калони шарқшиносон–тоҷикшиносон, аз қабили Е.А. Бертелс [1969], М.С. Андреев [1886], Н.А. Боголюбов [2002], О.И. Смирнова [1972] ва дигарон ба таҳқиқу омӯзиши забони тоҷикӣ машғул мешаванд. Ин олимони бештар ба таҳқиқи се масъала – забонҳои форси тоҷикии қадима, миёна ва нав, забонҳои помирӣ ва лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ машғул шудаанд.

Баробари ин, ҳамаи онҳо ба омӯзиши масъалаҳои ҷудоғонаи забони адабии муосири тоҷик машғул шудаанд. Азбаски ин донишмандон дар марказҳои илмии шуравӣ – Москва ва Ленинград ҳоло Санкт– Петербург фаъолият доштанду асархояшон ба забони русӣ чоп мешуд, ба тӯфайли он асарҳо забоншиносони мамлакатҳои дигар бо забони тоҷикӣ шинос мешуданд.

Номи олимони шинохта А.П. Хромов [1970], Я.И. Калонтаров [1985], В.А. Капранов [1964], Р. Л. Неменова [1998], В.Н. Мешеряков [1953]– ро аксари хонандагони тоҷик мешиносанд. Масъалаҳои таҳқиқотии онҳо гуногун буда, бисёр паҳлуҳои илми забонро дар бар мегирад.

Олимони забоншинос оид ба омӯзиши калима таҳқиқотҳои зиёдеро ба монанди: В. Гумбольдт [2010], Г. Штейнтал [1890], А. А. Потеня [2015], О. Есперсен [2015], Э. Бенвенист [2005], В. Вундт [2006], З. Касирер [1998], И. И. Давидов [1890], Г. Павский [1984], М. Пешковский [2003], Г. Хирт [1996], Ф.И. Буслаев [1889], Н. Березин [1907], Г.О. Винокур [1990], Ф.Ф. Фортунатов [1910], В.Н. Сидоров [2003], В.В. Виноградов [1977] ва ғайраҳо.

В. Д. Аракин чунин қайд намудааст: «Забон – ин зухуроти чамъиятӣ аст. Аз ин рӯ, забон ба монанди ҳама гуна зухуроти чамъиятӣ ташаккул меёбад ва ҳама гуна зухуроти чамъиятӣ аз рӯйи қонуниятҳои муайян рушд мекунад. Забон ҳамчун зухуроти чамъиятии махсус, аз рӯйи қоидаҳои муайян, ки танҳо ҳоси забон буда, қонунҳои дохилии рушди забон номида мешаванд, ташаккул меёбад» [8, С.3].

Воқеан, омӯзиши таърихии ин ё он забон ба ҳар як забонмӯз имкон фароҳам меорад, ки зухуротҳои номафҳуми забони муосирро ба тариқи муайян намудани сарчашмаҳои таърихии он ошкор намояд.

В. Д. Аракин дар ин хусус чунин як нуқтаи чолибро баён намудааст: «Барои дарк намудани ҳолати муосири забон, шаклҳои дастурии он, сохтори овозӣ ва луғавӣ лозим меояд, ки ҳар як зухуроти забони англисӣ ҳамчун натиҷаи муайяни ташаккули дарозмуддати таърихӣ, чун ҳосили як қатор тағйироту табдилёбиҳо, ки дар зарфи фосолаи дарози вақт ба вуқӯъ омадаанд, омӯхта шаванд» [8, С. 9].

Дар ҷойи дигар бошад, чунин овардааст: «Таърихи забон имкон медиҳад, ки зухуротҳои забони омӯхташаванда дар ҳама табақоти сохтори забонӣ системанок ва ҳамачониба тасвир гарданд» [9, С.3].

Воқеан, омӯзиши таърихии ин ё он забон ба ҳар як забонмӯз имкон фароҳам меорад, ки зухуротҳои номафҳуми забони муосирро ба тариқи муайян намудани сарчашмаҳои таърихии он ошкор намояд.

Инчунин, роҷеъ ба муқоисаи грамматикаи забонҳои англисӣ ва русӣ таҳқиқотҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Инчо номи якҷанд олимони забоншинос, ки оид ба ҷонишинҳои ҳарду забон, яъне тоҷикӣ ва англисӣ изҳори ақида кардаанд: К.Е Майтинская [1955], А.И. Заретский [1891], Л.С. Пейсиков [1978], Л.Я. Маловитский [1969], А. Мирзоев [1988], мебошанд.

Ҳанӯз забоншиноси маъруфи америкой Э. Сепир ба ин хосияти калимаҳо диққати аҳли илмро ҷалб карда навишта буд, ки «ҳиндуи содаи америкой, ки аз тарзи хаттии навишти калимаҳо беҳабар аст, мавриди ба

муҳаққиқи забон ба лафзи модариаш дар калима ба калима нақл кардани матн мушкилӣ намекашад» [139, С. 27].

Дар амал бошад, на ҳамаи калимаҳои забонро ба осонӣ чудо кардан мумкин аст. Барои пурратар фаро гирифтани мафҳуми калимаҳо ва дар ҳамаи мавридҳо ба осонӣ шинохтани онҳо бояд ҳамаи нишонаҳои забонии онҳо ба ҳисоб гирифта шаванд.

Дар адабиёти забоншиносии муосири ҷаҳон ба гурӯҳи нишонаҳои фарқкунандаи калимаҳо хосиятҳои муҳимми муташаккили овозӣ, мустақилияти маъноӣ, аз матнҳои калон ба осонӣ чудо шуда тавониш, ба гурӯҳҳои ҷудогонаи лексикиву грамматикӣ мансуб будан, ба маъноҳои мухталиф далолат кардан, бо калимаҳои дигар ҳамнишин шудан ва аломатҳои дигари амсоли инҳо нисбат дода шудаанд [179, С.76].

Муҳаққиқ П. М. Карашук дар китоби худ «Словообразование английского языка» [1977] вазифаи асосии калимасозиро дар омӯзиши расмӣ, маъноӣ, ирсӣ, дигар қонуниятҳои сохтани воҳидҳои нави луғавӣ, дар раванди рушди забон пайдошаванда мепиндорад.

Мавриди қайд аст, ки хусусиятҳои номбаршуда ба забонҳои зиёди ҳиндуаврупой хос буда, аз ин вачҳ онҳоро бо калимаҳои забони тоҷикӣ ҳам нисбат додан мумкин аст. Ба хусус, калимаҳое, ки асрҳои аср дар забонамон вучуддоранд, ҳамаи он нишонаҳои зикршударо дошта метавонанд.

Ба ин гурӯҳ, пеш аз ҳама, калимаҳои қадимаву аслан тоҷикии захираи асосии луғавӣ, ки аз рӯйи сохт на фақат содда ва ё рехта, ҳамчунин сохта ва мураккабанд, дохил мешаванд.

В.В. Виноградов таъкид мекунад, ки «Калима ҳамчун маҷмуи низоми шаклҳо ва маъноҳо меҳвари робитаҳо ва муносибатҳои дараҷаҳои грамматикӣ забон аст» [30, С.18].

Академик В.В. Виноградов ақидаи А. Мейеро тарафдорӣ менамояд, ки он чунин аст: «Калима – ин натиҷаи алоқаи маънои мухталиф бо маҷмуи овозҳои муайяне мебошад, ки он қобили истифодаи муайяни грамматикӣ аст» [30, С.33].

Забоншинос Л.Г. Вербa чунин ибрази ақида менамояд, ки дар давраи забони англисии қадим ба чуз аз роҳи иқтибос боз роҳи дохилии ғанӣ гардонидани таркиби луғавии забони мазкур вучуд дошт, ки онро калимасозӣ меномиданд. Калимасозӣ дар навбати худ ба роҳҳои зерин чудо мешавад:

1. сарфӣ – сохтани калима бо ёрии илова намудани морфемаҳо;
2. наҳвӣ – сохтани калима аз гурӯҳҳои синтаксисӣ;
3. маъноӣ – пайдо намудани маъноҳои нави калимаҳои мавҷудбуда [35, С. 95].

Тазаккур ба ёдоварист, ки танҳо хосияти аз матнҳо чудо шуда тавонистани калимаҳоро ҳамчун нишонаи асосии онҳо ба ҳисоб гирифтани [125, С.28] ё як ҷо шаклгириро аз аломатҳои мутлақи калимаҳо доништан, ё ин ки махсусияти тавлиди маъноҳои онҳоро ҳамчун нишонаи асосии фарқкунандаи онҳо қабул кардан [106, С.127] ҳанӯз табиати забони калимаҳоро, ки аз ҳодисаҳои мураккаби забон ба шумор мераванд, ба кулӣ намекушоянд.

Ба ақидаи забоншиноси маъруфи рус Н.М. Шанский хусусиятҳои а) муташаккилии овозӣ; б) ифодаи маъноҳо; в) як зада доштан, г) мансубияти вожаиву грамматикӣ ва д) ҷудонопазирии таркиб ба ҳамаи навҳои гуногуни калимаҳо тааллуқдоранд, аммо нишонаҳои боқимонда табиати гурӯҳҳои алоҳидаи онҳоро инъикос мекунанд [174, С.53].

Каме пештар аз омӯзиши муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, омӯзиши типологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар солҳои шастуми асри ХХ оғоз шуда буд.

Дар саромати таҳқиқоти типологӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон диссертатсияҳои П. Ҷамшедов, М. Б. Шаҳобова, Г.С. Михайличенко [2004], С. Д. Холматова [1984], И.Б. Мошеев [1991], А. Собиров [1987] ва дигарон меистанд.

Таҳқиқоти типологӣ дар ҷумҳурӣ вобаста ба зарурат додани тасвири забонҳои низомҳои гуногундошта ва ҳамчунин зарурати гузоштани заминаи

забоншиносӣ ва назариявии таълими забонҳои русӣ, англисӣ ва тоҷикӣ ба вучуд омада буд.

Аввалин диссертатсияи мушаххаси типологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (дар соҳаи лексикография) ба қалами Г.Б. Баракаева бо номи «Принципы составления таджикско–английского словаря и вопросы таджикской и английской лексикографии» [1968] мансуб мебошад.

Дар асару мақолаҳои П. Чамшедов [2007], М.Б. Шаҳובהва [1989], Э. Бобоев [2004] ва дигар олимони дар он солҳо заминаҳои назариявии омӯзиш ва типологияи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ гузошта шуда буд.

Таваҷҷуҳи олимони тоҷик дар ин давра бештар ба масъалаҳои таҳқиқоти сохторӣ–маъноии лексика ва фразеологияи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ҷалб шуда буданд, ки дар ин соҳа зиёда аз 20 диссертатсияҳо асарҳои алоҳида ба назар мерасанд, ки дар байни онҳо диссертатсияи Б. Камолиддинов [1992], М. Мухаммадиев [2010], Ш. Исмоилов [2001], А. Мирбобоев [1991], Х. Маджидов [2007], Д. Саймиддинов [2001], С. Назарзода [2013], А. Мамадназаров [2017], Х. Мирзоев [1993], С. Чаматов [2011], С. Хоҷаева [2014], Т. Шарипов [1991], Л. Мамадҷонова, Ф. Турсунов, С. Раҳматуллозода ва дигарон муҳим мебошанд.

Аз таҳқиқотҳо маълум гардид, ки гарчанде роҷеъ ба омӯзиши забони тоҷикӣ ва англисӣ корҳои зиёде амалӣ гардида бошанд ҳам, аммо доир ба муқоисаи калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ маълумоти пурра ҷамъ оварда нашудааст ва сарчашмаҳо низ хеле кам шуморанд.

Дигаргуниҳо дар ҳаёти ҷомеа бевосита ба тағйирёбии таркиби луғавии ҳар як забон таъсир мерасонанд. Равандҳои пайдоиши шумораи зиёди калимаҳо ва истилоҳҳо бо марҳилаи рушди илмӣ–техникӣ муайян карда мешаванд.

Имрӯз фаъолияти касбии инсон аҳамияти бузург пайдо намудааст, аз ин рӯ, на ба муоширати мувофиқи байни мутахассисони соҳаи алоҳида,

балки ба муоширате, ки ба натиҷаҳои мушаххас, яъне ба муоширати самаранок оварда мерасонад, зарурият пайдо шудааст.

Калима тавсифи мухтасар ва ҳамзамон хусусияти дақиқи ашё ё ходисаро таҷассум менамояд, зеро дар асоси ҳар як калима муайян намудани воқеияти ифодашаванда ҷой дорад [165, С. 32].

Қайд намудан зарур аст, ки яке аз самтҳои муҳим дар шароити муосир истилоҳгардонии нутқ ба ҳисоб меравад, ки бо паҳн гардидани калима ва истилоҳҳои берун аз илме, ки пайдо шудаанд, алоқаманд аст.

Марҳилаи муосири рушди забоншиносӣ бо шавқу рағбати беандозаи пажӯҳишгарон ба шаклҳои махсуси луғавӣ – фразеологӣ, ки дар қисмҳои мухталифи иҷтимоиву вазифавӣ, махсусан дар сатҳи касбӣ истифода мешаванд, фарқ дорад.

Хусусиятҳои воҳиди нав беҳамтост ва онҳо дар ягон воҳиди дигари забоншиносӣ такрор намешаванд [59, С. 115].

Воситаи дигари пайдо шудани калимаи нав – иқтибос аз забонҳои дигар ба ҳисоб меравад, ки дар забонҳои тоҷикию англисӣ дида мешаванд ва ба грамматика ва имлои забони тоҷикӣ ва забони англисӣ мувофиқ шудаанд.

Иқтибосҳо аз дигар забонҳо, дар баъзе ҳолатҳо, шакли графикаи забони аслии худро нигоҳ медоранд, дар баъзе ҳолатҳои дигар қисман дар забон мувофиқ мегарданд. Яъне калимаҳои иқтибосӣ ҳам бо доштани аломатҳои муҳимми мазкур дар ташаккули таркиби луғавии забон хизмат менамоянд.

Мафҳумҳои шуури инсон доимо дар ҳаракатанд. Онҳо аз як шакл ба шакли дигар мегузаранд, ба ҳам меомезанд, таҷдид меёбанд. Таҳлили мафҳумҳо омӯзиши онҳо тақозо мекунад, ки ҳама вақт инкишоф, гузаришҳо ва робитаҳои байниҳамдигарии онҳо дар мадди назар дошта шаванд.

Маълум аст, ки ҳама гуна амалиёти тафаккур тавассути калимаҳо анҷом мепазирад. Аз ин нуқтаи назар, амали тафаккурро дар айни замон амалиёт бо калимаҳо низ номидан мумкин аст. Пас, нафақат мафҳумҳо дар

шакли умумият додашуда вучуд доранд, калимаҳо ҳам ба ин хосият соҳибанд.

Бо вучуди баъзе хусусиятҳои муштаракӣ калимаҳо ва мафҳумҳо, бо вучуди он ки мафҳумҳоро, асосан, бо калимаҳо ифода кардан мумкин аст, ин гуруҳҳоро як доништан дуруст нест. Дар байни калимаҳо ва мафҳумҳо як қатор фарқҳои ҷиддӣ вучуд доранд. Пеш аз ҳама, бояд ба эътибор гирифт, ки мафҳумҳо аз категорияҳои муҳимтарини мантиқ – илм оид ба қонуниятҳои мавҷудияти тафаккур ба шумор мераванд. Тафаккури инсонӣ қонуниятҳои зиёде дорад, ки барои ҳамаи мардумони рӯйи замин, ки бо забонҳои гуногун гап мезананд, қимати якхела доранд. Баръакси ин, калимаҳои ҳар як забон аз калимаҳои забонҳои дигар фарқ мекунанд.

Мисол: Агар дар забони тоҷикӣ мафҳуми «**таачҷуб**» бо калимаи «**таачҷуб**» кардан, **хайронӣ** ва ғайра ифода шавад, пас ҳамин мафҳум дар забони англисӣ бо калимаи **surprise, to be surprised, wonder** ва ғайраҳо ифода карда мешавад.

Аз тарафи дигар, як калима метавонад дар ифодаи якчанд мафҳум ба кор бурда шавад.

Мисол: калимаи **surprise** синонимҳои **astonishment, wonder, amazement** ва ғайраро дорад. Одатан, калимаҳое, ки якчанд маъноӣ луғавӣ мафҳумӣ доранд, ба ин хосият соҳибанд. Баъзеҳо ақида доранд, ки калимаҳои сермаъно танҳо бо як маънояшон ба мафҳум далолат мекунанд ва бо маъноҳои боқимондаи худ мафҳумро ифода карда наметавонанд.

Дуруст аст, ки калимаҳо, агар ба ҷумлаи калимаҳои ифодагари мафҳумҳо дохил шаванд, бо яке аз маъноҳои худ мафҳумро бевосита ифода мекунанд. Онҳо бо маъноҳои дигари луғавиашон низ ба мафҳумҳо далолат карда метавонанд.

Мумкин аст, дар ифодаи як мафҳум якчанд калима ба кор бурда шавад. Ин хосият бештар дар калимаҳои ҳаммаъно мушоҳида мешавад. Дар маъноҳои ҷудоғонаи чунин калимаҳо ҷиҳатҳои гуногуни мафҳумҳои ифодашаванда акс шудаанд. Одатан, дар чунин мавридҳо барои пурратар

кушодани моҳияти мафҳум якчанд калимаи ҳаммаъно ва ё наздикмаъно ба кор бурда мешаванд.

Мисол: Мафҳуми «**таачҷуб кардан**» –ро бо калимаҳои **хайрон шудан, ба хайратомадан, шигифтан, тамоюл** ифода кардан мумкин аст.

Муқоисаи калимаҳои номбаршуда аз ҷиҳати дар онҳо ифода шудани мафҳуми мавриди назар нишон медиҳад, ки агарчи он калимаҳо ҳар яке дар алоҳидагӣ ин мафҳумро ба пуррагӣ ифода карда натавонанд ҳам, ба ҷиҳатҳои гуногуни он, аломатҳои ҷудоғонааш далолат мекунад. Онҳо дар якҷоягӣ моҳияти мафҳуми «**таачҷуб кардан**»–ро ба пуррагӣ кушода медиҳанд.

Дар байни калимаҳо ва мафҳумҳо фарқҳои дигарро низ мушоҳида кардан мумкин аст. Чунончи, на ҳамаи калимаҳо ба мафҳумҳо далолат карда метавонанд, ё ин ки на ҳамаи мафҳумҳоро бо калимаҳо ифода кардан мумкин аст.

Мисол, нидоҳо: **ох, дод, вой** ва монанди инҳо мафҳумҳоро ифода карда наметавонанд.

Маъноҳои луғавии калимаҳоро вобаста ба тарзи зоҳиршавии онҳо ба маъноҳои озод ва устувор ҷудо кардаанд. Агар маънои луғавии калима имконияти зиёдтари зоҳиршавӣ дошта, бо калимаҳои дигар бештар ҳамнишин гардад, чунин маънои луғавиро маънои озод гуфтаанд. Дар сурати маҳдуд будани доираи истеъмоли калима маъноҳои устувори луғавӣ ба вучуд меоянд [113,С. 54].

Маъноҳои озоди луғавӣ, ки ба ҷумлаи серистеъмолтарин маъноҳои низоми маъноии забон шомил ҳастанд, ба навъҳои мухталиф ҷудо мешаванд. Ба ин ҷумла маъноҳои мафҳумӣ, эҳсосотӣ, модалӣ ва ишоратӣ дохил мешаванд.

Қайд кардан бомаврид аст, ки маъноҳои мафҳумии калимаҳо на ҳама вақт дар шакли холис зоҳир мешаванд. Бисёр вақт онҳо ба унсурҳои мухталифи эҳсосотӣ, обуранги субъективӣ ва тобишҳои услубӣ олудаанд.

Ба хусус, паҳлуҳои гуногуни олами ботинии инсон – эҳсосоти гуногун, майлҳои иродаӣ, тавсифу баҳодихҳои ҳодисаҳои воқеӣ бисёр вақт дар шакли тобишҳои мухталифи маъноҳои мафҳумӣ зоҳир мегарданд.

Масалан, ифодаи маъноӣ «**wondrous, marvellously, wonderfully**» дар калимаи сермаъно аз ҷумлаи чунин маъноҳост. Дар ин маъноӣ калима на фақат мафҳуми муайяне, яъне сифат, балки эҳсосоти гӯянда – нисбат ба он сифат ифода ёфтааст.

Чунончи, инро дар мисолҳои **wondrous kind, wondrous pretty, marvellously small** баръало мушоҳида кардан мумкин аст.

Айнан ҳамин тавр маъноҳои ҷудогонаи мафҳумӣ боз ҷилоҳои дигари эҳсосотӣ, тобишҳои гуногуни баҳодихиро аз қабилӣ, **тахайюл, муҳаббат, шафқат, истехзо, масҳара, таҳқир** ва монанди инҳо дар бар гирифта метавонанд.

Маъноӣ луғавӣ эҳсосотӣ, ки анвои мухталифи ҳаяҷону эҳсосоти инсониро ифода кардааст, мумкин аст, дар шакли ҳолис, бе олоиши унсури мафҳумӣ низ зоҳир шавад. Маъноҳои ифодаи муносибатҳои мухталифи гӯянда нисбат ба фикри гуфташуда, ки аз ифодаҳои мухталифи грамматикӣ онҳо ба куллӣ фарқ мекунанд, дар аксарияти мавридҳо ба тариқи ҳолис низ зоҳир мегарданд.

Баръакси маъноҳои луғавӣ мафҳумӣ, ки ифодагари шакли умумият додашудаи шайъҳо ва ҳодисаҳои мухталифи онҳо дар шуури мо мебошанд, маъноҳои ҳолиси эҳсосотӣ таассуроти ҳамин лаҳзавӣ соҳиби забонро ифода мекунанд.

Бо вучуди он, бояд ба инобат гирифт, ки чунин ифодаи маъноҳои эҳсосотӣ изҳори таассуроти субъективонаи гӯянда набуда, он аз унсурҳои ҳатмӣ низоми маъноӣ забон ба шумор меравад [113, 54].

Маъноӣ луғавӣ, ки ҳамчун маъноӣ ишоратӣ маъруф аст, шайъ, ё ҳодисаро зикр мекунад, ё ин ки онро фақат номбар мекунад.

1. 3. Мафҳуми «тааччуб / surprise», ҳамчун ҳиссиёт ва эҳсосот дар забоншиносӣ

Муҳимтарин хусусияти калима он аст, ки вай тасавури умумӣ ё мафҳумро, ки воҳиди тафаккур аст, мучассам месозад. Аломати ашё ҳамчун сифат, хислат, муносибат, чараён ва ғайра фаҳмида мешавад, ки тафаккури мо онро муайян менамояд. Маҷмуи аломатҳои ашё мафҳумро ташкил медиҳанд, ки ин чиз ба чиҳати мантиқии калима тааллуқ дорад.

Калима дорои маънии муайян мебошад. Маънои калима ба мафҳуми калима вобаста аст. Мафҳум дараҷаи олии фикр аст, ки ба аломатҳои асосии ашё, ҳодисаҳо умумият медиҳад, яъне мафҳум дар калима ба воситаи маънои он зоҳир мешавад. Мафҳум ашёро ба доираи маълуми ҳодисаҳо ҷойгир мекунад. На ҳамаи калимаҳои забон дар худ мафҳуми ташаккулёфтаи мантиқӣ доранд, вале ҳамаи онҳо бе истисно дорои ягон маънӣ мебошанд.

Дар натиҷаи тараққиёти таърихӣ ҷамъият, пайдо шудани ашё ва ҳодисаҳои нав мафҳумҳои мутобиқи онҳо пайдо шуда, бо номбаршавии онҳо калимаҳои нав низ ба вучуд меоянд.

Забони ҳозираи тоҷик таркиби луғавии бой ва фаровоне дорад, ки асосан дар заминаи ҳуди забони тоҷикӣ дар асоси тараққиёти мустақили воситаҳои лексикиву грамматикӣ, инчунин, дар натиҷаи инкишофи мустақили маъноҳои луғавии калимаҳои гуногун ба вучуд омадааст.

Айнияти ҳамин гуна тараққиёти луғавию маъноии дар калимаҳои ифодакунандаи «тааччуб/surprise» ҳамчун намуди эҳсосот дидан мумкин аст.

Фарқияти инкишофи ба худ хоси забонҳои муқоисашавандаро дар мисоли тағйироти низоми маъноии калимаҳои чудогоиани ин забонҳо равшан мушоҳида кардан мумкин аст.

Инкишофи маънои луғавии баъзе калимаҳо дар забонҳои муқоисашавандаро нобаробарии маъноии калимаҳоро ба вучуд меоварад. Мисол, ягон калимаи муайян дар ду забон (ё дар забонҳои гуногун) истеъмол

меёбад, вале аз чихати ҳаҷми маънои истеъмолиаш баробар шуда наметавонад. Барои мисол калимаи «**эхсос**»—ро аз назар мегузаронем.

Ин калима дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [195,С. 506], ба маънои **ҳис кардан, ба воситаи яке аз ҳисҳои панҷгона дарёфтани чизе; Ҳамчун исм калимаи ҳис, фаҳм маънои эҳсос кардан, ҳис кардан, дарк кардан, пай бурдан, фаҳмиданро** дорост.

Мисол: “Вақте ки ӯ хабарҳои хубро гирифт, рӯяш пур аз эҳсосот буд”.
– «Her face was full of emotion as she received the good news.»

«Вай наметавонист эҳсосоте, ки ӯро фурӯ бурда буд, идора кунад, вақте ки вай боз хонаи кӯдакии худро дид.»– «He couldn't control the emotion that flooded over him when he saw his childhood home again.»

1. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи **ҳиссиётпараст** низ маънои ба таъсири ҳиссиёт додашавандаро дорад [202,С. 508].

Дар забони тоҷикӣ калимаи **ҳиссӣ** ду маъноро ифода мекунад, маънои якуми он – мансуб ба ҳис. Маънои дуюми он лирикӣ мебошад.

Калимаи **ҳиссиётпарвар** маънои ҳисшаванда, эҳсосшавандаро дорад ва бо ин маъно дар забони англисӣ низ мавҷуд аст [246].

Дар шаклҳои сохтаи калимаҳои забони англисӣ низ ҳамин гуна фарқиятро дидан мумкин аст.

Дар забони англисӣ калимаҳои **emotion** ҳамчун исм дар маънои аввали худ эҳсосот, ҳаяҷонро ифода мекунад.

Мисол: **He spoke with deep emotion.** Ӯ бо эҳсосоти баланд сухан мегуфт. Маънои дуюми ин калима ҳиссиёт мебошад.

Мисол: **He appealed to their emotions rather than to their reason.** Ӯ на аз ақл, балки зиёдтар аз эҳсосоти онҳо имдод хост [242].

Инчунин вожаи **emotional** низ эҳсосот, ҳаяҷонро ифода мекунад.

Мисол: **an emotional person** шахси пурэхсос. Инчунин, маънои пурҳаяҷон, пуриштироб, пурэхсосро дорост: **an emotional speech** – нутқи пурҳаяҷон.

Дар забони англисӣ калимаи **emotionality** ба маънои эҳсосот, ҳаяҷон

низ омада, синонимҳои зеринро дорад: *affect, desire, feeling, passion, sentiment*.

Антоними ин калима **indifference, insensibility, rationality, reason** мебошад.

Калимаи **emotional** дар забони англисӣ ҳамчун сифат маънои эҳсосотиرو дорад.

Дар луғат дар забони англисӣ мафҳуми калимаҳои **emotionalism** – эҳсосоти баланд, **emotionality** – ҳамчун исм эҳсосот, **emotionless** ҳамчун сифат – беэҳсос дарҷ гардидаанд.

Дар фарҳанг калимаи **emotive** – эҳсосотӣ низ калимаҳои махсуси забони англисианд [248].

Калимаи **emotion** дар «Фарҳанги англисӣ ба русӣ» низ маънои эҳсосотро дорад [198, 617].

Ба ҳамин тариқ, омӯзиш ва таҳлили маводҳои истифодашуда нишон медиҳад, ки вожаи забонҳои муқоисасазанда дар масъалаи истифодашавии вожа, агар умумияте дошта бошанд, аммо дар шаклу сохтори маъноии калимаҳо хусусиятҳои ба худ хосро пайдо намудаанд.

Дар забони тоҷикӣ калимаи **ҳаяҷон** дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» ба маънои **ҷӯшиши даруни одамӣ аз шавқ, шодӣ ё ғайраҳо аз ҳад зиёд ба ҷӯшу хурӯш омадан, ҳолати изтироб** қайд шудааст.

Ё ин ки калимаи **ҳис (с)** дар фарҳанг дар забони тоҷикӣ ҳамчун қобилияти дарки таассуроти берунӣ, дарк, дарёфт, пайбарӣ; қувваи дарёфт; ҳисси сомеа қувваи шунавоӣ; ҳис кардан пай бурдан ба чизе; қобили ҳис қайд шудааст ва шакли сохтаи ин калима – **ҳиссиёт** буда, ба воситаи суффикси– **ёт** сохта шудааст ва маънои эҳсос, мушоҳидаҳои ҳиссӣ – ро мефаҳмонад [249].

Вале фарқ кардани калимаҳои ду забон баъзан хеле мушкил мсшавад. Барои фарқ кардани калимаҳои ду забон лозим меояд, ки онҳо вобаста ба таърихи ҳалқе, ки дар забони он истеъмол меёбанд, омӯхта шаванд.

Инчунин, барои фарқ кардани калимаҳои ду забон сохтори маъноии

онҳоро аз назар гузаронидан лозим аст.

Мафҳуми **хиссиёт ва эҳсосот** чунин ҳолатҳои руҳие мебошанд, ки муносибати ҳиссии одамро ба худ, нисбат ба одамони ихотакарда ифода менамоянд.

Дар фарҳанг калимаи **эҳсос** маънои ҳис кардан, ба воситаи яке аз ҳисҳои панҷгона дарёфтани чизе; ҳис, фаҳм, эҳсос кардан ҳис кардан, дарк кардан, пай бурдан, фаҳмиданро ифода мекунад.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи **эҳсосотӣ** мафҳуми ба эҳсосот додашаванда, ҳассос, зуд мутаассиршаванда ва **эҳсосшаванда** мафҳуми ҳисшавандаро ифода мекунад [202, 673].

Дар забони тоҷикӣ калимаи **ҳаяҷон** мафҳуми чӯшиши даруни одамӣ аз шавқ, шодӣ ё ғазаби аз ҳад зиёд; ба чӯшу хурӯш омадан, ҳолати изтироб ва калимаҳои сохтаи, калимаи **ҳаяҷонангез** мафҳуми ба ҳаяҷон оваранда, музтарибкунанда, калимаи **ҳаяҷонбахш** мафҳуми ҳаяҷонангез, калимаи **ҳаяҷоновар** мафҳуми боиси ҳаяҷоншаванда, музтарибкунанда, калимаи **ҳаяҷономез** мафҳуми дар ҳолати ҳаяҷон ва изтироб буданро ифода мекунад [195, С.503].

Забоншиноси маъруфи тоҷик, таҳқиқгари масъалаи муродифоти наҳви забони адабии тоҷикӣ Б. Камолиддинов қайд кардааст, ки «Омӯзиши муродифоти грамматикӣ (сарфу наҳв)–ро метавон давраи таҳлил (**синтез**) ё ташаккули тасаввурот оид ба наздикии падидаҳои муродифоти грамматикӣ чи дар доираи мазмун ва чи дар доираи маънои грамматикӣ номид». Бешубҳа, маънои грамматикӣ ва алоқаҳои он инъикосгари робитаҳо, падидаҳо ва ҳодисаҳои ҳаёти воқеӣ мебошанд [60, С. 17].

Калимаи «**таачҷуб/ surprise**» мафҳуме мебошад, ки барои ифодаи як навъ санъати маънавии шеърӣ истифода мешавад.

Калимаи **surprise** дар «Фарҳанги англисӣ ба русӣ» маънои таачҷубро дорад [191, С.617].

Дар фарҳанг ибораи **to show surprise** маънои ҳайрон шуданро ифода мекунад.

Мисол: **I shouldn't be surprised if...** – Ман набояд ҳайрон шавам, агар... – Муродифи калимаи **surprise** дар забони англисӣ **see waylay** мебошад [192, С.815].

Вожаи **surprise** мафҳуми **таачҷуб**, **by surprise** тасодуфан, ногаҳон, баногохро дорад.

Дар дар забони англисӣ ибораи **take sb by surprise** мафҳуми шабохун задан, ғофилгир кардан, беҳабар хамла карданро ифода мекунад.

Дар забони тоҷикӣ бошад ин ибора маънои **бо хайрат андохтан**, **ғофилгир кардан**, **хайрон кардан**, дар **таачҷуб мононданро** ифода мекунад [202, С.508].

Калимаи **sense** дар забони англисӣ маънои **ҳис**, **ҳиссиёт**, **эҳсос**, **ҳискунӣ**, маъно, **шуур**, **хирад**, **common sense** ақли солим; **комр sense amplifier** тақвияткунандаи ҳиссӣ, тақвиятбахши эҳсосот; **sense line** – хати эҳсос, **ҳамчун феъл ҳис кардан**, дарк намудан, **фаҳмидан**, ибораи **leave of one's sense** – ақро гум карданро ифода мекунад.

Ин калима дар забони англисӣ калимаи сохта буда, бо воситаи ҳамроҳ кардани суффиксҳо мафҳуми **senseless** – **беэҳсос** бемаъниро ифода мекунад [204, С.438].

Дар забони англисӣ, инчунин, калимаи **sentiment** маънои **ҳис**, **ҳиссиёт**, **эҳсос**; **муносибат**, **рӯҳия**, **кайфият**; **фикр**, **мулоҳиза**, **андеша**; **хоҳишро** ифода мекунад. Дар забони англисӣ инчунин калимаи **sentimental** мафҳуми **нозукдил**, **ҳассос** ва **sentimentality** маънои **раҳмдилӣ**, **ҳассосӣ**, **нозукдили** – ро дорад.

Мафҳуми **sentiment** маънои аз тарафи мо дониста шудани олами воқеиро дорост ва мо ба воситаи он хабарҳои гуногунро оид ба ҳолати бадан ва муҳити беруна аз худ мекунем. Вай роҳи асосие мебошад, ки хабарҳо оид ба зухуроти олами беруна тавассути он ба майнаи сар рафта мерасанд ва ба одам имконият медиҳад, ки дар бораи муҳити беруна ва ҳолати бадани худ маълумот пайдо кунад.

Дар фарҳанги забони англисӣ **sentiment** маънои зеринро дорад «**sentiment also suggests a refined or slightly artificial feeling (a speech marked by sentiment rather than passion)**» [214, С.303].

Дар забони англисӣ инчунин калимаи **outpouring** ҳамчун исм ифодаи **хиссиёт**, калимаи **tender** ҳамчун сифат мафҳуми **мулоим, нозук, нафис, латифро** ифода мекунад.

Калимаи **tender hearted** мафҳуми нармдил, сабук – **tender passion** мафҳуми **муҳаббат, хиссиёти нозук, ҳассос, риккатовар, дарднок, зудранҷро** ифода мекунад.

Ҳамин тавр, калимаҳои «**хиссиёт**» ва «**эҳсосот**» мафҳумҳои мебошанд, ки барои ифодаи ашёю ҳодисаҳои ба таври воқеӣ вучуд дошта, фаъолияти ҳамаҷун, дигаргунӣ, ки дар дар вучуди инсон ба амал меояд, хизмат мекунад.

Ё ин ки калимаи **таачҷуб** мафҳуме мебошад, ки барои ифодаи як навъ санъати маънавии шеърӣ истифода карда мешавад.

Мафҳуми **таачҷуб** дар назм вазиҳои муайяни ғоявӣ ва бадеию забонпарастӣ дорад. Он таъсири эҳсосоти шеърро афзуда, матлаби ғояндаро таъкид менамояд. Бештар барои ифодаи афкори иҷтимоӣ сиёсӣ, ақидаи фалсафӣ, ахлоқӣ, лаҳзаҳои ҳасбиҳолӣ, рӯҳии шоир истифода мешавад.

Воситаҳои услубии баёни риторикӣ, нидо ва хитоб, суолгузорӣ ва ғайраҳо мебошанд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ калимаи **эҳсосот** – **emotion** маънои ба ҳаяҷон овардан, барангехтанро дорад.

Мафҳуми **эҳсосот** – маҷмуи инъикоси хиссиёт мебошад, ки дар ҷавоби огоҳӣ ва хабарҳои аз ҷиҳати ҳислат муҳталиф пайдо шуда, ҳатман сабаби тағйиротҳои муайяни ҳолати физиологии бадан мебошад.

Дар забони англисӣ калимаи **emotion** синонимҳои зеринро дорад: **affect, desire, feeling, passion, sentiment, sense** ва ғайраҳо, антонимҳои калимаи **emotion: indifference, insensibility, rationality, reason** ва ғайраҳо мебошад.

Мисол: She was attempting to control her emotions his voice was low and shaky with emotion [213, С.303].– Вай кӯшиш мекард, ки эҳсосоти худро идора кунад, овози ӯ паст ва аз эҳсосот ларзон буд [213, С. 303].

Калимаҳои зикршуда ҳамчун калимаҳои муқаррарии забон ба кор бурда мешаванд.

Мафҳуми **фрустратсия – frustration** ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ҳолати эҳсосотиеро ифода мекунад, ки ҳангоми дучор омадани шахс ба душворию монеаҳои халалрасон дар раванди расидан ба мақсад ба амал меояд.

Дар фарҳанг зикр ёфтааст, ки калимаи **фрустратсия – frustration**, ки дар асри 16 аз калимаи латинии (*frustration (n-), from frustrare disappoint*) пайдо шудааст. Калимаи мазкур муродифотҳои худро дорад, ки онҳо калимаҳои **frustration– defeat, fiasco, failure, disappointment** ба ҳисоб мераванд [214, С.3].

Дар забони англисӣ **frustration** мафҳумҳои зеринро ифода мекунад: **Frustration** – the feeling of being upset or annoyed, esp because of inability to change or achieve something.

Мисол: I sometimes feel like screaming with frustration [225, С.3]. – Ман баъзан ҳис мекунам, ки аз ноумедӣ фарёд занам [229, С.3].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» калимаи эҳсос чунин маъноро ифода мекунад: **Эҳсос** ба воситаи яке аз ҳисҳои панҷгона дарёфт намудани чизе, **ҳис кардан, пай бурдани чизе ба воситаи бӯйиш, шунид, соиш, чашиш ва ё биниш; ҳис, фаҳм.**

Мисол:

Сарроф агар надорад эҳсос,

Бинҳад ба зучоча ҳукми алмос [205, С.622].

Ҳамин тариқ, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ **эҳсос – feeling** калимаи ифодакунандаи раванди оддитарини рӯҳӣ буда, дар инъикоси аломату хусусиятҳои алоҳидаи ашёо ҳодисаҳои олами беруна, инчунин,

ҳолати ботинии бадан ҳангоми таъсири бевоситаи ангега ба узвҳои эҳсосифода меёбад.

Мафҳуми «**ҳиссиёт**» калимаи ифодакунандаи муносибати ашё ва ҳодисот буда, ба алоқаи дутарафаи шахсият ва ҷамъияти одамон, ки ин шахсият узви он мебошад, таъсир гузошта, аллакай худтанзимкунии баданро не, шахсияти инсонро таъмин менамояд.

Мафҳумҳо бо калимаҳо ифодаи моддии худро пайдо мекунанд. Калимаҳо аз ҷумлаи воҳидҳои асосии забон буда, мавзӯи баҳси забоншиносӣ мебошанд, мафҳумҳо бошанд, яке аз шаклҳои мавҷудияти тафаккур буда, дар илми мантиқ омӯхта мешаванд.

Хулоса, калимаҳое, ки мавриди таҳқиқ қарор додем, калимаҳои серистеъмол маҳсуб меёбанд. Ин калимаҳоро метавон дар забони имрӯзаи тоҷикӣ истифода намуд, ва истифода бурдани ин калимаҳо ҳамчун ифодагари мафҳуми «**таачҷуб**» ҳамчун намуди эҳсосот ба мақсад мувофиқ аст.

1.4. Нақши оҳанги калима ҳамчун унсури муҳимми таачҷуб дар забон

Ҷумла аз як ё якчанд калимаи бо ҳам алоқаманд иборат мешавад, аммо калимаҳои ба ҳам марбут танҳо дар сурате ягон маъно ё фикрро ифода карда метавонад, ки бо ягон оҳанг (хабарӣ, саволӣ, амрӣ) талаффуз шавад: Китобро хонд. Китобро хондӣ? Китобро хонед! Read the book. Do you read the book? Read the book! [117, С.57–65].

Ҷумлаҳои мазкур аз воҳидҳои якхелаи луғавию дастурӣ иборат мебошанд, аммо онҳо ҳар кадом тобеи оҳанги муайян гардида, маъноҳои гуногунро ифода мекунанд. Моҳияти фонологии оҳанг низ дар ҳамин аст.

Оҳанг унсури зарурии нутқи овозӣ мебошад. Нутқ бе оҳанг намешавад. Рангорангии маъно ва ифоданокии нутқро оҳанг таъмин менамояд. Маҳз оҳанг бофти овозии ҷумларо, он чизеро, ки дар унсурҳои луғавию дастурӣ инъикос намешавад, ба вучуд меорад, зеро модалияти ҷумла танҳо ба воситаи оҳанг ифода мешавад. Беҳуда нест, ки маъно, ки оҳанг ифода мекунад, баъзан хилофи маънои умумии воҳидҳои луғавию дастурии таркиби

чумла мебошад: Китобро овардӣ? — Ҳа, овардам! Have you brought a book? Yes, I have! [117,С. 57–65].

Оҳанг ба туфайли имконияти фаровонаш дар ифодаи тобишҳои модалӣ навъҳои гуногун дорад. Ҳар як чумла вобаста ба муҳиту мароми нутқ метавонад, бо оҳанги пурсиш, хабар, хоҳиш, амр, хитоб, ангешиш, нақл, таачҷубу тахайюр, таъкиду хоҳиш, амр, огоҳию таҳдид, илтиҷою таманно, супориш, маслиҳат, бетарафию ҳавасмандӣ, нидо, инкор, даъват, муқоиса ва ғайра гуфта шавад. Навъҳои оҳанг маъмулан дар чанд тип (гуруҳи асосӣ) муттаҳид мешаванд. Ин гуруҳҳои асосӣ барои ҳамаи соҳибони забон фаҳмо ва умумӣ буда, мубодилаи афкори байни онҳоро таъмин менамоянд.

Тобишҳои дигари оҳанг, ки ба муҳиту матн, хусусиятҳои фардии нутқ, ва ғайра вобаста мебошанд, зухуроти гуногуни ҳамин гуруҳҳои асосӣ мебошанд.

Мавҷудияти гуруҳҳои асосӣ имконият медиҳад, ки мо онҳоро аз тобишҳои сершуморашон ҷудо карда, тазодҳои иродавино дар низоми оҳанги забон ошкор созем ва низоми фонологии забонро пурратар тавсиф намоем.

Оҳанг, ҳамчун ҳодисаи овози забон, ду ҷиҳати омӯзиш дорад: а) ҷиҳати муҳобиротӣ (коммуникативӣ) ва б) ҷиҳати ифоданокӣ.

Дар ҷиҳати муҳобирот сахм ва имкониятҳои оҳанг дар ифодаи маъноҳои гуногун — хабар, пурсиш, амр, нотамомии фикр ва воситаҳои фонетикӣ ташкили онҳо таҳқиқ мешавад.

Дар ҷиҳати ифоданокӣ имконияти ба воситаи оҳанг ифода шудани эҳсосоти рӯҳии гӯянда (**қаҳр**, **хурсандӣ**, **таачҷуб** ва ғайра) омӯхта мешавад.

Ҷиҳати дуоми оҳанг ҳамеша бо маънои умумии чумла вобаста нест, зеро бо вучуди маъно ва оҳанги умумиаш чумла (масалан, чумлаи Собир омад) метавонад, бо тобишҳои **таассуф**, **қаҳр**, **таачҷуб**, **таъкид**, **хурсандӣ** ва ғайра талаффуз шавад ва ин ба маънои умумии он ҳалал намерасонад.

Бо вучуди ин масъалаи ифоданокии оҳанг мавзуи баҳси забоншиносӣ, зеро он бо категорияи модалият вобаста аст. Оҳанг вазифаҳои гуногунро адо мекунад. Оҳанг аз воситаҳои асосии фарқ

кунонидани хелҳои асосии ҷумла мебошад. Вобаста ба мақсади гуфтор се хели асосии он фарқ карда мешавад:

1) хабарӣ

Кишту кори баҳорӣ ба охир расид;

Дар фарқкунонидани хелҳои гуфтор оҳанг бо воситаҳои луғавию грамматикӣ ҳамкорӣ мекунад, вале ин вазифаро мустақилона низ иҷро карда метавонад:

2) саволи:

Шумо аз таътил кай баргаштед?

амрӣ:

Машғулиятро соати даҳ сар кунед!

Дар фарқкунонидани хелҳои гуфтор оҳанг бо воситаҳои вожаиву дастури ҳамкорӣ мекунад, вале ин вазифаро мустақилона низ иҷро карда метавонад. Мисол: Дари хонаро кушод. Дари хонаро кушод? Дари хонаро кушоед!

Оҳанг аз воситаҳои ташкили нутқи ифоданок ба шумор меравад. Ҳар як хели асосии гуфтор ғайр аз маъноии умумии худ (ахбор, пурсиш, амр) муносибати гӯяндаро ба мавзӯи сухан низ ифода менамояд. Гӯянда метавонад, дар бораи ягон факт бо хурсандӣ ё андӯх нақл кунад ё пурсад, шунавандаро ба иҷрои коре бо ғазаб ё меҳрубонӣ водор намояд. Воситаи асосии ифодаи муносибати гӯянда ба мавзӯи сухан оҳанг мебошад [117, С.57–65].

Дар фарқкунонидани типҳои (хелҳои) асосии гуфтор ҳамаи унсурҳои оҳанг иштирок дошта бошанд ҳам, нақши асосиро наво (мелодика) мебозад. Навҳои гуногуни гуфтор на танҳо аз рӯйи баландии умумии лаҳни асосии овоз, балки аз рӯйи тарзу ҷои тағйир, самту суръати дигаршавии хатҳои умумии наво низ фарқ мекунанд. Тағйири наво тархҳои гуногуни оҳангро ба вучуд меорад.

Се навъи асосии мухобирот хабар, пурсиш ва амр аз рӯи тархҳои оҳанги худ аз якдигар фарқ кунанд ҳам, дар байни оҳанг ва навъҳои ҷумла мувофиқати том дида намешавад.

Тобишҳои маъноии эҳсосие, ки ба воситаи оҳанг ифода мешаванд, гуногунанд, аммо ҳамаи онҳо дар ду гурӯҳи асосӣ муттаҳид мешаванд: а) маъноҳои гуногуни эҳсосӣ: шубҳа, афсус, чиддият, даъват ва ғайра; б) тобишҳои маъноии ҳолати рӯҳи.

Фарқи ин ду навъи маъноии эҳсосии гоҳо бо ёрии воситаҳои луғавӣ ифода мешавад. Маъноҳои эҳсосиро бештар ҳиссаҷаҳою нидоҳо (**афсӯс, э кош, албатта, ҳатман, баҳ–бах, вой, э вой, ҳайрият–е, ура, воҳ, ачабо виж–виж, бай–бай, чух–чух, ҳейт–ҳейт, бош–бош, чигӣ–чигӣ, пиш–пиш, баҳ–бах, ту–ту, киш–киш и chook–chook, chop–chop, ee–ee, ha–ha, haw–haw, he–he(hee–hee), ho–ho–(ho), sh–sh, tut–tut–tut** ва амсоли онҳо) ифода кунанд, тобишҳои маъноии эҳсосотӣ дар нутқи муаллиф баён мешавад.

Ҳар кадоми мо ҳиссаи худро аз тиллою ҷавохирот гирифтаем. Баъзеҳо ба сарвати худ оқилона рафтор карданд, дигарон, баръакс, мувофиқи ҳислату мизочи худ аҳмақона рафтор намуданд [114, 51]. – Each of us got our share of gold and jewels. Some behaved wisely with their wealth, others, on the contrary, behaved foolishly according to their character and clients [114, 53].

Фарқи дигари ин ду навъи маъноии эҳсосӣ дар он аст, ки маъноҳои эҳсосӣ хусусияти миллӣ доранд ва дар забонҳои гуногун бо ёрии воситаҳои гуногун (вожай, овозӣ) ифода мешаванд, аммо тобишҳои эҳсосӣ умумӣ мебошанд.

Аз ҷиҳати оҳанг низ ин ду навъи маъно фарқ мекунад. Маъноҳои эҳсосӣ ба туфайли маъноии хосашон дорой навъҳои махсус (навъҳои эҳсосии гурӯҳҳои асосии оҳанг) мебошанд.

Тобишҳои эҳсосӣ, ки ногаҳон пайдо мешаванд, дар ҳатти умумии оҳанг тағйирот ба амал меоранд.

Дар ташкили оҳанги маъноӣ эҳсосӣ ҳамаи унсурҳои он: танин, тамдид, наво ва ғайра иштирок мекунад, аммо оҳанги тобишҳои эҳсосӣ бештар ба воситаи танин, суръат ва тамдид ташкил мешавад.

Хай–хай, ба хонаи як кас меҳмон шуда, мочаро кардан ба чӣ маънӣ? (Ниёзӣ). – **Hai–hai**, what is the meaning of visiting someone's house and having an adventure? (Niyazi).

Афсӯс! Бояд бо худ як порча нон ва ягон чойчӯш об гирифта меовардам.– (Айнӣ). – **Alas!** I should have taken a piece of bread and a kettle of water with me.– (Ayni).

Ҳой, мардум, об баромад, об!!! (Раҳим Чалил). – Hey, people, water came out, water!!! (Rahim Jalil).

Дар забоншиносӣ калимаҳо дараҷаҳои гуногуни ифоданокӣ доранд. Барои фарқкунонидани калимае, ки бо ягон сабаб вазни бештари ифоданокӣ дорад, задаи мантиқӣ истифода мешавад. Задаи мантиқӣ хоси нутқи эҳсосӣ буда, бо унсурҳои фонетикии худ аз задаҳои дигари фраза фарқ мекунад.

Дар ҷумлаҳои амри истифодаи задаи мантиқӣ оҳанг тағйир меёбад. Масалан, **ҷумлаи гапро бас кунед!** бо оҳанги маъмулии амр гуфта шавад, оҳанг болорави пастшавиро касб мекунад ва агар ба воситаи задаи мантиқӣ калимаи аввали онро ҷудо кунем (**Гапро бас кунед**) оҳанги пастшав мегирад.

Тобишҳои гуногуни маъноӣ эҳсосию муассирӣ дар хатти оҳанги амри тағйирот ба вуҷуд оварда метавонанд.

Масалан, оҳанги амрӣ қатъӣ ва раднопазир (**Дастонашро бандед!** — фармон дод сардор) аз оҳанги амрии навозишкорона (**Бигир, садқаат шавам, духтари азиз!**) [240,С.43–47].

Тамдид – суръати талаффузи порчаҳои нутқи овозӣ (овозҳо¹, хичоҳо, калимаҳо ва ғайра) дар воҳиди вақт низ яке аз унсурҳои оҳанг мебошад.

Воқеан, суст ё босуръат талаффуз кардани порчаҳои нутқи овозӣ вобастаи омилҳои гуногун аст.

Суръати хондани лексия, маъруза дар маҷлис ё ҷамъомад аз суръати суҳбат дар халқии дӯстон ё дар хона, дар сари дастархон фарқ мекунад.

Суръати нутқ ба хусусиятҳои фардии нутқ, (тез ё суст гап задан), дарсхона (маъруза барои 400 кас ё 20 кас) низ вобаста аст.

Аммо барои оҳанг суръати мутлақи нутқ муҳим нест. Барои оҳанг суръати нисбии нутқ — талаффузи воҳидҳои овози нисбат ба замон — суръати талаффузи ягон овоз (ҳичо, калима, синтагма ва ғ.) нисбат ба овозҳои дигари таркиби калима, синтагма, фраза ва ғ. суръати талаффузи овоз (калима, синтагма ва ғ.) дар як ҳолати овозӣ нисбат ба ҳолатҳои дигар дар тури ҳамин синтагма, фраза ва ғайра муҳим мебошад.

Мусаллам аст, ки тағйири суръати нутқ ба бори маъноии воҳидҳои он вобаста мебошад. Калима ва синтагмае, ки бори бештари маъноӣ доранд, бо суръати камтар талаффуз мешаванд, талаффузи калимаҳои мустақилмаъно нисбат ба калимаҳои ёрирасон сусттар сураат мегирад.

Тағйири суръат ба таркибҳои наҳвӣ низ вобаста аст: Маъмулан, суръати талаффузи воҳидҳои истисноӣ, иловагӣ ва ҷумлаҳои пайрав тезтар аст. Тағйири суръати нутқ барои ифодаи маъноҳои гуногуни таъсирнокӣ ва эҳсосӣ истифода мешавад.

Пайдоиши танфисҳои гуногун дар чараёни нутқ бо суръати нутқ алоқаманд мебошанд: нутқ ҳар қадар босуръаттар бошад, миқдори танфисҳо ва дарозии онҳо ҳамон қадар камтар мешавад.

Танин — тобиши сифатии овозҳо, ки ба миқдор ва таносуби лаҳзаҳои асосию иловагӣ вобаста аст, низ аз ҷумлаи унсурҳои оҳанг мебошад. Тобишҳои гуногуни сифатӣ дар қатори тамдид муассир ва паҳн, пеш аз ҳама, моҳияти овозҳои нутқро ҳамчун ҳодисаҳои ҷисмонӣ муайян мекунад. Моҳияти овозии танин ин аст, ки вай барои фарқ кардани овозҳои алоҳидаи нутқ истифода мешавад.

Аз ҳамин рӯ, саҳми танин дар ташкили оҳанг нисбат ба дигар унсурҳо камтар аст. Аз ҷиҳати оҳанг танин хоси нутқи эҳсоснок аст. Дар ин маврид танин яке аз воситаҳои муҳимми фарқ кардани оҳанги эҳсосӣ аз оҳанги ғайри эҳсосӣ мебошад [111, С.57–65].

Ҳамин тавр, унсурҳои оҳанг дар ташкили навъҳои асосии гуфтор саҳми гуногун дошта бошанд ҳам, ҳамаашон дар ташкили оҳанг ширкат доранд. Иштироки онҳо дар ташкили навъҳои гуногуни оҳанг дар заминаи воҳиди хурдтарини оҳанг — синтагма амалӣ мешавад. Аз ҳамин рӯ бояд ҳамаи ин унсурҳо дар тавсифи низоми оҳанги забои ҷой дошта бошанд. Мутаассифона, унсурҳои оҳанги тоҷикӣ ҳанӯз омӯхта нашудаанд ва баёну тавсифи ҳамаи онҳо ҳоло имконпазир аст.

Бинобар тавсифи оҳанги навъҳои асосии гуфтори забони тоҷикӣ дар заминаи наво сурат мегирад. Наво нисбат ба дигар унсурҳои оҳанг хубтар ва сабуктар дарк мешавад ва инъикоси он низ осонтар аст.

Воқеан, забон доимо дар рушду такомул қарор дошта, боиси тағйиротҳои зиёде мегардад. Ин тағйирот на танҳо дар луғат ва грамматика, балки дар оҳанги калимаҳо низ ба мушоҳида мерасад. Оҳанги калима, ки ба он тобишҳои эҳсосӣ ва маъноӣ зам мешавад, метавонад ифодаи моро ғайр гардонад ва ба он умқи бештар бахшад. Дар ин миён, нақши оҳанги калима ҳамчун унсури муҳимми тааҷҷуб хеле назаррас аст. Тааҷҷуб, ки эҳсоси ногаҳонӣ ва ғайриҷашмдошт аст, дар аксари ҳолатҳо бо истифода аз оҳанги мувофиқ дар калимаҳо ифода меёбад.

Оҳанги калима метавонад маъноӣ асли ва луғавии калимаро тағйир диҳад. Масалан, калимаи «хуб» агар бо оҳанги таъкидӣ ва тамасхуромез талаффуз шавад, метавонад маъноӣ комилан муқобилро ифода кунад. Ё ин ки калимаи «ҳа»-ро, агар бо оҳанги «хайратовар» ба забон орем, он бешубҳа тааҷҷубро ифода менамояд. Ин қобилияти оҳанги калима барои тағйир додани маъно имкон медиҳад, ки мо эҳсосоти худро бо роҳҳои мухталиф баён кунем.

Дар забони тоҷикӣ, оҳанги калима нақши муҳимро дар ифодаи «тааҷҷуб» мебозад. Истифодаи дурусти оҳанг метавонад ифодаи моро табиӣ ва таъсирбахш гардонад. Барои мисол, ҳангоми пурсидани савол, мо оҳанги худро баланд мекунем, то хайрат ё шакро дар овози худ нишон диҳем. Ин навъи истифодаи оҳанг ба мо кумак мекунад, ки муносибати худро нисбат ба

мавзуъ баён кунем ва ба шунаванда имкон диҳем, ки эҳсосоти моро дарк кунад.

Ҳамин тавр, оҳанги калима унсури муҳимми забон буда, ба мо имкон медиҳад, ки эҳсосоти худро ба таври дақиқ ва таъсирбахш баён кунем. Дар ифодаи «**тааччуб**», оҳанги калима метавонад нақши муҳимро бозид, тавассути он мо метавнем, «**хайрат**», «**шак**» ва эҳсосоти дигарро ба таври возеҳ баён намоем.

Хулосаи боби якум

Таҳқику баррасии воситаҳои асосии маводҳои гуногуни ифодаи калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масъалаи асосии ин таҳқиқот ба шумор меравад. Дар мадди аввал дар рисола ҷанбаҳои назариявии он муайян карда, асарҳои мақолаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ маводҳои асосии диссертатсияи мазкурро оиди калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот ташкил медиҳанд.

Дар натиҷаи таҳлили якҷанд адабиётҳои назариявии муҳаққиқони тоҷикӣ ва хориҷӣ дар забоншиносӣ оиди калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин, таҳлили маводҳо аз адабиёти бадеӣ ба хулоса омадем, ки калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз аз назари муқоисавӣ–типологӣ, аз ҷиҳати маъно ва вазифаҳои морфологӣ дар ҷумла пурра таҳлил карда нашудаанд.

Барои ба таври муфассал ва нишонрас баромадани хулосаҳои кори илмӣ дар қор воситаҳои ифодаи калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо назардошти хусусиятҳои фарқкунандааш ба бобҳо тақсим карда шудааст.

Мо дар зери мафҳуми таҳлили маъноӣ луғавии калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот тағйирёбии калимаҳоро дар нутқ зери таъсири омилҳои гуногуни беруна мефаҳмем. Ба

ин таснифот, пеш аз ҳама, усул ва воситаҳои маъноӣю –луғавӣ ва сохтори калимаҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дохил мешавад.

Усулҳои сохта шудани калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар муқоиса бо забонҳои дигар на танҳо аз нуктаи назари ифодаи он дар забоншиносии муқоисавӣ аҳаммият дорад, балки чараҳои таълими мавзӯҳои марбут ба ин масъаларо самаранок ва осон мегардонад.

Аз таҳлилҳои боло бармеояд, ки воқеан дар самти омӯзиши калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот аз ҷониби забоншиносони оламшумул қорҳои зиёде ба анҷом расонида шудааст. Хусусан, дар самти муайян намудани моҳияти калимаҳо, аз ҷумла калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забон, дар ин ё он забонҳои муқоисашаванда саҳми арзанда гузошта шудааст.

Ҳамзамон, калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот аз паҳлуҳои мухталиф мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, аммо таҳлили муқоисавии он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ самти нави омӯзиши он ба шумор меравад.

Таҳлили сохтори калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ шароит фароҳам овард, ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври муқоиса таҳқиқ карда шаванд.

Маълум аст, ки фикри том аз калимаю шаклҳо иборат аст, ки онҳо қонуну қоидаҳои ҷобачогузорӣ ва тартиби муайян доранд. Фақат тавассути алоқаи калимаю морфемаҳо ва баробари таъин шудани ҷои муайяни онҳо инсон имкон дорад, ки фикрашро ба тартиби муайян изҳор кунад.

Ба калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот, калимаҳои **хайрат**, **таачҷуб** ва ғайра дохил мешаванд ва ҳар яке муодилҳои муайяни худро дар забони англисӣ доранд, ки хусусиятҳои маъноӣю –луғавӣ ва сохтори онҳоро муайян кардан мумкин аст.

Ба зумраи калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб калимаҳои **wonderful, astonishment, amazement, puzzlement, striking, amazing** ҳайрат, ҳайронӣ, таҳайюр; **моту мабхут будан** шомил мебошад.

Дар «Фарҳанги забони англисӣ» калимаи **ҳайрат** – **astonish** тарҷума шудааст ва маънои дар ҳайрат андохтан, ба ҳайрат оварданро дорад. Инчунин, калимаи «**ҳайрат**» ҳамчун калимаи сохта дар ифодаи калимаҳои «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот бисёр сермаҳсул буда, ҳамчун калимаи сохта шаклҳои **astonishing** дошта маънои ҳайратоварро ифода мекунад. Аз рӯйи таркибу сохт калимаи сохта ба шумор мераванд.

Бояд зикр намоем, ки таҳлилҳо аз истифодаи якчанд адабиётҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дода мешавад, ки дар доираи маъноҳои ин вожа дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумиятҳо ба назар расанд ҳам, аммо мавридҳои ҳастанд, ки тафовути он низ ба назар мерасад.

Бо вучуди ин ҳам, ифодаи калимаҳои ифодакунандаи «таачҷуб» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ хеле доираи васеи истеъмодро дар бар мегиранд.

Таҳлили фарҳангҳои мухталифи тоҷикию англисӣ нишон дод, ки мафҳуми «**таачҷуб/surprise**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар тафаккури тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун ҳиссиёти инсон, ҳамчун маҳзани ҳиссиёту эҳсосоти гуногун, аз чумла, меҳру муҳаббат, тарсу ҳарос, ҳайронӣ ва, инчунин, фикру андеша, сирру асрор таҷассум ёфтааст.

Хусусияти умумии ҳамаи хусусиятҳои калимаҳои зикршудаи забони англисӣ ва тоҷикӣ аз он иборат аст, ки барои ифодаи мафҳуми эҳсосот, ҳиссиёт хизмат мекунанд.

Низоми калимаҳои забони тоҷикӣ ва англисӣ аз чанд гурӯҳ иборат аст, ки аз ҷиҳати маъноию –лексикӣ ва сохтории худ дар чумла муттаҳид карда шудаанд.

Чӣ тавре ки маълум шуд, калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ ва дар забони англисӣ айнан якхел ва як вазифаро ифода мекунанд, танҳо истифодаи

калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ зиёдтаранд.

Хусусияти дигари калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот ин аст, ки ҳамчунин бо оҳанги махсус талаффуз мешаванд, ҳангоми истифодаи онҳо имову ишора низ истифода мешавад.

Аз нуқтаи назари низоми забон қонуниятҳои дохилии сатҳҳо ва воҳидҳои он калимаҳои забони тоҷикӣ бо қиёфаи овозӣ ва мазмуни хоси худ аз воҳидҳои дигар фарқ мекунанд.

БОБИ II. ТАҲЛИЛИ МАЪНОИВУ СОХТОРИИ КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «ТААЧҚУБ/SURPRISE» ҲАМЧУН НАМУДИ ЭҲСОСОТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОЧИКӢ ВА АНГЛИСӢ

2.1. Таҳлили лексикю – маъноии калимаи «таачқуб/surprise» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Чӣ тавре ки маълум аст, забон на танҳо воситаи иртибот, балки инъикоскунандаи таърих, анъана ва арзишҳои миллӣ халқ маҳсуб меёбад. Дар ҳар як калима, ибора, зарбулмасалу мақолҳо, ки дар онҳо ворисони забон таҷрибаи худро ҷамъбаст намуда, ба мерос мегузоранд, барои рушду инкишофи он нақши босазоеро гузошта метавонад. Аз ин рӯ, ҳифзи он ҳамчун арзиши миллию фарҳангӣ вазифаи муҳимми ҳар як ҷомеа маҳсуб меёбад.

Дар забоншиносии муосир тавачҷуҳ ба таҳқиқи воситаҳои луғавӣ торафт бештар мушоҳида мешавад. Таҳқиқи маъноҳои луғавии калимаҳо самти афзалиятноки семантикаи маърифатӣ буда, имкон медиҳад, ки ба сохторҳо ва навъҳои маъноҳои луғавӣ аз нигоҳи нав нигарем.

Дар китоби худ «Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка)» / А.А. Уфимцева муайян намудааст, ки лексика на танҳо маҷмуи калимаҳо, балки низоми мураккабест, ки дар он калимаҳо бо роҳҳои гуногун, аз қабилҳои маъноӣ, грамматикӣ ва услубӣ алоқаманданд.

Ин алоқаҳо имкон медиҳанд, ки калимаҳо дар матн бо ҳам пайвастанда шаванд ва маънои умумии онро эҷод кунанд. А.А. Уфимцева таъкид мекунад, ки омӯзиши лексика ҳамчун низом ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки забонро амиқтар дарк кунанд ва малакаҳои забоншиносии худро инкишоф диҳанд.

Таҳлили сохтори лексикӣ, ки А.А.Уфимцева пешниҳод кардааст, барои омӯзиши дигар забонҳо, аз ҷумла, забони тоҷикӣ низ муҳиму муҳаббат арзёбӣ мегардад. Забони тоҷикӣ, мисли забони англисӣ, дорои низоми мураккаби лексикӣ мебошад, ки дар он калимаҳо бо роҳҳои гуногун алоқаманданд [160,С. 126].

Воқеан, яке аз аломатҳои хоси системавӣ дар луғат, ин гурӯҳбандии семантикии калимаҳо ба ҳисоб меравад. Барои ишора ба онҳо истилоҳоти гуногун истифода мешаванд, ба монанди гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ, гурӯҳҳои мавзӯӣ, парадигмаҳои семантикӣ, майдонҳои семантикӣ ва ассотсиативӣ, майдонҳои мафҳумӣ, инчунин, синфҳои инвариантӣ ва функционалӣ.

Воқеан, яке аз аломатҳои хоси системавӣ дар луғат, ин гурӯҳбандии семантикии калимаҳо ба ҳисоб меравад. Барои ишора ба онҳо истилоҳоти гуногун истифода мешаванд, ба монанди гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ (ГЛС), гурӯҳҳои мавзӯӣ (ГМ), парадигмаҳои семантикӣ (ПС), майдонҳои семантикӣ ва ассотсиативӣ, майдонҳои мафҳумӣ, инчунин, синфҳои инвариантӣ ва функционалӣ.

Дар забоншиносӣ гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ (ГЛС) – ин маҷмуи воҳидҳои луғавии забон аст, ки бо маъноҳои умумӣ ва алоқаҳои системавӣ муттаҳид шудаанд. Ин гурӯҳҳо имкон медиҳанд, ки луғати забон дар асоси маъноҳои вожаҳо ва муносибатҳои онҳо ба тартиб дароварда шавад.

ГЛС – ҳо дар таҳлили матн, таҳияи луғатҳо ва омӯзиши забон нақши муҳимму ҳалкунандаро мебозанд.

Гурӯҳҳои лексикӣ–семантикӣ аз рӯйи мабдаъҳои гуногун ташаккул меёбанд. Яке аз мабдаъҳои асосӣ ин умумияти маъноӣ ба ҳисоб меравад, ки дар он вожаҳое, ки маъноҳои наздик ё алоқаманд доранд, дар як гурӯҳ ҷойгир мешаванд.

Барои ифодаи ин мафҳумҳо номҳои мухталиф ба кор бурда мешаванд, аз қабилҳои категорияҳои луғавӣ–маъноӣ, маҷмуаҳои мавзӯӣ, қолабҳои маъноӣ, ҳудудҳои семантикӣ ва ассотсиативӣ, соҳаҳои концептуалӣ ва ғ.

Мафҳуми майдони семантикӣ дар илми забоншиносӣ ба таҳқиқи муносибатҳои маъноӣ байни воҳидҳои луғавӣ, ки дар дохили як соҳа ё категорияи муайяни концептуалӣ қарор доранд, бахшида шудааст. Ин концепсия имкон медиҳад, ки сохтори мураккаби маъноӣ калимаҳо ва робитаҳои онҳо дар низоми забонӣ муайян карда шавад. Майдони семантикӣ

на танҳо маҷмуи калимаҳо, балки як сохтори муташаккил аст, ки дар он ҳар як воҳид мавқеи мушаххас дорад ва бо дигар воҳидҳо дар муносибати маъноӣ қарор дорад.

Ғояи таҳқиқи луғат аз рӯи майдонҳои семантикӣ (мафҳумӣ) дар забоншиносӣ бо номи Й. Трир алоқаманд аст, гарчанде ки худи истилоҳро бори аввал дар забоншиносӣ Г. Ипсен истифода бурда, майдонро ҳамчун маҷмуи калимаҳое, ки маънои умумӣ доранд, муайян кардааст. Й. Трир майдони семантикии мафҳумиро пеш аз ҳама ҳамчун сохтори як соҳа ё доираи муайяни мафҳумҳо мефаҳмад. Майдони мафҳумӣ дар забон ба майдони луғавӣ мувофиқат мекунад, ки он аз таркиби луғавӣ ҷудо карда шуда, бо ягон майдони мафҳумӣ алоқаманд аст. Ин равиш дар қорҳои Г.С.Щур ба таври васеъ таҳқиқ карда мешавад [184,С.43].

Таърифи умумӣ ва хеле амиқи моҳияти гурӯҳҳои луғавӣ–семантикӣ дар асари маъруфи Ф.П. Филин дода шудааст [162,С. 43].

Майдони семантикии истилоҳоти «**тааччуб/surprise**»–маҷмуи мафҳумҳо ва истилоҳотеро дар бар мегирад, ки тамоми ҷанбаҳои ин равандро дар бар мегиранд.

Тааччуб ҳамчун як эҳсоси инсонӣ, воқуниши ногаҳонӣ ба ҳодиса ё иттилооти ғайричашмдошт аст, ки дар зехни инсон аломатҳои саволро ба вуҷуд меорад. Дар забони тоҷикӣ, калимаи «тааччуб» дорои маъноҳои гуногун буда, вобаста ба матн метавонад ҳамчун ҳайрат, аҷобат, ба ҳиссиёти аҷиб дучор шудан ва ё ҳатто тарсу ваҳм ифода ёбад.

Тааччуб як навъи баёни маъние мебошад, ки онро бо ҳайрат баён менамоянд ва ё дар тасвири ашё, воқеа бо тааччуб чизеро пурсида, аз он таҳайюр мекунанд.

Барои таҳлил, мо мисолҳои «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» таҳти таҳрири С. Назарзода, «Фарҳанги тоҷикӣ ва русӣ» таҳти таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова, С. Каримова [ТРС, 2000] дар забони англисӣ «Фарҳанги синонимҳои англисӣ ба русӣ» зери таҳрири Ю. Д. Апресян (Англо–русский синонимический словарь/Ю. Д. Апресян) ва инчунин

иктибосҳо аз асарҳои бадеӣ ва публицистиро, ки имкон медиҳанд басомади истеъмоли вожа муайян карда шавад, интихоб кардем.

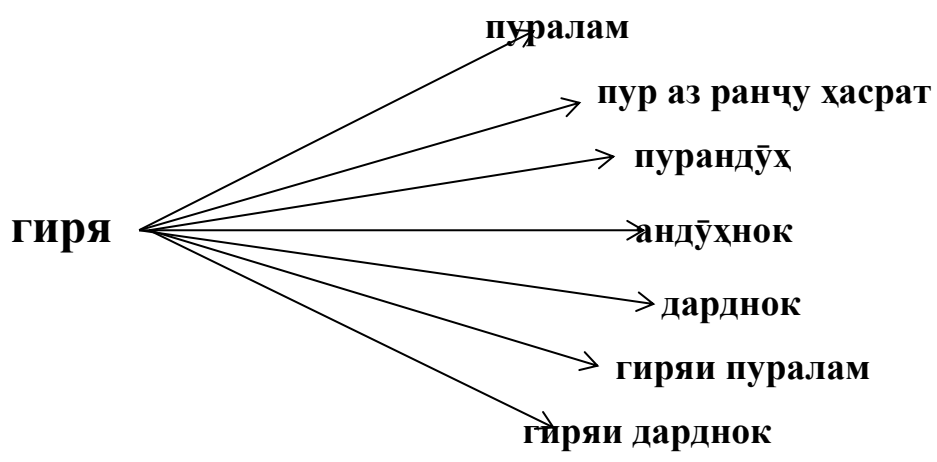
Вожаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосотро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи маъно ба гурӯҳҳои луғавию маъноӣ чудо карда мумкин аст.

I. Ба гурӯҳи якуми луғавию маъноӣ вожаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои дохил мешаванд, ки **ҳолати ногувори шахсро** ифода мекунанд. Онҳо вожаҳои ифодакунандаи эҳсосот мебошанд.

Ба гурӯҳи вожаҳои дохил мешаванд, ки **ҳолати ногувори шахсро** ифода мекунанд, вожаҳои «**фиғон**», «**нола**», «**гирия**» ва зорӣ дохил мешаванд. Ин гуна вожаҳо дар забони тоҷикӣ тобишҳои гуногуни услубӣ зоҳир менамоянд.

Дар забони англисӣ синонимҳои вожаи **cry – гирия – weep, wail, sob** ва ғайраҳо мебошад ва барои ифодаи ҳолати андӯшноки шахс хизмат мекунанд, ва вожаҳои ифодагари эҳсосот мебошанд.

Вожаи «**гирия– cry**» маъноӣ ҳолати гирия рӯй додан, оби чашм, оби дида, оби чашм кардан (реҳтан) гиристан, ба гирия омадан, (дар чашм) ашк пайдо шудан дар чашмро ифода мекунанд. Майдони маъноӣ вожаи **гирия–ро** мафҳумҳои гуногун ташкил мекунанд, ки дар нақша онҳоро метавон ба таври зайл тасвир кард:

Вожаи «**нола – moan**» маъноӣ ҳолати овоз андохтан нолаву фиғон кардан, бо садои баланд гиристанро ифода мекунанд. Ин вожаҳо дар ифодаи

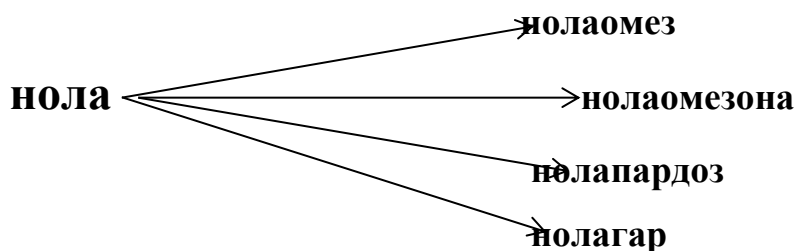
ҳолатҳои навҳасаро шудан (дар мотам ё ғами касе) низ истифода мебаранд. Ин вожа бо вожаҳои **оташнаво – full of pain** он ки нолаи пурсӯз дорад, сӯзишдор, сӯзонанда; пурдарду алам; пуртаъсир ва ба сӯзиш оваранда (ох, нола) [209, С.280].

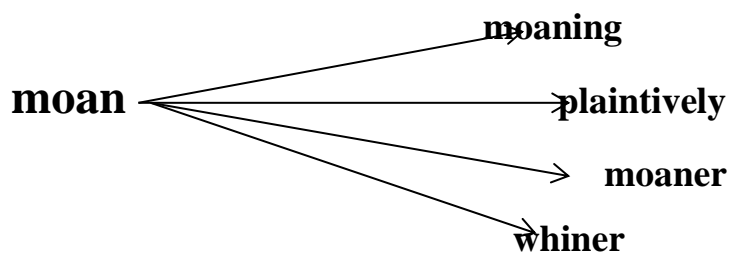
Вожаи «**фиғон – cry**» маънои ҳолати фиғон бардоштан (баровардан) фарёд, нола, зорӣ; фарёду нола кардан, дод гуфтан; **фиғон кардан** нолидан, – **to cry, to moan** бо зорӣ фарёд бардоштан – **by shouting request; фиғон кашидан – to scream**, фарёди зорӣ баровардан – **a cry of distress**, ба танг омада – **narrowed down**, **moaning** – нола карданро ифода мекунад [205, С. 400].

Дар баъзе маврид ин калимаҳо баробари гирифтани тобиши маъноии дигар метавонанд дар доираи ду ё зиёда силсилаҳои синонимӣ амал намоянд. Масалан, калимаи «**фиғон**» аз зумраи чунин вожаҳоест, ки дар ин гурӯҳ маънии эҳсосоти баланд ё бо ҳиссиёти дучанд баланд баромадани овозро ифода мекунад ва таркиби ибораи **гираву нола бардоштанро – crying and moaning** месозад.

Ҳодисаи сермаъноӣ, яъне дорои якчанд маъно будани калимаҳо, дар забон ҳодисаи маъмулу машҳур буда, дар чараёни рушди забон, тадричан дар натиҷаи инкишофи маънои асли ва аввалаи калима ба вучуд меояд. Инро дар вожаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот мушоҳида кардан мумкин аст.

Вожаҳое, ки ҳолати ногувори шахсро ифода мекунанд, ба монанди **фиғон – cry, нола – moan, гира ва зорӣ – cry and request** ҳамин хусусиятҳоро доранд, аз ин рӯ, бархе аз онҳоро метавон чунин тасвир кард:

Ин вожаҳои сермаъно паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима инъикос кунанд ҳам, ҳамаи он маъноҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва ин хусусияти муҳимми калимаҳои сермаъно ба ҳисоб меравад [3, С.7–9].

Компонентҳои **гиря – cry, ҳаяҷон ва нолаю зорӣ – excitement and lamentation**, дар алоҳидагӣ маъноҳои гуногун доранд. Ҳатто чузъҳои чуфти синонимии **гиряю ҳаяҷон** дар мавриди чудо–чудо омадан маънои мухталиф доранд, вале дар матн онҳо ба ҳам аз ҷиҳати маъно хеле наздик шуда меоянд, ки ин ходисаро синоними матнӣ (контекстуалӣ) меноманд [244,С. 180].

Вожаи «**гиря – weep**» исми амал мебошад, ҳаяҷон бошад, дорои мафҳуми абстракт, ки ҳолати руҳии инсонро ифода мекунад, буда, он барои ифодаи ҳолати аз ҳаяҷони зиёд ба **гиря** омадан истифода карда мешавад.

Вожаҳои «нола» ва «зорӣ» – moan and request, – ҳаммаъно шуда наметавонанд. Вожаи «**гиря – weep**» маънии муқаррарии «**ашк рехтан**» –ро ифода мекунад, аммо **нола – moan** мафҳуми муқаррарии «**гиря кардан**»–ро надошта, балки **нола** аз сӯзиши дил ва ҳолати ногувори инсон ба амал меояд, ки ҳангоми **гиря** садоӣ шахси **гирён** бисёр бо сӯз баланд мешавад.

Воқеан, **гиря** метавонад беовоз бошад ва танҳо бо **рехтани ашк** низ ба амал ояд. Яъне **гиря** ба **нола** табдил меёбад ва вожаи «**нола**» барои ифодаи маънии «**бо алам гиристан ва зорию тавалло кардан**»–ро истифода бурда мешавад. Дар забони англисӣ вожаи «**cry – гиря**» маънои умумӣ дорад, ҳолати руҳии инсонро ифода мекунад, он барои ифодаи ҳолати «**аз ҳаяҷони зиёд ба гиря омадан**» низ истифода карда мешавад.

Вожаи «**cry – гиря**» нисбат ба синонимҳои худ бештар дар забони гуфтугӯи истифода мешавад. Ба гурӯҳи дуоми луғавию маъноии вожаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои дохил мешаванд, ки ҳолати ифодаи руҳи болидаи инсонро ифода мекунанд.

Ба гурӯҳи дуоми вожаҳои дохил мешаванд, ки **ҳолати ифодаи руҳи болидаи инсонро** ифода мекунанд, вожаҳои **шодӣ, хурсандӣ ва шодмонӣ – joy happiness and joyful** дохил мешаванд. Ин гуна вожаҳо дар забони тоҷикӣ тобишҳои гуногуни услубӣ зоҳир менамоянд.

Вожаҳои, ки дар ифодаи руҳи болидаи инсон ба кор мераванд, калимаҳои **шодӣ, хурсандӣ ва шодмонӣ – joy, happiness and joyful** аз қабилҳои исмиҳои абстрактӣ мебошанд, ки аз сифат тавассути пасванди –ӣ сохта шуда, мафҳуми болидагии руҳи инсонро ифода мекунанд.

Дар таҳлили вожаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳои «**шодӣ – joy**» ҳолати хурсандӣ, хушҳолӣ, хушнудиро мефаҳмонанд..

Вожаҳои «**шодӣ**» ва «**хурсандӣ – joy and happiness**» серистеъмол буда, ҳосил услуби адабӣ гуфтугӯи мебошанд, вале вожаи сифатӣ «**шодмон**», ки хусусияти бадеӣ дорад, калимаи китобӣ мебошад ва бештар дар услуби китобӣ–бадеӣ ба кор меравад. Ин вожа зимни калимасозӣ шакли «**шодмонӣ**» пайдо намуда, ба исми абстракт табдил меёбад ва дар ифодаи «**хурсандии аз ҳад зиёд, шодии беҳаду қанор**» истеъмол меёбад:

Майдони маъноии вожаи «**шодӣ**» – **ро** мафҳумҳои «**ҳанда – joy concepts of laughter**» дар ифодаи хушҳолӣ, шодмонӣ ва ё истехзо дар одам, ки бо садои махсусе зоҳир мегардад, ташкил мекунанд.

Вожаи «**ҳанда – laugh**» ҳолати ҳанда гирифтаи касеро, пайдо шудани ҳанда ба касе, ҳанда қардан, ҳандиданро ифода мекунанд. Инчунин, мафҳуми «**пурнишот – joyfully**» маъноии пур аз хурсандӣ, хурсандибахш, шодиовар, «**тарабангез – exciting**» маъноии он чӣ боиси айшу хушҳолӣ аст, мефаҳмонад [209, С.649].

Ин вожаро дар ифодаи ҳолатҳои хурсанд шудан истифода мебаранд. Вожаи «шодӣ – joy» низ вожаҳои сермаъно фасоҳату балоғати суханро аз бисёр ҷиҳат сермахсул мегардонад.

Мисол: Шодбод яъне табрик – **congratulations**; таҳсину таъриф – **praise**; шодбод гуфтан таҳсин кардан, офарин хондан, **шодбодӣ** – **cheers** шодбодӣ кардан табрик кардан, муборакбодӣ кардан, **шодбош(ӣ)** – **cheers** табрик кардан, муборакбод намудан, **шоддил** – **happy** хушҳол, дилшод, масрур, **шодиангез** он чи боиси хурсандию хушҳолӣ мегардад, хурсандибахш, **шодибашш** хушҳолкунанда, хурсандиовар, **шодиёна** – хурсандона, аз рӯи хурсандӣ; ба муносибати рӯй додани ягон ҳодисаи шодибашш, **шодикаф (ак)** дилкаф шудан аз хурсандӣ, марги ногаҳонӣ аз шунидани ягон хабари хуш; шодикафак шудан, **шодиовар** шодибашш, хушҳолкунанда, **шодкомӣ** хушнудӣ, хурсандӣ, **шодмонона** – бо шодӣ, бо хурсандӣ, шодон, **шодхор** кит. шодмон, хушҳол ва ғ.

Вожаи **пурфараҳ** – **full of happy** маънои пур аз шодию хурсандӣ, хурсандибашш, пурсурурро ифода мекунад [205,С. 650].

Таҳлили мисолҳо аз шаҳодат медиҳад, ки вожаи **шодӣ – joy** бо роҳҳои калимасозии морфологӣ созмонёфта, барои бой намудани забон мусоидат мекунад. Калимаҳои сермаъно паҳлуҳои гуногуни ҳодисаҳои воқеиро дар шакли як калима инъикос кунанд ҳам, ҳамаи он маъноҳо бо ҳамдигар алоқаманд мебошанд ва ин хусусияти муҳимми калимаҳои сермаъно ба ҳисоб меравад.

Хусусиятҳои воҳидҳои луғавиро танҳо ҳангоми муқоисаи вожа метавонем дуруст шарҳу тавзеҳ диҳем.

III. Ба гурӯҳи сеюми луғавию маъноии вожаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосотро дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ вожаҳое дохил мешаванд, ки ҳолати **тарсу ваҳм – fear or anger** ё **ба ғазаб омадани** шахсро ифода мекунанд. Ба гурӯҳи вожаҳое, ки ҳолати тарсу ваҳм ё ба ғазаб омадани шахсро ифода мекунанд, вожаҳои дод ва фарёд мебошанд. Ин гуна вожаҳо дар забони тоҷикӣ тобишҳои гуногуни услубӣ

зоҳир менамоянд.

Вожаҳои «**дод ва фарёд**» – **shouting and screaming** маънои овоз кашидан, бо садои баланд фарёд кашидан, фарёд кардан; овои нарм киноя аз сухани мулоим, гуфтори форам, овои сард киноя аз гуфтори зишт, гапи дағал ро ифода мекунад.

Вожаи «**фазаъ – horror**» маънои **тарс, бим, ваҳм, даҳшат хавф, фарёд, ғулғула, нолаву зорӣ, ғиревро** дошта, ифодагари мафҳумҳои ҳолати ногувори шахс мебошанд [205, С.381].

Вожаи **шавкун** – **shouting** гуфт, доду фарёд; шавкун андохтан доду фарёд барпо кардан; шавкун бардоштан доду фарёд кардан; шавкун баромадан аз чое садои доду фарёд баромадан, баланд шудани садоҳо; шавкун кардан доду фарёд кардан, ҳаёху бардоштан. Ин вожаҳо ҳолати эҳсосии инсон нигаронида шудаанд ҳамчун вожаҳои ҳиссиёт ифодагари истифода мешаванд. **Фарёдрасӣ фарёдзан фарёдзанон фарёдкашон, фарёдкун, фарёдкунон фарёднома** ва ғ. – **to reach someone's cry**.

Дар ин мисолҳои, ки мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтаанд, аксарияти усулҳои сермаъношавӣ ба мушоҳида мерасанд.

Ҳамин тавр бояд, қайд кард, ки маъноҳои луғавӣ бо усулҳои ниҳоят гуногун пайдо мешаванд, ки дар байни онҳо вожаҳои ифодагари «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавқеъи муҳим дорад. Барои дуруст ва аниқу дақиқ муайян кардани маънои вожа, нақши таҳлили муқоисавӣ басо бузург мебошад.

Бояд зикр намуд, ки дар забони тоҷикӣ, калимаҳои зиёде мавҷуданд, ки эҳсоси тааччубро ифода мекунанд. Ба инҳо метавон калимаҳои аслӣ, иқтибосӣ ва таркибиро дохил кард. Калимаҳои аслии тоҷикӣ, аз қабилҳои «**хайрон**» бевосита барои ифодаи «**тааччуб**» истифода мешаванд. Ин калимаҳо дорои маънои мушаххаси «**тааччуб**» буда, аксар вақт дар ибораҳо ва ҷумлаҳо барои таъкиди «**эҳсосот**» истифода мешаванд. Ғайр аз ин, калимаҳои иқтибосӣ аз забонҳои дигар, аз қабилҳои «**мугаассир**» (аз арабӣ)

низ дар забони тоҷикӣ барои ифодаи «**тааччуб**» истифода мешаванд, ки ин гувоҳи тағйирпазирӣ ва гуногунии забони тоҷикӣ мебошад.

Калимаҳои таркибӣ, ки аз ду ё зиёда калимаҳо иборатанд, низ дар ифодаи «**тааччуб**» дар забони тоҷикӣ нақши муҳимро мебозанд.

Дар забони англисӣ, калимаҳо ва ибораҳои гуногун барои ифодаи «**тааччуб**» мавриди истифода қарор мегиранд. Калимаҳои маъмултарин иборатанд аз «**surprise**», «**amazement**», «**wonder**», «**astonishment**» ва ғайра. Ин калимаҳо дорои доираи васеи маъноҳо буда, метавонанд дар вазъиятҳои гуногун барои ифодаи дараҷаҳои гуногуни «**тааччуб**» истифода шаванд. Ғайр аз ин, забони англисӣ аксар вақт ибораҳо ва идиомахоро барои ифодаи «**тааччуб**» истифода мебарад, ба монанди "**I was taken aback**" ё "**It blew my mind**" ва ғайра.

Илова бар ин, забони англисӣ истифодаи феълҳои модалиро барои ифодаи «**тааччуб**» қабул мекунад. Феълҳои модалӣ, аз қабилҳои «**can**», «**could**», «**must**» ва «**might**», метавонанд барои изҳори «**ҳайрат**» ё **нобоварӣ** дар бораи чизе, ки руҳ додааст ё руҳ дода метавонад, истифода шаванд. Ин истифодаи феълҳои модалӣ ба ифодаи «**тааччуб**» нозукии иловагӣ зам мекунад.

Муқоисаи маъноии калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки дар ҳоле ки баъзе умумиятҳо ба мушоҳида мерасанд, фарқиятҳои назаррас низ вучуд доранд, ки аз гуногунии тасвири забонии ҷаҳонии тоҷикон ва англисзабонон шаҳодат медиҳад. Масалан, агар маънои калимаи тоҷикии «**ҳайрон**» бо калимаи англисии «**surprised**» мувофиқат кунад ҳам, аммо вожаи «**ҳайрон**» аксар вақт дараҷаи бештари «**ҳайрат**» ё **нобовариро** ифода мекунад. Ин фарқиятҳо инъикоси фарҳангӣ ва таърихӣ ҳар як забон мебошанд.

Бояд зикр намуд, ки дар сохтори калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ низ фарқиятҳо ба мушоҳида мерасанд. Забони тоҷикӣ ба сохтани калимаҳои таркибӣ ва ибораҳо, ки тааччубро бо тарзи тасвирӣ ифода мекунанд, майл дорад. Баръакс, забони англисӣ бештар

ба истифодаи калимаҳои ягона ва идиомаҳо таъя мекунад. Ин фарқияти сохторӣ метавонад ба тарзи дарк ва баён кардани мафҳумҳои «**таачҷуб**» дар ду забон таъсир расонад.

Бояд қайд намуд, ки «**таачҷуб**», ҳамчун як ҳолати равонӣ ва эҳсосӣ, дар фарҳангҳои гуногун, аз ҷумла забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, бо тарзҳои гуногун ифода ёфта, дар аксарияти ҳолатҳо тасвири забони ворисони забонҳоро нишон дода метавонад. Ин эҳсос, ки аксаран дар воқуниш ба ҳодисаҳои ғайриҷашмдошт ё ногаҳонӣ ба вуҷуд меояд, метавонад ҳамчун як ҷузъи муҳими таҷрибаи инсонӣ баррасӣ шавад.

Таҳлили муқоисавии лексикӣ маъноии калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои «**таачҷуб**» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ имкон медиҳад, ки фарқиятҳо ва умумияти фарҳангии марбут ба дарки ин эҳсос муайян карда шаванд.

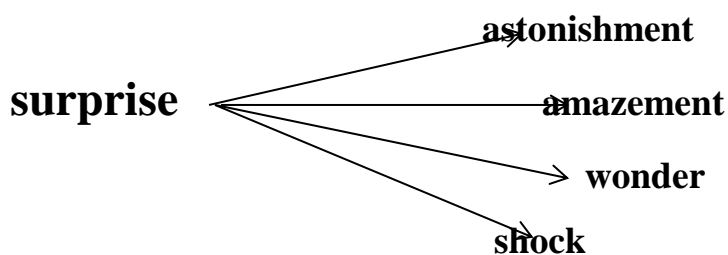
Дар забони тоҷикӣ, калимаи «**таачҷуб**» решаҳои арабӣ дошта, ифодагари «**хайрат**», «**нобоварӣ**» ва ҳатто «**тарсу харос**» аст. Ин калима аксар вақт дар иртибот бо ҳодисаҳои ғайриоддӣ истифода мешавад, ки аз доираи таҷрибаи муқаррарии инсонӣ берунанд.

Муодилҳои наздик ба «**таачҷуб**» дар забони тоҷикӣ иборатанд, аз қабили «**хайрат**», «**ачиб**», «**ҳангома**», ки ҳар кадоме тобишҳои маъноии худро доранд. Масалан, вожаи «**хайрат**» бештар ба маънои «**хайрони саҳт шудан**» ва «**нобоварӣ**» мавриди истифода қарор мегирад.

Дар ҳоле ки вожаи «**ачиб**» метавонад ба маънои «**чизи ачиб**», «**ғайриоддӣ**» дар забон корбаст гардида, ҳатман эҳсоси «**таачҷуб**»-ро ифода намояд.

Дар забони англисӣ, калимаи «**surprise**» метавонад дар аксарияти ҳолатҳо ҳамчун муодили калимаи «**таачҷуб**» мавриди истифода қарор гирад. Аммо, доираи маъноии калимаи «**surprise**» васеътар буда, дар ифодаи мафҳумҳои «**хайрат**» ва «**нобоварӣ**» низ омада метавонад. «**surprise**» метавонад ба ҳодисаи ғайриҷашмдошт ё тӯҳфае, ки интизор набудед, низ ишора кунад. Бо синонимҳои вожаи «**surprise**» дар забони

англисӣ вожаҳои зиёде низ қорбаст гардидааст, ки дар нақша метавон батаври зайл тасвир кард:

Синонимҳои «**surprise**» дар забони англисӣ вожаҳои «**astonishment**», «**amazement**», «**wonder**», «**shock**» ба ҳисоб мераванд.

Илова бар ин зикр намудан роиҷ аст, ки тақибҳои «**Astonishment**» ва «**amazement**» ба маънои «хайрат» ва «нобоварии сахт» омада метавонанд, дар ҳоле ки «**wonder**» метавонад ба ҳиссиёти хайрат ва қунҷқобӣ дар баробари чизи аҷиб ё номаълум ишора кунад. «**Shock**» бештар ба тааҷҷуби манфӣ, ки бо тарсу ҳарос ва нороҳатӣ ҳамроҳ аст, далолат мекунад.

Таҳлили муқоисавии луғавию маъноии калимаҳои ифодакунандаи мафҳумҳои «тааҷҷуб» ва «**surprise**» нишон медиҳад, ки гарчанде ҳарду калима як эҳсоси умумиро ифода кунанд ҳам, аммо фарқиятҳои фарҳангӣ дар тарзи дарки ва ифодаи ин эҳсос дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавҷуданд. Ин фарқиятҳо метавонанд дар тарзи истифодаи ин калимаҳо дар зерматнҳои гуногун, инчунин, дар ифодаҳои шифоҳии марбут ба мафҳумҳои «тааҷҷуб» инъикос ёбанд. Дарки ин фарқиятҳо барои муоширати самаранок ва фаҳмиши амиқи фарҳангҳои гуногун муҳим аст.

2.2.Таснифоти семантикии синонимҳои ифодакунандаи «тааччуб/surprise» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Забони тоҷикӣ таърихи дуру–дароз ва таркиби луғавии мураккабу бой дорад. Луғат яке аз соҳаҳои хеле кам омӯхташудаи забоншиносии тоҷик мебошад.

Синонимҳо яке аз воситаҳои бойу ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ ба шумор мераванд. Истифодаи синонимҳо дар нутқ боиси гуногунрангӣ ва пурмаъноии он гардида, сухани гӯянда ва нависандаро аниқу дақиқ баён месозад. Аз ин рӯ, омӯзиши синонимҳо дар илми забоншиносӣ ҳамеша мавзӯи муҳим ва актуалӣ ба шумор меравад.

Синонимҳо барои ба фикри асосии худ илова намудани хусусиятҳои эҳсосотӣ, барои илова намудани тобишҳои муайяни маъноӣ ва услубӣ, ниҳоят, барои равшану саҳеҳ намудани фикр ба кор бурда мешаванд. Аз ин ҷост, ки дар ифодаи калимаҳо бо мафҳуми тааччуб синонимҳо хеле васеъ ифода ёфтаанд.

Моҳияти синонимҳо чун калимаҳо бо маъно ва истифодаи яқсон, ё монанд аз ҷониби муҳаққиқони гуногун ба таври мухталиф фаҳмида мешавад. Синонимҳо (муродифҳо) ҳам, ки яке аз категорияҳои луғавӣ мебошанд, ки дар қатори дигар категорияҳои лексикии забони тоҷик то имруз аз тарафи мутахассисони ин соҳаи фан ба пуррагӣ омӯхта нашудаанд.

Дар ҳамин мавзӯ забоншинос М. Норматов қайд мекунад, ки «Синонимҳо бо роҳҳои гуногун пайдо мешаванд: яқум бо роҳи инкишоф ва такомули таркиби луғавии забон ба воситаи калимасозӣ ва бой гардидани забони адабӣ аз ҳисоби лаҳҷаю шеваҳо, дуом бо роҳи иқтибос, яъне аз забонҳои дигар гузаштани калимаҳо» [107, С.150].

Калимаҳои аслии забон ба дараҷаи хеле баландтар дар забон устуворанд. Онҳо дар забон ҳифз мешаванд, чунки дар баробари ифода

кардани мафҳумҳои нав, баъзан ба маъноҳои ибтидоиашон боқӣ мемонанд ва дар баробари мафҳумҳои нав мавриди истифода қарор мегиранд:

Феълҳои дорои обурани услубӣ ва эмотсионалӣ буда, муносибати гуногуни мутакаллим ва ҳиссиёту ҳаяҷонро табиӣ ва барҷаста ифода мекунанд. Дар ифодаи чунин муносибатҳои субъективона ва тобишҳои маъно муродифоти феъл аҳамияти калони услубӣ доранд.

Н. Маъсумӣ дар асари худ дар бораи ибораҳои синонимӣ, сохт ва тарзи ташкилҳои онҳо маълумоти нисбатан муфассалтар медиҳад. Муаллиф дуруст қайд мекунад, ки «Забони тоҷикӣ аз чунин ибораҳо ниҳоят бой аст» [77, С.132].

Истифодаи воситаҳои синонимӣ дар нутқ ҳамеша ба он боис мегардад, ки нутқи гӯянда тобишҳои гуногунрангиро ба худ касб карда, паҳлуҳои мухталифи фикрро ифода созад.

Донишмандони воситаҳои синонимии ягон забон, истифодаи онҳо дар нутқ, маҳорати интихоби калимаи мувофиқ аз рӯи маъно ва хусусиятҳои услубӣ шаҳодат бар он медиҳад, ки нависанда ва ё гӯянда аз нозукиҳои истифодаи ҳамон вожаҳо бохабар аст. Аз ин ҷост, ки истифодаи онҳоро метавон дар асарҳои нависандагону шоирон бештар мушоҳида кард.

Дар забони тоҷикӣ зарбулмасали машҳуре истифода мешавад: Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақома дорад. Дар ҳақиқат, метавон гуфт, ки синонимҳо, яъне калимаҳои аз ҷиҳати маъно наздик дар забон вучуд доранд, аммо дар ҳолати дигар ҳангоми истифодаи онҳо дар нутқ гуногунӣ ва тавофутҳои бештареро мушоҳида кардан мумкин аст, ки ин фарқиятҳо дар луғатҳои гуногун бо тарзҳои мухталиф ифода ёфтаанд.

Калимаи ва таркибҳои ифодакунандаи мафҳумҳои «**таачҷуб**» дар забони тоҷикӣ мақеи хоссаро касб намуда, дар фарҳангу луғатномаҳо тафсири онҳо ба таврҳои гуногу дода шудаанд.

Масалан, Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» С Назарзода вожаи **таачҷуб** чунин маънидод карда шудааст: «**Таачҷуб**» арабӣ جَعَبٌ **хайронӣ**, **шигифт**, **таассурот** аз ягон воқеаи аҷиб ва ғайриинтизорӣ; бо **таачҷуб** дар

ҳолати **шигифтӣ** ва **тахайюр**, **тааччуб кардан**, **хайрон шудан**, **шигифтӣ изҳор кардан**, дар **тааччуб** афтодан **хайрон** шудан [202,С.284].

Воқеан, тафсири ин калима дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» нишон медиҳад, ки вожаи «**тааччуб**» дар забони тоҷикӣ дорои маъноҳои гуногун буда, ифодагари мафҳумҳои «**хайронӣ**», «**шигифт**» ва «**таассурот**» аз **воқеаҳои ғайриҷашмдошт** мебошад. Ин вожа ҳамчун ифодакунандаи ҳолати равонӣ ва эҳсосии шахс, инчунин, мафҳумҳои «**амали изҳори хайрат**» ва «**шигифт**» ро низ баён менамояд. Ин вожа дар забони тоҷикӣ мақоми муҳим дошта, дар ифодаи эҳсосоти инсонӣ нақши калидро мебозад.

Вожаи «**тааччуб**» дар аксарияти ҳолатҳо метавонад ҳамчун ангезандаи мафҳумҳои «**кунҷковӣ**» ва «**хоҳиши омӯзиши бештар**» хизмат кунад. Дар адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик низ вожаи «**тааччуб**» ба таври васеъ истифода шуда, барои тасвири ҳолатҳои равонӣ ва эҳсосии қаҳрамонҳо, инчунин, эҷоди фазои шигифтангез ва ҷолиб ба қор бурда мешавад. Ҳамин тариқ, вожаи «**тааччуб**» дар забони тоҷикӣ на танҳо ифодагари як эҳсоси оддӣ, балки рамзи кунҷковӣ, шигифт ба атроф мебошад.

Майдони маъноии вожаи **тааччубро** вожаҳои хайронӣ, шигифт, тахайюр ва ғайраҳо, ки калимаҳои ҳаммаъно ба шумор мераванд, ташкил медиҳанд. Ибораҳои, ки ифодагари вожаи тааччуб мебошанд, инҳоянд: тааччуб кардан, дар тааччуб афтодан, дар (ба) тааччуб мондан, **ба тааччуб овардан**, ангушти тааччуб ба лаб гузоштан ва ғ.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ»–и С. Назарзода вожаи хайронӣ чунин маънидод шудааст: «**Хайронӣ** ریحانی دار хайрат будан, хайрат задагӣ» [202,С. 480].

Таҳлили «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» нишон медиҳад, ки вожаи «**хайронӣ**» ифодагари ҳолати **дар хайрат мондан**, **тааччуб кардан** ва ё ба таассурот афтодан аст. Ин ҳолат метавонад дар натиҷаи дидани чизи аҷиб, шунидани хабари ғайриҷашмдошт ва ё рӯйи додани ҳодисаи ногаҳонӣ ба вучуд ояд. Ин вожа дар адабиёти классикӣ ва муосири тоҷик васеъ истифода шуда, барои тасвири эҳсосот ва ҳолатҳои гуногуни равонии инсон

ба кор меравад. Ҳамчунин, дар забони гуфтугӯӣ низ вожаи мазкур мавқеи устувор дошта, ифодагари ҳиссиёти аҷиб ва тааҷҷубовар аст.

Аз таҳлили «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» бармеояд, ки вожаи «**шигифт**» дар забони тоҷикӣ ҳамчун ифодаи ҳолати «**тааҷҷуб**», ва «**ҳайрат**» ба кор меравад ва ҳамчунин барои тавсифи ашё ё ҳодисаҳои аҷиб ва ҳайратовар истифода мешавад. Ин вожа дорои ду маъноӣ ба ҳам алоқаманд аст, ки яке ҳолати ботинии инсонро ифода мекунад ва дигаре хусусияти берунии чизро тасвир менамояд.

Вожаи «**ҳайрат**» маъноӣ аҷиб ва ногаҳонии як ҳолатро ифода мекунад, ки дар он шахс аз дидани, шунидани ё фаҳмидани чизи ғайриоддӣ ба дараҷае таъсир мерасонад, ки лаҳзае забон аз гуфтор мемонад ва ақл аз тафаккур.

«**Ҳайрат**» як навъ эҳсоси шадидест, ки дар он омехтаи «**тааҷҷуб**», «**тарсу «ҳарос»**» ва баъзан ҳатто шодиро метавон эҳсос кард. Ин эҳсос метавонад ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошад, вобаста аз сабаби ба вучуд омадани он. Вожаи «**ҳайрат**» дар баъзе мавридҳо ҳамчун нишонаи заъф ё нобоварӣ қабул карда мешавад, ва дар дигар мавридҳо, он ҳамчун ифодаи самимияти эҳсосот ва кушодадилӣ низ инъикос карда мешавад. Он метавонад ҳам мусбат ва ҳам манфӣ бошад.

Вожаи «**ҳайронӣ**» маъноӣ дараҷаи баланди тааҷҷуб, ба ҳайрат омадан ё дар ҳолати нобоварӣ қарор гирифтаниро ифода мекунад. Он эҳсоси амиқ ва пурқуввати ҳайратро тасвир мекунад, ки дар натиҷаи дучор шудан бо чизи ғайриоддӣ, интизорнабуда ё ҳатто аҷиб ба вучуд меояд. Вақте ки шахс ҳайрон мешавад, вай дар ҳолати парешонӣ қарор мегирад, гӯё ки дар пеши назараш тамоми ҷаҳон дигар шуда бошад.

«**Ҳайронӣ**» метавонад аз мушоҳидаи як манзараи зебои табиӣ, шунидани хабари ғайриҷашмдошт, ё шоҳиди як ҳодисаи нодир ба вучуд ояд. Ин эҳсос аксар вақт бо ҳисси кунҷковӣ ва хоҳиши фаҳмидани он ҷӣ руҳ дода истодааст, ҳамроҳ мешавад. «**Ҳайронӣ**» метавонад моро ба андеша кардан, савол додан ва аз нав дида баромадани тасаввуроти худ водор созад.

Вожаи «**аҷиб**» ,одатан, дар маъноӣ ғайриоддӣ, ҳайратангез, ношинос ва ё

ғайричашмдошт истифода мешавад. Ин калима метавонад эҳсосоти гуногунро ифода кунад, аз қабилӣ «**таачҷуб** **«ачиб»**, **«хайрат»**, **«ачиб»**, баъзан тарсу ваҳм ва ё ҳатто шавқу завқ. Истифодаи вожаи **«ачиб»** аксар вақт ба матн ва шароити мушаххас вобаста аст. дар баъзе мавридҳо, **«ачиб»** метавонад маънои манфӣ дошта бошад ва ба шахс ҳамчун чизи ғайри қобили қабул ва ё ҳатто хатарнок нигаронида шавад.

Маънои вожаи **«хайратовар»** ин аҷоиб, ногаҳонӣ, таачҷубовар ва ё чизи хеле аҷибест, ки боиси ба хайрат омадани инсон мегардад. Он метавонад ҳодисае, манзарае, истеъдоде ё ихтирое бошад, ки аз қобили дарки муқаррарӣ берун аст. Вақте ки мо бо чизи хайратовар рӯ ба рӯ мешавем, эҳсоси таачҷуб, ба ваҷд омадан ва ифтихор моро фаро мегирад. Ин эҳсос метавонад моро ба фикр кардан, омӯхтан ва кашф кардани чизҳои нав барангезад. Ба ҳамин маъно калимаҳои **«хайратангез»** – **«amazing»**, таачҷубоварро низ пешниҳод кард. Калимаи **хайратангез** муродифҳои **«таачҷубовар»**, **«ачобатангез»**, **«шигифтангез»** мебошад [208,С. 158].

Тафовути асосӣ миёни ин калимаҳо ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар хусусиятҳои семантикии онҳо мебошад.

Таачҷубовар он буд, ки довталабе, ки дар паҳлуи ман нишаставу аз дафтарам рӯбардор кард, баҳои чор гирифт [Тоҷикон, Коллектив, 2012]. – Surprisingly, the people was sat near me wrote from my notebook and took four mark [Tajikon, Collective, 2012].

Калимаи **«хайратовар»** маънои ба **«таачҷуб»** **андозанда», «ачиб»** – **ро** ифода мекунад. Инчунин **«хайратфизо»** маънои саҳт хайронкунанда, боиси **«таачҷуби зиёдро** ифода мекунад.

Чунон ки дар мисолҳои боло мебинем, чузъҳои ибораҳо якдигарро эзоҳ медиҳанд, пурра аниқ менамоянд, аз ҷиҳати обу ранги бадеӣ пурқуввату равон мекунанд, такмил медиҳанд ва дар забон чун калимаи ифодакунандаи **«таачҷуб/surprise»** ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле сермаҳсуланд.

Ҳамин тариқ вожаи «шигифт» маъноҳои «тааччуб», «хайрат», «хайронӣ», «ачиб», «хайратовар» ва ғайраҳоро ифода намуда, аз рӯи маъно ба вожаи «тааччуб» ҳаммаъно мебошад [202,С. 618].

Вожаи «шигифт» ҳамчун вожае, ки ҳам эҳсоси инсон ва ҳам сифати ашӯро ифода мекунад, дар ғановати маънавии забони тоҷикӣ сахми арзанда гузошта тавонистааст.

Илова зиёд бар ин бояд зикр намуд, ки синонимҳои вожаи «тааччуб» дар забони тоҷикӣ хеле ба мушоҳида мерасанд, ки яке аз онҳо калимаи «тахайюр» маҳсуб меёбад.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» С. Назарзода вожаи «тахайюр» чунин маънидод карда шудааст: «**Тахайюр** арабӣ ریحۃ хайронӣ, тааччуби саҳт, хайрат, ошуфтагӣ [202,С. 618].

Ин вожа дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол аст, ки мисоли зерин далели ин гуфтаҳост: «**Таваччуҳ кунед ба суханони собиқ Президенти Ҳиндустон Кочерил Раман Нараянан: Моро кушишҳои хастагинопазири Чаноби Олӣ, Президент Раҳмонов чихати барқарорсозии сулҳ, оштии миллӣ ва раванди созанда дар Тоҷикистон, ки чомаи муосири озод месозад, ба тахайюр гузошт**»[202,С. 617].

Ҳар як калима ғайр аз маънои умумӣ аз синонимҳояш бо тобишҳои маъноӣ, мавқеъ ва андозаи истеъмолӣ, чихатҳои услубиаш фарқ мекунад. Масалан, калимаи **воҳиманок** – даҳшатангез, пурдаҳшат, воҳимаангез, бадхайбат, даҳшатовар, ваҳмангез ваҳшатовар, пурхарос– horror. Ин калимаҳо ба маънои умумиашон ҳолат ва руҳияи шахсро нисбат ба раванд, муҳит ва ҳодисаҳо ифода мекунанд.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» С. Назарзода вожаи **воҳиманок** чунин маънидод карда шудааст: «**Воҳиманок** اوهمه انك воҳимаангез, бимнок, даҳшатнок, даҳшатовар, мудҳиш; бадвоҳима: **овози воҳиманок, хабари воҳиманок**» [202,С. 287].

Калимаи **воҳиманок** нисбат ба макон, (ҷои воҳиманок), амал (кори воҳиманок) гуфта мешавад. Калимаҳои **воҳимаангез, ваҳмангез** – scary низ

аз чихати маъно бо калимаи **воҳиманок** – **panicking** баробаранд. Аммо калимаи **ваҳмангез** нисбат ба шахс гуфта мешавад.

Калимаҳои **дахшатовар**, **дахшатангез** – **terrifying** ва **пурдахшат** – **and full of terrifying**, аз чихати маъно аз синонимҳояшон пурқувваттаранд: Мисол: лаҳзаи (ходисаи, ҳолати) **дахшатовар** (**дахшатангез**, **дахшадтнок**, **пурдахшат**).

Гарчанде ҳар сеи ин калимаҳо зиёд ё кам будани ҳиссиётро ифода созанд, онҳо ҳар яке ба тавре маъно ва доираи истеъмоли худро доранд. Онҳо баъзан, як маъноро ифода месозанд ва дар дигар ҳолат бо ҳамдигар аз чихати доираи истеъмол фарқ мекунанд.

Мисол: **Даҳшат**, **дахшат!** Ба арвоҳи чамъи бузургони Бухоро қасам, шумо сипаҳсолор, марди худо беҳабаред! (Улуғзода). – **Horror, horror!** I swear by the spirits of the great assembly of Bukhara, you warrior, man of God, are ignorant! (Ulughzoda) [237, С. 186].

Дилаш ба **ҳавл** – **afraid** омад, ба ин сӯву он сӯ давид, чустучӯ карда – His heart was **afraid**, he ran here and there, searching.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки калимаҳои **дахшат** ва **ҳавл** – **horror** **and afraid** ба ҳамдигар синоним мебошанд. Онҳо ҳарду тарс, бим, ваҳшат, воҳимаро ифода мекунанд.

Калимаи «**дахшат**» – **horror** бо калимаҳои «**ваҳм**» ва «**воҳима**» – **panic** ҳаммаъно бошад ҳам, аммо ин калимаҳо маънии онро пурра иваз карда наметавонанд. Масалан Р. Ҷалил дар асари худ ин калимаро ба маънои ниҳояти **ваҳму воҳима** – **panic** вобаста ба тасвири задухурди байни Армияи Сурх ва босмачиён кор фармуда, изтироби дил ва ҳиссиёти руҳии халқро кушода додааст.

Халқ аз ин ҷанг ба тарсу ҳарос ва воҳима афтада буд: вай нағз медонист, ки босмачиён ғолиб бароянд, аз нав ба номуси зану духтарон тачовуз сар мешавад, охири палоси хона ва чизҳои хурданӣ ба онҳо мераванд ва ғайра: «**Оҳ ин даҳшат!**» Онҳо гоҳ механдиданд, гӯё ки

дахшатҳои чанд соат пеш аз ин гузаштагӣ аз ёдашон баромада буд [237, С.48 – 49].

Синонимҳо яке аз воситаҳои муҳимтарини пурра ва ҷозибанок тасвир намудани аҳё, ҳодисаву воқеаҳои гуногун буда, бо калимаҳои ифодакунандаи «тааҷҷуб/surprise» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле зиёд истифода шудаанд.

Инчунин, калимаи **ҷонгудоз, дилхарош, андуховар, ғамангез – soulful, heartbreaking, sad, sadful** ба ҳамдигар муродиф буда, дар калимасозии мафҳумҳои ифодакунандаи тааҷҷуб истифода мешаванд, ҳамчун калимаҳои мушобех ва калимаҳои, ки аз рӯйи маъно наздиканд, баррасӣ мешаванд.

Ҳамаи ин калимаҳо аз ғаму андӯх маълумот ва гувоҳ медиҳанд. Маънои умумикунандаи ин калимаҳо натиҷаи воқеа, ҳодиса ва амалест, ки ба шахс таассурот руҳияи ногувор ва бад мебахшад.

Калимаҳои **ҷонгудоз ва дилхарош – soulful, heartbreaking** аз ҷиҳати таъсир нисбат ба **андуховар – saddened** ва синонимҳои дигар таъсири зиёд доранд. Калимаи **ҷонгудоз – soulful** дар навбати худ аз «**дилхарош**» – **heartbreaking** ҳам пуртаъсиртар аст.

Калимаҳои мазкур танҳо ба маънои ҳолат ва руҳияи зикршуда синониманд, балки берун аз он хусусияти синонимии худро гум мекунанд. Умуман, **ҷонгудоз – soulful**, тарзи ҷиддии ҳолати ғамгинӣ ва андуховарист.

Калимаҳои «**андуховар ва ғамангез – saddened**» баъзан бо калимаҳои «**раҳмовар**» ва «**дилсузона – merciful and compassionate**» низ синоним шуда метавонад.

Омӯхтани калимаҳо аз ҷиҳати маъно баробар ва ё хеле наздик, ки ба баъзе тобишҳои маъноӣ ва дараҷаи истеъмоли худ аз якдигар хеле фарқ мекунанд, барои муайян иямудани ҳолати луғавии забон ва моҳияту дараҷаи истеъмоли он аҳамияти фавқулода муҳимме дорад.

Дар байни калимаҳои гуногуни ба як силсилаи синонимҳо дохилшаванда, яке аз онҳо калимаи асосӣ (доминант) ҳисоб меёбад, ки он дар

маънӣ ҳамаи калимаҳои силсиларо иваз карда метавонад, аммо калимаҳои алоҳидаи он силсила баъзан ўро иваз карда наметавонанд. Ин ҳолатро бо синонимҳои ифодакунандаи тааҷҷуб низ мушоҳида кардан мумкин аст.

Масалан, дар силсилаи синонимии феълҳои номии «**дод задан – to cry**» наъра кашидан, фарёд (бонг) кардан, ғавғо (ғалогула–шавқун) намудан–вой гуфтан таркиби «**дод задан**» асосӣ ба шумор меравад.

Баъзан чунин мешуморанд, ки шаклҳои гуногуни калима (он аз як асос сохта шуда ҳам синоним шуда метавонанд. Калимаҳои аз як асос сохташударо дар сурате синоним шуморидан мумкин аст, ки агар онҳо чун шаклҳои гуногуни аз чихати маъно наздик дар забон мавҷуд бошанд.

Синонимҳои «**нобачо**» ва «**нобахангом**» ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба калимаҳои дигар кам истеъмоланд ва баъзан бо калимаҳои **ғайриҷашмдошт, банохост, ногоҳ (ҳаракати nobacho, дуруштии nobadanhom** синоним мешавад, аммо дар чунин ҳол ҳам маънои умумикунандаи синонимии калимаҳои мазкур то андозае нигоҳ дошта мешавад, вале тобиши маъноӣ ҳам ҳис карда мешавад.

Мисол: Ятим, ин ҳаракати nobacho Наврӯзро дид. Orphan, he saw this inappropriate movement of Novruz [225,С. 112].

Ҳамин тавр, калимаҳои синонимӣ яке аз воситаҳои гуногунии ифода, таъсирнок ва ба тафсил баён кардани фикр мебошанд, ки дар забон бо хусусиятҳои зерин муҳим ва аҳамиятнок мебошанд.

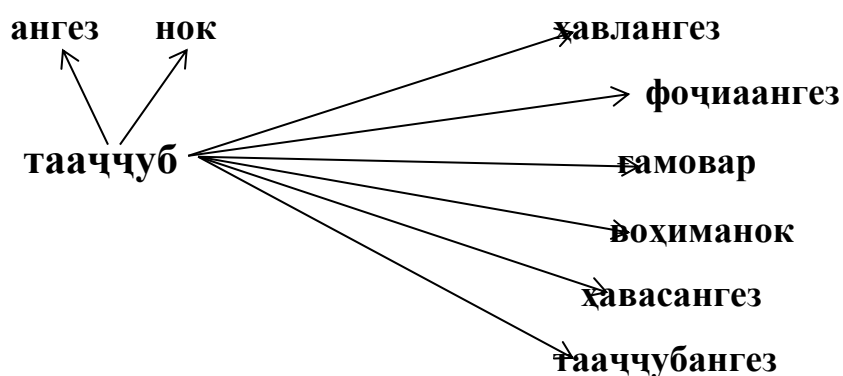
Дар илми забоншиносии тоҷик мавзӯи синонимҳо аз тарафи забоншиносони гуногун мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Махсусан, таҳқиқоти М. Муҳаммадиев паҳлуҳои мухталифи ин мавзӯро рӯвшан намудааст. Аз нигоҳи олимони синонимҳо дар забони тоҷикӣ ба се гурӯҳ: муродифҳои мафҳумӣ ё идеографӣ, муродифҳои услубӣ ва муродифҳои услубӣ–идеографӣ ҷудо карда шудаанд [89,С. 3].

Аз нигоҳи М. Муҳаммадиев муродифҳо дар забони тоҷикӣ гуногунанд. Баъзеи онҳо аз чихати маъно баробар буда, танҳо аз чихати доираи истеъмол ва хусусиятҳои услубии худ аз якдигар фарқ мекунанд.

Гурӯҳи дигари синонимҳо аз ҷиҳати маъно ба ҳамдигар наздик буда, мавқеъ ва андозаи истеъмолашон як хел нест. Калимаҳои синонимии гурӯҳи сеюм баъзеашон аз ҷиҳати маъно баробар буда, баъзеи дигарашон танҳо дар матн муродиф шуда меоянд.

Дар мавзуи мазкур агар аз назари муқоиса нигоҳ кунем, дар гурӯҳбандии синонимҳо чӣ дар забони тоҷикӣ ва чӣ дар забони англисӣ баъзе умумиятҳоро дидан мумкин аст.

Калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб бо ёрии сифат низ сохта мешаванд ва дар сохтани онҳо исмҳо мавқеи хеле калон мебозанд. Баъзе калимаҳои синонимии сифат маънои умумикунандаи ба қасе ва ё ашӯе аҳамият ва эътибори махсус дода, онро аз дигар ашӯҳо фарқ кунонидан доранд. Агар ба калимаҳои синонимии сифат суффикси **ангез**, **нок** ҳамроҳ карда шавад, калима тобиши маънои нав мегирад, аз ин рӯ бархе аз онҳоро дар нақша чунин тасвир кард:

Вожаи «**фочиаангез**» низ дар забони тоҷикӣ хеле серистеъмол аст: Ин вожа мафҳумҳои «**эхсоси андуҳи амиқ**», «**талафоти бузург**» ва «**дарди бепоён**»-ро ифода карда метавонад. Истифодабарии вожаи «**фочиаангез**» дар аксарияти ҳолатҳо бо ҳодисаҳои мудҳиш, аз қабили марги ногаҳонӣ, низ метавон оғатҳои табиӣ ё ҳолатҳои ҷангӣ алоқаманд аст. Он метавонад, инчунин, дар баёни маълумот дар бораи шахс, воқеа ё ҳатто як давраи таърихӣ мавриди истифода қарор гирад.

Ба силсилаи ин вожаҳо калимаи «**ғамовар**»-ро ворид карда метавон Вожаи «**ғамовар**» ифодагари мафҳумҳои «**эхсоси андуҳ**», «**афсус**» ва

«**нороҳатӣ**» буда метавонад. Маънои вожаи «**ғамовар**» нисбат ба «**фочиаангез**» каме дигар аст, Он дар мавриди эҳсоси «**ғамҳое, ки сабуктаранд**» мавриди истифода қарор мегирад. Инчунин, он метавонад дар мавриди тавсифи вазъиятҳое истифода шавад, ки дар он ҳодисае, ки интизор будем мерафт, рӯй надиҳад.

Бояд қайд кард, ки калимаи «**воҳиманок**» низ дар мавриди ба тааҷҷуб афтодан вирди забони ворисони забони тоҷикӣ гашта метавонад. Ин вожа мвафҳумҳои «**эҳсоси тарс**», «**дахшат**» ва «**изтиробии шадид**»-ро ифода мекунад. Калимаи воҳиманок аксар вақт бо ҳолатҳои хатарнок, ногаҳонӣ ва ё ғайричашиддошт алоқаманд аст, ки боиси тарсу ҳарос мегарданд. Он метавонад барои тавсифи ҳодисаҳои дахшатнок, вазъиятҳои хатарнок ё ҳатто фикрҳои дахшатнок истифода шавад.

Бар хилофи ин андешаҳо метавон вожаи «**ҳавасангез**»-ро ном бурд. Ин калима мафҳумҳои «**эҳсоси шавқу завқ**», «**илҳом**» ва «**хоҳиши ба даст овардани чизе**»-ро ифода мекунад. Мафҳуми вожаи «**ҳавасангез**» дар аксарияти ҳолатҳо бо мафҳумҳои пайдо шудани «**ҳадафҳои бузург**», «**ғояҳои нав**» ва «**имкониятҳои ҷолиб**» алоқаманд аст. Он метавонад барои тавсифи шахсе истифода шавад, ки бо суҳанронӣ ё амалҳои худ дигаронро илҳом мебахшад, ё барои тавсифи лоиҳае, ки дорои потенциали бузург аст.

Вожаи «**тааҷҷубангез**» низ дар нутқи ворисони забони тоҷикӣ хеле зиёд корбаст мешавад. Ин вожа эҳсоси ҳайрат, шигифт ва ба ҳайрат омаданро ифода мекунад. Тааҷҷубангез аксар вақт бо ҳодисаҳои ғайриоддӣ, аҷиб ва ё зебо алоқаманд аст, ки боиси ҳайрат мегарданд. Он метавонад барои тавсифи манзараҳои табиӣ, асарҳои санъат ё ҳатто кашфиётҳои илмӣ истифода шавад.

Дар ин ҳолат ба хусусият ва ҳосияти боз ҳам бештар соҳиб будани ашё таъкид карда мешавад. Ҳамаи синонимҳо ба маънои умумии сифати манфии амал ва аломат ба воситаи калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб ба як силсилаи синонимии калимаҳо гирд меоянд.

Чӣ тавре, ки дар расм нишон додаем, калимаҳои синонимии сифат маънои умумикунандаи аломат ва хусусияти **тарсовар** доштани ашё, воқеа ва шахсро доранд. Мисол: калимаҳои синонимии **ваҳмангез, воҳимаовар, воҳиманок, пурдахшат, ваҳшатовар, даҳшатангез, хавфнок, хатарнок, даҳшатоварро** гирем. Ин калимаҳо аз ҷиҳати маъно фарқи зиёде надоранд, аммо аз ҷиҳати тарзи баён, мавқеъ ва андозаи истеъмом баъзан тафовути каму беши услубӣ зоҳир менамоянд. Масалан, калимаҳои **даҳшатангез, воҳиманок, ваҳмангез, даҳшатовар, воҳимаовар** ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бештар барои воқеаҳо (хоб, фалокат), ходиса гуфта мешаванд.

Калимаҳои **хавфнок ва хатарнок** ҳам ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба макон, ҳам нисбат ба амали ба зимаи шахс афтодагӣ (ҷои хавфнок, кори душвор ва хатарнок...) ба қор бурда мешаванд.

Синонимҳои **ваҳшатовар, ваҳшатангез, пурдахшат** ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нисбат ба намуди ашё, шахс ва ходисаву воқеа истеъмом меёбанд. Аммо дар маънои калимаҳои мазкур ба воситаи калимаи **ваҳмангез**, ки хусусияти муштараккунанда дорад, ба як силсилаи синонимии калимаҳо гирд меоянд.

Он ҳуҷрае, ки ақаҳои ман дар он зиндагӣ мекарданд, «девхона» ном доштааст. Воҳимаангезии рӯзонаи вай аз шабонааш ҳам зиёдтар шуд. Ин

гунбази пурдахшат фақат дар девори чанубиаш як панчараи хурди гачин дошт [222, С. 196]. – The room where my brothers lived was called "Devkhana". Her daytime panic was even greater than her nighttime panic. This terrible dome had only a small gajine bar on its southern wall [222, С.196].

Ҳамин тавр, калимаҳои ифодакунандаи **хиссиёт**, аз чумла **таачҷуб** дар ҳар як навигарихое, ки дар ҳаёти инсон ба амал меояд, дар таркиби луғавии забони он низ иштирок доранд ва дигаргуниҳои заруриро ба амал меоварад. Аз ҳамин сабаб омӯхтани калимаҳо аз ҷиҳати маъно баробар ва ё хеле наздик, ки ба баъзе тобишҳои маъноӣ ва дараҷаи истеъмоли худ аз якдигар хеле фарқ мекунад, барои муайян иямудани ҳолати луғавии забон ва моҳияту дараҷаи истеъмоли он аҳамияти ғавқульода муҳимме дорад.

Зеро ҳолати луғавии забон ҳолати умумии онро инъикос мекунад, таркиби луғавӣ ҳар қадар бойтар ва харҷонибатар бошад, забон ҳам ҳамон андоза бой, мукамал мешавад. Боигарии таркиби луғавӣ бошад, пеш аз ҳама, дар фаровонӣ ва гуногунии калимаҳо, синонимҳо зоҳир мегардад.

Синонимҳо яке аз воситаҳои муҳимтарини пурра ва ҷозибанок тасвир намудани ашё, ходисаву воқеаҳои гуногун мебошанд. Ба ин маънӣ, синонимҳо воситаи бой намудани таркиби луғавӣ, дилчаспу мухтасар баёнӣ ва дар шаклу намудҳои бехтарин ифода намудани фикр мебошанд. Мисол:

Ин нигоҳи маъюсона, ин нигоҳи андуҳгинона, ин нигоҳи мушфикрона, ки дар айни замон бо зориву тавалло аз писари худ шафқат ва марҳамат мепурсад, ба дили Ёдгор бе асар намонд; ин нигоҳ чунон нигоҳе буд, ки агар бо ин ҳасрат меафтид, об мекард, чунки дили писар, ки бо ин ҳама ҳашмгиниаш дар ҳаққи хучаин, ба ҳоли падар месухт [216, 146] – This disappointed look, this sad look, this pleading look, which at the same time begs for mercy and mercy from his son, did not leave an impression on Yodgor's heart; this look was such a look that if it fell with this longing, it would melt, because the heart of the boy, with all his anger towards the master, was burning for his father [220, С.146].

Қисми зиёди калимаҳои китобӣ ҳамчун шаклҳои нисбат ба синонимҳои муқаррарӣ ва умумиистеъмолиашон аз ҷиҳати маъно барҷаста ва дар ифодаи айнияти мақсад мақбулу мувофиқ истифода шудаанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳои **дахшат, рабудан, раъша, чонгудоз, тоқатфарсо, садд ва ғайра** ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дохил мешаванд.

Калимаи «**раъша**» (**сахт ларзидан**) ҳам дар пурра нишон додани ҳолати руҳии яке аз персонажҳои асарҳо бо калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб хизмат кардааст. Дар охири иҷрои ин супориши хатарнок ба ноҳост дасти номаълуме ўро аз роҳравӣ боз медорад.

Ин ҳодиса ба Пулод ба дараҷае таъсир мекунад, ки бадани ўро ларзаи сахте фаро мегирад. Дар ин ҷо барои ифодаи кутӯҳи ин ҳолати руҳи «раъша» деле мувофиқ омадааст: «... ҳануз ҳам раъшаи баданаш ором нагардида буд» [85,С. 210].

Калимаҳои «**Чонгудоз**» ва «**тоқатфарсо**» ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳам бо мақсади муайян ба ҷои синонимҳои умумиистеъмолиашон кор фармуда мешаванд. Масалан «**Чонгудоз**» ба исми «**дард**» муродиф буда, баъзан калимаи «**чонкоҳ**», низ кор фармуда мешавад, аммо қувваи эҳсосоти «**чонгудоз**» нисбат ба ин калима «бештар аст: агар «**чонкоҳ**» азоби нисбатан сустварро ифода намояд, «**чонгудоз**» ниҳояти онро ифода мекунад. Аз ин ҷост, ки ин калима дар бобати таъсирбахш тасвир ёфтани калимаҳои ифодакунандаи ҳиссиёт хеле муносиб аст: «... Пулод ...дарди чонгудозеро қадре фуру бурда, хаёлашро гирд оварданӣ мешуд, вале ҳеч чиз ба хотираш намерасид» [242,С. 470].

Омӯхтани воситаҳои синонимии ба забони умумихалқӣ ва милли хос буда ба муқаррар намудани услуби зиндаю ҷаъоли забон, ва муайян намудани қонунияти инкишофи маъноии он ёрӣ мерасонад. Синонимҳо дар истифодаи калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб нақши муҳим мебозанд. Ҳар

як синоним барои ифодаи ягон хусусияти нутқ, ки ифодагари мафҳуми тааҷҷуб мебошад, хизмат мекунад.

Аз шарҳу таҳлили калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб маълум мегардад, ки синонимҳои ифодакунандаи тааҷҷуб мазмуни асосии порчаҳоро ба ин ё он дараҷа дар худ фаро гирифта, мақсадро дар матн барҷаста ва таъсирбахш ифода мекунанд.

Фарқи тобишҳои маъноии калима, аз он ҷумла калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб пеш аз ҳама хусусияти семантикии он аст, ки ба туфайли дар забон мавҷуд буд якчанд калимаи як маъноро бо тобишҳои ниҳоят кам ифода мекардагӣ ба амал меояд. Ин ҳолат сабаби он мегардад, гуруҳи калимаҳои наздикмаъно як силсилаи синонимии калимаҳоро ташкил диҳанд.

Воқеан, синонимҳо ҳамчун категорияҳои луғавӣ яке аз манбаъҳои узвии бойкунандаи забон ва, пеш аз ҳама, таркиби луғавии он мебошанд. Синонимҳо яке аз беҳтарин воситаҳои баёни тобишҳои маъноии мафҳум, ҳолат ва руҳияи шахс, ашё, ходисаву воқеа ва сифату ҳаракат ифодаи эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва ҳам англисӣ мебошанд.

Бояд зикр кард, муродифҳо (синонимҳо) дар илми забоншиносии англисӣ низ мавқеи муҳим доранд. Олимон ва муҳаққиқони ин забон синонимҳои англисиро ба гурӯҳҳо ҷудо кардаанд. В. Виноградов синонимҳои англисиро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардааст: Идеографӣ (Ideographic)– калимаҳое, ки як ақидаро ифода намуда, танҳо аз ҷиҳати тобишҳои маъноӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Услубӣ (стилистикӣ), (Stylistic) тавофути услубӣ доранд [28,С. 32].

Бояд зикр намуд, ки дар “Фарҳанги синонимҳои англисӣ ба русӣ” зери таҳрири Ю. Д. Апресян (Англо–русский синонимический словарь/Ю. Д. Апресян) вожаи «surprise» чунин тафсир карда шудааст: «**Surprise I**, «**astonish**», «**astound**», «**amaze**», «**flabbergast**» производить сильное впечатление своей неожиданностью, необычностью, удивлять, изумлять, поражать – таасуроти саҳт бахшидан, ғайриоддӣ будан, ҳайрон кардан, ба

хайрат овардан, мутаассир кардан [202,С.44].

«**I shouldn't be surprised if he came**» – Агар \bar{u} биёяд ин боиси хайрон шудани ман намешавад.

Дар забони англисӣ ин вожа маънои «хайрат», «тааччуб», «ногахонӣ», «ғайричашмдошт» ва ё «чизи ғайримуқаррарӣ»– ро ифода мекунад. Ин вожа метавонад ба чойи исми (noun) ва ба чойи феъл (verb) корбаст шавад.

Ҳамчун исм, «**surprise**» корбаст шудани он ба ҳолати хайронӣ ё тааччуб, ва ё ба ҳодисаи ғайричашмдошт иртибот дорад.

Масалан, «**The party was a complete surprise**». (Чашн як хайроншавии комил буд.) Дар ин ҷо, «**surprise**» ба маънои «як ҳодисаи хушест, ки шахс интизор набуд» омадааст.

Ҳамчун феъл корбаст шудани «**to surprise**» маънои «хайрон кардан», «дар хайрат гузоштан», ё ба таври ногахонӣ $r\bar{u}$ ба $r\bar{u}$ шудан»–ро дорад. Мисол, «**His visit surprised us**». – Ташриф овардани \bar{u} моро хайрон кард. Ин ҷо, феъли «**surprised**» нишон медиҳад, ки шахс аз $r\bar{u}$ йдоди ғайричашмдошт дар ҳолати тааччуб қарор гирифтааст.

Илова бар ин, вожаи «**surprise**» метавонад дар ибораҳои гуногун истифода шавад, то ки маъноҳои мушаххастарро ифода кунад. Масалан, «**surprise**» «**to take someone by surprise**» маънои ногахонӣ ба касе ҳамла кардан ё дар ҳолати ногувор гузоштанро дорад. Ё ин ки, «**surprise attack**» маънои ҳамлаи ногахониро дорад, ки душман интизор набуд.

Дар ташаккули ибораҳо вожаи сермаҳсул ҳисоб меёбад. Мисол: **to look at in surprise** — бо хайрат нигоҳ кардан, хайрон шуда нигоҳ кардан, **to express surprise at** — аз чизе хайронӣ баён кардан, тааччуб изҳор кардан, **to one's surprise** — ба хайрати касе, ба тааччуби касе, **imagine my surprise when** — тасаввур кунед, ки ман чӣ қадар хайрон шудам, вақте ки..., **pleasant/unpleasant surprise** — хайроншавӣ хушоянд/нохушоянд, тааччуби гуворо/ногувор, **a complete/total surprise** — хайроншавии комил/мутлақ, тааччуби комил/мутлақ, **to come as a surprise to** — барои касе хайрон шудан,

касоро ба ҳайрат овардан, **to give a surprise** — ҳайрон кардан, таачҷубовар кардан, **a surprise attack** — ҳучуми ногаҳонӣ, ҳамлаи ҳайронӣ, **a surprise visit** — ташрифи ногаҳонӣ, боздиди сюрпризӣ, **to take by surprise** — ногаҳонӣ дастгир кардан, дар ҳолати ғофилгирӣ дастгир кардан, сюрприз кардан, **he surprised everybody by his refusal** — ӯ ҳамаро бо радди худ ба ҳайрат овард, **it would not surprise me if ...** — маро ҳайрон намекунад, агар ..., ман ҳайрон намешавам, агар..., **she was surprised to hear that** — вай аз шунидани ин хабар ҳайрон шуд, **we were surprised at him/his answer** — мо аз ӯ/ҷавоби ӯ ҳайрон шудем, **they surprised the burglars** — онҳо дуздонро ногаҳонӣ дастгир карданд, онҳо дуздонро сюрприз карданд, **her parents surprised them at dinner** — волидони вай онҳоро дар хӯроки шом ногаҳонӣ диданд, волидони вай дар вақти хӯроки шом ба онҳо сюрприз карданд.

Вожаи «**astonish** дар забони англисӣ маънои «**ҳайратзада**», «**ба таачҷуб овардан**» ва ё «**дар ҳайрат гузоштан**»-ро ифода менамояд.

Ин вожа аксар вақт барои ифодаи як эҳсоси амиқи «таачҷуб ва ё ҳайрате истифода мешавад, ки дар натиҷаи дидан, шунидан ва ё фаҳмидани чизи ғайриоддӣ ба вучуд меояд. Он метавонад ҳам эҳсоси мусбат ва ҳам манфӣ бошад, вобаста аз вазъияте, ки дар он истифода мешавад.

Дар забони англисӣ, вожаи «**astonish**» аксар вақт барои таъкид ба бузургӣ ва ё аҷиб будани ҳодиса ва ё шахс истифода мешавад. Илова бар ин, «**astonish**» метавонад маънои тарсондан ва ё даҳшатовар карданро низ дошта бошад, хусусан вақте ки бо тарзи ногаҳонӣ ва ё ғайриҷашмдошт рух медиҳад.

«**Astonish**» (ба ҳайрат овардан, ба ҳайрат овардан) маънои бо чизе саҳт ҳайрон карданро дорад, ки ба он бовар кардан душвор аст [185, С. 445].

Дар забони англисӣ калимаи «**astonish**» – «**ҳайрат**» маънои дар «ҳайрат андохтан, ба «ҳайрат оварданро дорад ва дар ифодаи калимаҳои «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот бисёр сермаҳсул буда, дар забони англисӣ чунин маъноҳоро ифода мекунад.

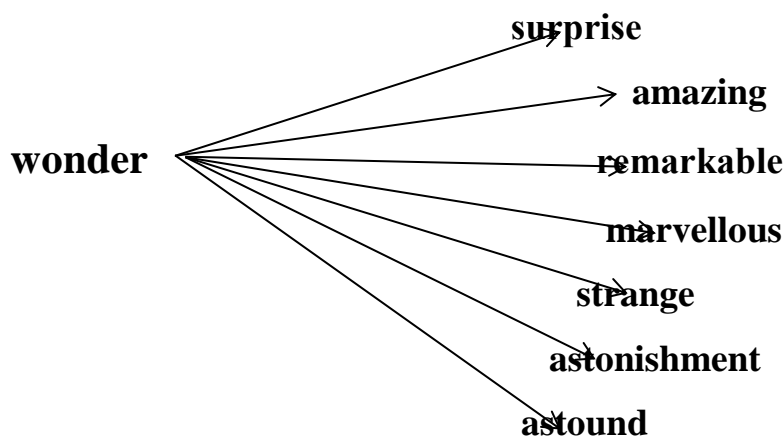
Мисол: «**astonishing**» маънои «**ҳайратоварро** ифода мекунад: **an astonishing lumber of people** – шумораи ҳайратовари одамон.

Калимаи **astonishment** маънои **хайрат, тааччубро** ифода мекунад, калимаи **astound** ҳамчун феъл маънои ба хайрат/ ба тааччуб андохтан, хайрон карданро дорад [189, С.65].

Дар забони тоҷикӣ калимаи **хайрон** низ ифодагари вожаи **тааччуб** буда, яке аз намудҳои ифодагари эҳсосот ба шумор меравад ва маънои **мутаҳаййир, ба хайрат афтода; хайрон мондан (шудан)** чӣ қор кардани худро надониста мондан [201, С.743].

Ниҳоят, вай ба назди хандақи Ато омада, ӯро пайдо намуд ва аз «ихтирои» зердастаи хайрон монд [214, С.70]. – Finally, he approached the Ato trench, found it and was surprised by the “invention” of his subordinate [218, С.70].

Дар забони англисӣ ин мафҳум бо калимаи **wonder** ифода ёфта, он муродифоти зеринро дар бар мегирад, ки мо онҳоро дар нақша чунин тасвир намудем:

Калимаи **wonder** – **хайрон** дар ифодаи калимаҳои «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот бисёр сермаҳсул буда, маънои дар **хайрат будан, хайратзадагӣ** – ро ифода мекунад.

Дар забони англисӣ калимаи **wonder** – хайрон маънои **шигифтӣ, тааччуб, эҷоб, хайрат, аҷибро мӯъҷиза, фарҷуд**, қорҳои ғайри оддӣ, мӯҷизаосо ва ғайраро ифода мекунад.

Мисол: They looked at her in wonder. – Онҳо бо тааччуб ба вай нигоҳ мекарданд.

Калимаи **шигифт** маънои **ачобат, рачобат, воқеаи аҷиб, аҷоиб** ва ғароибро ифода мекунад.

Мисол: Ромиз дар **шигифт** буд, ҳеч чиз намефаҳмид [231, С.5]. – Ramiz was **surprised** and did not understand anything.

Дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ин муродифотҳо хеле доираи васеи истеъмодро дар бар мегиранд.

Мисол: He looked at her with a **strange smile** on his lips and in his eyes. – Ӯ ба вай бо табассуми **хайратангез** ва хандаи аҷоиб дар чашмонаш нигоҳ мекард [229, С.50].

Why, Tave! he exclaimed, looking very much surprised, «how did you get here?» – Барои чӣ тавр, – хитоб кард ӯ **хайратовар нигоҳ карда**, «то ба ин ҷо ту чӣ хел расида омадӣ?» [225, С. 54].

«Ah! here she is!» exclaimed the hostess, with admirable coolness. «Gemma, dear, I was **wondering** where you could have disappeared to. Signor Felice Rivarez wishes to make your acquaintance» [35, С.112]. – «Аҳ! вай ин ҷост!» — бо салқинии шоёни таҳсин хитоб кард соҳибхона. «Ҷемма, азизам, ман хайрон будам, ки шумо ба кучо нопадид шуда метавонистед. Синёр Фелис Риварес мехоҳад бо шумо шинос шавад» [35, С. 112].

Вожаи «**astound**» дар забони англисӣ маънои ба хайрат овардан, дар хайрат гузоштан ва ё саҳт ба тааччуб оварданро дорад. Ин вожа аксар вақт барои ифодаи эҳсоси амиқи хайрат ва тааччуб дар баробари чизе ё касе истифода мешавад, ки ғайричашмдошт, аҷиб ё хеле таъсирбахш аст.

Дар муқоиса бо синонимҳои дигар, аз қабиле «**surprise** (хайрон кардан) ё «**amaze**» (ба хайрат овардан), вожаи «**astound**» эҳсоси амиқтар ва қавитар хайратро ифода мекунад. Агар «**surprise**» танҳо маънои интизор набуданро дошта бошад, «**astound**» маънои онро дорад, ки шумо ба дараҷае дар хайрат мондаед, ки қариб қобилияти фикр карданро гум кардаед. Аз ин рӯ, интихоби ин вожа дар ҷои муносиб метавонад ба шумо дар баёни

эхсосоти дақиқ ва муассир кумак кунад. [185, С. 445].

Вожаи «**flabbergasted**» дар забони англисӣ маънои ҳайратзада, дар ҳайрат мондан, ба ҳайрат овардан ва ё ба аз ҳад зиёд тааҷҷуб ишора мекунад: 'Oh, my eye!' he exclaimed, flabbergasted by her attire — «Вой бар ҳолам!» — нидо кард ӯ, аз либоси вай дар ҳайрат монда.

Вожаи «**flabbergasted**» ҳамчунин метавонад дар ҳолатҳое истифода шавад, ки шахс бо чизе рӯ ба рӯ мешавад, ки комилан ғайричашмдошт аст ва ӯро дар ҳолати номуайянӣ мегузорад. “These words, said in a calm tone of authority **flabbergasted** Robin Hood. How could a mere pilgrim promise such a tiling?” (A. Pakenham, Robin Hood). – Ин суханоне, ки бо оҳанги оромӣ боэътимод гуфта шуданд, Робин Гудро ба ҳайрат оварданд. Чӣ гуна як зоири оддӣ чунин сакфро ваъда дода метавонад? [185, С.447].

Вожаи **flabbergasted** дар забони англисӣ барои тасвири ҳайрати шадид ва ногаҳонии шахс нисбати воқеа ё хабаре истифода мешавад, ки ӯро дар ҳолати номуайянӣ ва ҳайрат мегузорад. Ин вожа эҳсосоти шадиди ҳайратро таъкид мекунад ва метавонад дар ҳолатҳои гуногун, аз ҷумла дар ҳаёти рӯзмарра ва адабиёт истифода шавад.

Ҳамин тавр, таҳлили «Фарҳанги синонимҳои англисӣ ба русӣ» зери таҳрири Ю. Д. Априсян нишон медиҳад, ки вожаи **surprise** синонимҳои **astonish, astound, amaze, flabbergast** – ро дорад, ки ҳар кадоме дорои маънои мушаххаси худ аст, вале дар маҷмӯъ эҳсоси ҳайрат ва тааҷҷубро ифода мекунанд. Ин вожаҳо аксар вақт дар ҳолатҳое истифода мешаванд, ки шахс бо чизе рӯ ба рӯ мешавад, ки онро интизор набуд ё аз он огоҳ набуд. Масалан, **astonish** нисбат ба **surprise** дараҷаи баланди ҳайратро ифода мекунад ва аксар вақт барои тасвири ҳайрат аз чизҳои ғайриоддӣ ё бузург истифода мешавад.

Astound низ ба маънои ба ҳайрат овардан аст, вале аксар вақт бо ҳисси нобоварӣ ҳамроҳ мешавад. **Amaze** бошад, бештар барои ифодаи ҳайрат аз чизҳои зебо ё аҷиб истифода мешавад. **Flabbergast**, дар навбати худ, маънои

ба ҳайрат овардан ва дар ҳолати ногувор гузоштанро дорад, ки аксар вақт бо нофаҳмӣ ҳамроҳ аст.

Surprise, ҳамчун вожаи умумӣ, метавонад дар бисёр ҳолатҳо истифода шавад, вале истифодаи синонимҳои дақиқтар метавонад ба ифодаи бехтари эҳсосот ва ҳиссиёти шумо мусоидат кунад. Инчунин, дар хотир доштан лозим аст, ки ин вожаҳо метавонанд дар фарҳангҳои гуногун маъноҳои каме фарқкунанда дошта бошанд, бинобар ин, донишмандони контексти фарҳангӣ низ муҳим аст.

Дар истифодаи матнҳои бадеӣ бо калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб**» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ воҳиду воситаҳои тамоми услубҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд, зеро табиист, ки матнҳои бадеӣ хусусиятҳои бадеӣ, забонӣ ва вазифавии худро дорад.

Ҳамин тавр, қайд кардан лозим аст, ки синонимҳо ё худ муродифҳо яке аз мавзӯҳои актуалӣ ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ мебошанд. Омӯзиши онҳо дар забоншиносии муқоисавӣ ба он боис шуда метавонад, ки андешаҳои мухталифи олимони забоншиносон омӯхта шуда, аз нигоҳи муқоиса, тафовут, умумиятҳо ва хусусиятҳои хоси онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мавриди таҳлил қарор гиранд, зеро ин тарзи кор метавонад паҳлуҳои гуногуни масъаларо дар забоншиносии тоҷик равшантар созад.

Интихоби синонимҳо барои ифодаи **таачҷуб** аз матн ва вазъияти мушаххас вобаста аст.

Дар забони тоҷикӣ, дар вазъияти расмӣ, истифодаи вожаҳои «**дар ҳайрат мондан**» муносибтар аст, дар ҳоле ки дар гуфтугӯи ғайрирасмӣ, вожаҳои «**ҳайрон**» ва **ачаб**» бештар истифода мешаванд.

Ҳамин гуна вазъият дар забони англисӣ низ ҷой дорад, ки дар он ҷо вожаҳои «**astonishment**» ва «**amazement**» дар матнҳои расмӣ ва вожаҳои «**surprise**» ва «**wonder**» дар гуфтугӯи рӯзмарра бештар истифода мешаванд.

Дар заминаи таҳлили маъноӣ, муайян кардани зергурӯҳҳои синонимҳо муҳим аст. Вожаи «**таачҷуб**» ҳиссиёти шадидро ифода мекунад (**ҳайрат**,

astonishment), гурӯҳи дигар тааҷҷуби омехта бо нобовариро (**ачаб, disbelief**), ва гурӯҳи сеюм тааҷҷуби ногаҳонӣ ва тарсро (**shock, startlement**).

Ин тадқиқот ба мо имкон медиҳад, ки нозуқиҳои маъноии синонимҳоро беҳтар дарк намоем ва онҳоро дар матнҳои мувофиқ истифода барем.

2.3. Мавқеи калимаҳои ифодакунандаи «тааҷҷуб/surprise» ҳамчун намуни эҳсосот дар эҷоди фразеологияҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Фразеология маҷмуи ифодаву ибораҳои рехтаву устувори ҳар забонро ташкил медиҳад. Ибора ва ифодаҳои таркибан рехтаву устувор бо номҳои воҳидҳои фразеологӣ, фразеологизмҳо, таъбироти фразеологӣ ва амсоли инҳо машҳуранд. Аз байни ин истилоҳот истилоҳи **воҳидҳои фразеологӣ** нисбатан бештар ба кор бурда мешавад.

Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситаи ифода ва ороиш дар забон мавқеи хоса доранд. Онҳо офаридаҳои халқанд ва ҳаёти мардумро аз ҷиҳатҳои моддиву маънавӣ инъикос мекунанд. Ин воҳидҳои забон сохти устувори маънидор буда, як қисмати муҳими ҳазинаи луғавиро ташкил менамоянд.

Зикр кардан бо маврид аст, ки тамоми забонҳои дунё байни ҳамдигар робитаи ногурастанӣ доранд. Ин алоқаҳо тавассути адабиёти бадеӣ ва тарҷумаи он густариш меёбанд. Зисту зиндагӣ, урфу одат, таърих тамаддуни башарият дар адабиёти бадеӣ акс меёбад ва бо роҳи тарҷумаи бадеӣ халқҳои гуногунизабон бо он ошно мешаванд.

Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти аввалини марбут ба масъалаҳои гуногуни фразеология ба солҳои 40–50–уми асри XX рост меояд. Асарҳои Ҳ. Мачидов оид ба фразеологияи забони ҳозираи тоҷик илми фразеологияро ҳамчун соҳаи мустақили забоншиносӣ асоснок намуда, дар он воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун унсуре таркибии низоми забон маънидод гардиданд [76, 19–22].

Забоншиноси маъруф Х. Мачидов дар китоби худ «Фразеологияи ҳозираи тоҷик» масъалаҳои мубрами фразеологияи забони тоҷикиро баррасӣ намуда, роҷеъ ба ташаккул ва инкишофи фразеология, алоқаи он бо дигар соҳаҳои забоншиносӣ, хусусиятҳои маъноӣ ва грамматикӣи воҳидҳои фразеологӣ, масъалаҳои тарҷумаи фразеологизмҳо ва ғайра андешаҳои ҷолибро баён намудааст.

Ҷунонки аз таҳқиқоти муҳаққиқони тоҷик, ба хусус Мачидов Х. бармеояд, ҳарчанд таҳқиқу тадқиқи ҷиддӣи масъалаҳои ҷудогонаи марбут ба фразеологияи тоҷик дар асри бист шуруъ шуда бошад ҳам, вале ин соҳаи забоншиносӣ таърихи хеле қадима дорад.

(ВХ) - воҳидҳои фразеологӣ – ибораҳои рехтаи гуногун, идиомаҳо, таркибҳои устувор дар аксари фарҳангу луғатномаҳо, аз ҷумла дар фарҳангҳои «Кашфул-луғот», «Бурҳони қотеъ», «Ғиёс-ул-луғот» каму беш ба назар мерасанд.

Қайд қардан лозим аст, ки фарҳангҳои «Мусталаҳот-уш-шуаро»-и Вораста ва «Ҷароғи ҳидоят»-и Алихони Орзу бештар воҳидҳои фразеологиро дар бар мегиранд. Қобили қайд аст, ки дар таърихи фарҳангшиносии тоҷик аввалин фарҳанге, ки қомилан, ба фразеологияи тоҷик бахшида шудааст, «Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик»-и узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон М. Фозилов мебошад.

Муаллиф оид ба масъалаҳои асосӣи фразеологияи тоҷик, аломатҳои фарқкунанда, ҳаҷм, тобишҳои маъноӣ, таснифоти воҳидҳои фразеологӣ, манбаъҳои пайдоиш, хусусиятҳои услубӣи фразеологизмҳо маълумоти муфассалу боэътимод оварда аст.

Инчунин, забоншиносон Н. Н. Амосов ва А. В. Кунин дар қори худ намудҳои ибораҳои устуворро, ки меҳвари фразеологияро созмон медиҳанд, вобастагии қалимаҳоеро, ки байни фразеология ва наҳв қарор дорад, ҷудо мекунад.

Аз ҷиҳати ифодаи маъно воҳиди фразеологӣ ба як қалима баробар мешавад, вале фразеологизмҳо баръакси қалимаҳои оддӣ на фақат ашё,

аломат, амал ва ҳолати онҳо, балки тобишҳои гуногуни эҳсосотиرو низ дар бар мегиранд.

Мисол, ибораҳои **коҳҳои кӯҳнаро бод додан** (гапҳои кӯҳнаро ба хотир овардан). **Аз касе дил шустан** (умед кандан), **салмаи сақат** (чизи барзиёд) ва монанди инҳо баробари ифодаи мафҳумҳои алоҳида эҳсосоти гуногуни шахси гӯяндаро низ ифода карда метавонанд.

Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ нидоҳои эҳсосотӣ низ ба таркибҳои устувор ва воҳидҳои фразеологӣ вобастагӣ доранд. Онҳо аз бобати маъно ба чанд гуруҳ тақсим мешаванд.

1. *Фразеологизмҳое, ки маънои тасдиқ ё инкори ҳаяҷоннок (гоҳҳо бо тобиши маънои таҳдид, дӯғу нӯписи ва гайра), инчунин, қаноатмандӣ, хурсандӣ, хушнудӣ, миннатдорӣ* доранд.

Мисол: Ба чашим! Ҳар коратон бошад, ба ҷону дил, мувофиқи дилхоҳатон мекунам (Улughзода). – To the eye! I will do whatever you want with all my heart (Ulughzoda).

2. *Фразеологизмҳое, ки маънои норозигӣ, тааҷҷуб, хурсандӣ ва ҳайратро ифода менамоянд.*

Мисол: Ана халос! Намаки гап парид. Охир, гап назада мегузаштам, магар ягон ҷиноят мешуд? Баракалло. Кори калон! Ана ин ба ҳама маъқул мешавад (Улughзода). – That’s all! Solt spoke. After all, I didn’t say a word, would there have been any crime? Well done. Great job. This is something that everyone likes (Ulughzoda).

Шумоён раветон – раветон. Ин кори шумо. Аммо ман дигар ба остонааш қадам наместонам. Магар ҳамин ҳам одамгарии одоб аст? Ана гапу! (Раҳим Ҷалил). – You’re leaving – leaving. It’s your job. But I will not step on his threshold anymore. What is talk! (Rahim Jalil).

3. *Фразеологизмҳое, ки маънои хоҳишу орзу, афсӯсу пушаймонӣ, ноумедию маъюсӣ* доранд. Мисол:

Ё бахт! Бригадиратон дар ҷонам занад! (Улughзода). – Or luck! Your brigade will beat me to death! (Ulughzoda).

Ҷонам дар гӯр, ман боз лақида, ҳолу аҳволтурсиро ҳам аз ёд баровардаам (Улуғзода). – *My soul in the grave, I forgot to say hello again in the grave (Ulughzoda).*

4. Ибораю таркибҳои фразеологие, ки **норозигӣ, таъна, надомат, нафрат** ва ғайраро ифода мекунанд.

Мисол: Шарм намедорӣ, магар як духтари қапа–калон беандеша сухан мегӯӣ? Айб аст! Айб! – *Aren't you ashamed, you big girl, you speak thoughtlessly? Ashamed! Ashamed!*

Дод аз дасти фиребгар! Илоҳи, дастат шиканад баргдузд (Улуғзода). – Give out the hand of the deceiver! God breakes your hand (Ulughzoda).

Сабиљу зор монад! Охир ин ҳавлӣ на болохона дораду на таҳхона, на телефону на ванна (Раҳим Ҷалил). – Stay strong! After all, this yard has neither an attic nor a basement, nor a telephone nor a bathroom (Rahim Jalil).

Шокарим, рӯят сиёҳ мугамбир! (Улуғзода). – My friend, your face is black! (Ulughzoda).

Мардаки ман нонреза ёбад, бе шумо аз гулӯяш намегузарад, шумо ба вай ҳамин тавр рафтор мекунед? Айб, айб, айб! Эй, ҳайфи одамият! (Икромӣ). – My husband gets a piece of bread, he can't get through his throat without you, do you behavior him like that? Guilt, guilt, guilt! O harm of mankind (Ikromi).

5. Ибораю таркибҳои фразеологие, ки **таҳқир ва дӯғу пӯписаро** мефаҳмонанд.

Мисол: Агар шумо, «Ҳой, инсоф доред, чаро ин тавр мекунед, ана куттӣ–ку?!» гӯед, густохона «ходимони идораи ободонӣ барои кадом корашон маош мегиранд?» гуфта дӯғ ҳам мезананд; –Ҷӣ, сағира, чӣ ин хадар дод мезанӣ?! –дӯғ зад мардаки зардакфурӯш, ки дар назди мард чувол мекушод. Паҳлавони нотандеҳро монда, ки зери пои паҳлавони тановар ғелида, пӯписа кунад: «Ҳоло бош, рӯзе туро танҳо дарёбам, чӣ кор кунам!»

Аввал дусад суми роҷеъул накдро ба ман меқапонеда, ман рафта талоқномаатонро оварда ба дастатон медихам, баъд марҳамат, чор тарафатон қибла! (Улуғзода). – First you collect two hundred sums. I will go and get you a certificate of divorce (Ulughzoda) [237, С. 148].

Ой, духтари Мулло – Чортори, ёри мо меши (мешави)? (Айнӣ). – O daughter of Mullah Chortori. Will you our love? (Ayni).

Канӣ, “не гуфта” ҳам бинад. Як занам чаппа шуда афтад! (Улуғзода). – I wish he could see "saying no". One of my wives fell over! (Ulughzoda).

Ин нидоҳо дар баробари иишон додани маънои умумии даъвату таклиф восита ба шароиту муҳити нутқ ва хусусияти хоси худ боз тобишҳои гуногуни маъно зоҳир мекунанд.

Аз ин нуқтаи назар онҳо ба нидоҳои эҳсосӣ наздик мешаванд.

Мисол, нидои **эй**, маъноҳои зеринро ифода карда метавонад:

1) мурочиат, ҳасрат, андӯх, дард, хафагӣ, алам ва ғайраҳо:

*Эй подшоҳи аблах, магар ҳамин духтари оҳангар набуд, ки туро аз ҷувозхона озод карда Малика подшоҳро ба дасти ту дод?! – "Oh! you silly, ungrateful king! Look at me well. Don't you recognize the one who released you from slavery, the one who gave you Queen Malika to marry? I am the blacksmith's daughter." Queen Malika got angry. [235, С.143]. **нобоварӣ, шакку шубҳа:***

Эй ҷавони зебо, — гуфтанд дарбонон, — аз ту донотарҳо омада, ба саволи Малика ҷавоб гардонда натавониста, гулом шуда гаштаанд, ту худро беҳуда ба азоб монондаги, гуломиро ба гардан гирифта чӣ кор мекуни?! Беҳтараш ба роҳи худ рав! [139, 96]. – O beautiful young man, – said the gatekeepers, – wiser than you have come, unable to answer the Queen's question, they have become slaves. Better get on your way! [139, 96].

3) даъват ва мурочиат:

Вақти он аст, эй қалам! Буррандатар гардӣ зи тег! Вақти он аст, эй сухан! Фуррандатар гардӣ зи барқ! (Юсуфӣ). – It's time, pen! You became sharper than the blade! It's time to speak up! You are more proud of the lightning! (Yusufi).

4) **ҳайрат ва тааҷҷуб:**

Ҳанги мансабдорон канд – ранг бадал карданд ва абрӯ дарҳам кашиданд ва лаб қач намуданд ва чашмашонро ғайраҳо рафт, гӯё ногаҳон замин ларзида бошад, ҳама хомӯш ва ҳарросзада мунтазир монданд [89, 32].

Ҷӯ, ин қадар **димоқатон чоқ!** *Аз кучо меоед?* – пурсид ӯ. – *Oh, you're so cute! Where do you come from?* – he asked.

Бинои шуравии қишлоқ, китобхонаи колхоз, ҳавлии Абдурахмон акаи ҳосилот шуро (як вақтҳои ҳамин хел унвон буд дар колхоз), айвони худи марҳум, ё дигар биноҳои сохтаи ӯро тамошо кунед, **рангатон** меканад. [215, С. 228]. – *The building of the village council, the library of the collective farm, the yard of Abdurrahman aka Durvot Shuro (once it was the same title in the collective farm), the veranda of the deceased, or other buildings built by him, will make you smile [219, С.228].*

Дигарон бошанд, **чашми ҳайрат** аз рӯям намоканданд [90, С.392]. – *Others did not take their surprise eyes off me [221, С.392].*

Эй, дар ин ҷо як авул пайдо шудааст–ку (Айнӣ). – *Hey, there's an avul here (Ayni).*

Ҳайрат, ташвиш, таассуроти ҳафағӣ: Эй, рӯз қариб пешин шудааст–ку (Айнӣ). – *Hey, it's almost dawn (Ayni).* –

тахният, муборакбодӣ, табрик:

Эй, салому алайкум, Зарифзода, хуб сиҳат – саломатакак ҳастӣ? Кай омадӣ? (Раҳим Ҷалил). – *Oh, hello Zarifzade well are you healthy? When did you come? (Rahim Jalil).*

8) **пешакӣ огоҳонидан:**

Э холача, шумо ба миён надароед.

Аслан, воҳидҳои фразеологӣ чузъҳои устувор доранд, ҳангоми ивази чузъҳо маънои онҳо коста мегардад ё ба иборати озоди наҳвӣ баробар мешаванд.

Чунончи, ибораи фразеологии феълии **ангушти ҳайрат газидан** дар забон маъмул аст. Аммо дар забони васоити ахбори оммаи бораи фразеологии **«ангушти надомат газидан** истифода гардидааст.

*Муаллиф ба ҷойи калимаи **ҳайрат** калимаи надоматро ба кор бурдааст, ки маънӣ табиӣ набаромадааст. Воҳиди фразеологии феълии **ангушти надомат газидан** – пушаймон шудан аст.*

Мисол: Ҳо, худо накунаду нақшаи ифлоси душман амалӣ шавад ё бо талафоти гарон мавқеи худро аз даст диҳанд, дигар аз пушаймонӣ ангушти надомат газидан чӣ суд? [221, С.228]. – Oh, God forbid, and the dirty plan of the enemy is realized or they lose their position with heavy losses, what is the point of biting the wrong finger out of regret? [225, С.228].

Ҳар як воҳиди фразеологии феълӣ чун масолеҳи тайёри забонӣ дар чараёни нутқ ба мураттаб оварда нашуда, онҳо дар шакли тайёр аз захираи луғавии забон гирифта кор фармуда мешаванд.

Истифодаи бомаврид ва бе нуқсони ибораҳои фразеологии феълӣ боиси саҳеҳ баён кардани фикр мегардад. Дар ҳолати иваз намудани ҷузъҳои маънии табиӣ воҳиди фразеологӣ беобуранг мебарояд.

Инчунин, дар сохтору маънои воҳидҳои фразеологӣ фразеологизмҳои ҳамқолабро муайян намудан мумкин аст, ки бо тобишҳои маъноии худ аз ҳамдигар фарқ, карда, на фақат муносибатҳои муродифӣ, балки маъноҳои мустақил ва баъзан антонимири ифода карда метавонанд.

Чунин фразеологизмҳо аз рӯй як қолаб сохта шуда, сохтори якхелаи грамматикӣ доранд.

Масалан, дар холаби фразеологии «ба аспӣ чизе савор шудан» воҳидҳои фразеологии ба аспӣ қакр савор шудан, ба аспӣ ҳаёл савор шудан, ба аспӣ мансаб савор шудан, ба аспӣ чубин савор шудан, ба аспӣ ҷаҳл савор шудан, ба аспӣ такаббур савор шудан, ба аспӣ ситеза савор шудан ва ғайра сохта мешаванд,

Чӣ хеле ки қайд карда шуд, яке аз хусусиятҳои муҳимми фразеологизмҳои ҳамқолаб – устувории сохти грамматикӣ онҳо мебошад.

Дар забони тоҷикӣ воҳидҳои фразеологие, ки аз рӯй сохтор ва қолабҳои муайян сохта шудаанд, аз ибораҳои саркарда то ҷумлаҳои фразеологиро дар бар мегиранд.

*Дар забони англисӣ аксари фразеологияҳои, ки ба ин гурӯҳ дохил мешаванд, ҳолати эҳсосотро ифода мекунанд, ба монанди **would you believe it!** – *used to express surprise, amazement look at that!* – *used to express surprise, amazement; how do you like that!* – *used to express surprise. Шумо бовар мекунед!* – *барои изҳори тааҷҷуб, тааҷҷуб ба ин нигоҳ кунед!* – *барои ифодаи тааҷҷуб, ҳайрат истифода мешавад; ба шумо ин чӣ гуна маъқул аст!* – *барои изҳори **тааҷҷуб** истифода мешуд.**

– *барои ифодаи **тааҷҷуб** кор фармуда мешавад. **As if struck by lightning** – раъду барқ барин – **to come as a total shock** – тамоман шох шудан.*

Эҳсосотҳои манфӣ ба монанди: **(well,) how do you like that – used to express surprise, disappointment, perplexity etc., (my) goodness (gracious)! – used to express amazement, admiration, fear etc.**

(Хуб,) ин ба ту чӣ гуна маъқул аст – барои изҳори тааҷҷуб, ноумедӣ, ҳайратзада ва ғайра истифода мешуд, **(хайр)** ҳайрон! – барои ифодаи ҳайрат, ҳайрат, тарс ва ғ.

Эҳсосотҳои мусбӣ ба монанди **how about that!** – *used to express delight, admiration, amazement, surprise etc.*

(Хуб,) ин ба ту чӣ гуна метавонад аст – барои шумо маълум аст, ноумедӣ, ва ғайра истифода мешавад, **(хайр)** ҳайрон! – барои онҳо ҷуръат, ўрат, тарс ва ғ.

Қисми зиёди фразеологияҳои забони англисӣ ба сарчашмаи пайдоиши эҳсосот, ба ишораи ба манбаъ, **(сабаби)** ба миён омадани он ва оқибатҳои он вобастагӣ дорад. Бештар, сабаби ба миён омадани **(сарчашмаи)** дар фарҳангҳо ҳамчун «**ягон чизи ногаҳонӣ**» маънидод шуда, мунтазам он маҳз бо фаъолияти зеҳнӣ, ки бо нодуруст расонидани вазъият, ҳодиса, хабар ва ғайраҳо вобастагӣ дорад, ба амал меояд.

Ғайр аз ин, сабаби ба миён омадани эҳсосот метавонад ногаҳон шунидани хабаре, дар бораи ягон вазъият мебошад.

Ин ҳолат низ як манбаи ба миён омадани таачҷуб ҳайрат, нокифояи огоҳии инсон ва ғайраҳо мебошад.

It's beyond (all) understanding (belief) – something is absolutely unfathomable, impossible to comprehend or explain; – Ин фаротар аз (хама) фаҳмиш (эътиқод) аст – чизе комилан нофаҳмо аст, дарк кардан ё шарҳ додан ғайриимкон аст;

What do you know! –Used to express surprise, disbelief, bewilderment etc. (Upon encountering, realizing, or learning of the occurrence of something unexpected); – Ту чӣ медонӣ! Барои ифода намудани ҳайратангезӣ ва нобоварӣ ва ғайра истифода мешавад. (Ҳангоми дарк ё ба тақя дучор шудан, ба вуқӯъи чизи ғайри чашмдошт).

(God) damn you him etc.! – used to express indignation, irritation, resentment or, less often, surprise, admiration etc. (caused by s.o.s words, s.o.s deeds, some happening etc.). – Худо шуморо лаънат кунад ва ғайраҳо – барои ифодаи ғайраҳо азаб ва ё аксар вақт таачҷубовар ва ғайра истифода мешавад.

Couldn't believe his eyes – to be extremely surprised at sth, one has seen [223, C.79]. – Ба чашмонаш бовар намекард – аз чизи дидааш бениҳоят дар ҳайрат мондан [227, C.79].

Инчунин воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун навъи махсуси маъноию сохтори фразеологизмҳо хусусиятҳои хоси худро доранд.

Дар таръихи инкишофи зиёда аз ҳазорсолаи забони адабии тоҷик воҳидҳои фразеологӣ қисман ё пурра маънои худро тағйир додаанд ва таркибу шаклҳои гуногун доранд. Қисми асосии ибораҳои фразеологӣ образнок ва пуробуранг мебошанд.

Ҳамин тариқ, воҳидҳои фразеологӣ таркибан рехтаву устувор буда, мундариҷи яқлухти аксар пуробурангро ифода мекунанд. Ду ва зиёда калимаҳои мустақилмаъноӣ ба ҳам марбут, ки маъноӣ бутун ва аксар

образнокро ифода мекунанд, ибораи фразеологӣ ё худ воҳиди фразеологӣ номида мешаванд.

Воҳидҳои фразеологӣ аз ҷиҳати маъно ба гурӯҳҳо ҷудо шуда наметавонанд. Қисми аз ҳама муъҷаз, рехтаву устувор ва пуробуранги воҳидҳои фразеологиро ибораҳои рехтаи фразеологӣ ё худ идиомаҳо (аз калимаи юнонии **idioma** – ибораи махсус) ташкил медиҳанд.

Ибораҳои рехтаи фразеологӣ воҳидҳои устувору тағайирёбандаи забон, қисми аз ҳама пуробуранги воҳидҳои фразеологӣ тоҷикиро ташкил медиҳанд.

Дар ифодаи калимаҳои ифодагари «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот ибораҳои рехта истифодаи сермаҳсул доранд. Маънои ибораҳои рехта бисёр вақт бо маънои калимаҳои онро ташкил диҳанда мувофиқат намекунанд.

Мисол, маънои ибораҳои **аз касе дил қандан** (хомӯш шудани оташи муҳаббати касе), **ба чашми худ нигоҳ карда роҳ рафтан** (дуруст, ба пеши худ нигоҳ карда роҳ рафтан) аз калимаҳои таркибии онҳо барнамеояд.

Дар сурати ибораҳои рехтаи фразеологӣ забони тоҷикӣ дараҷаи олии абстраксияи фразеологиро мушоҳида кардан мумкин аст. Онҳо ниҳоят пуробуранг ва таъсирбахш буда, ба дигар забонҳо тарҷума намешаванд. Чунончи, ибораҳои **димоғ сӯхтан** (*хафа кардан*), **дил бурдан** (*дӯст доштан*), **чашм дӯхтан** (*нигоҳ кардан*), **ҷони ширин** (*азиз*), **оби дандон** (*навъи қанд*) ва бисёр дигарҳо аз ҳамин қабиланд.

Дар ифодагари калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот хусусияти фарқкунандаи идиомаҳо, ки онҳоро аз дигар гурӯҳҳо ҷудо менамоянд, дар ҳамин зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои таркибии онҳо пурра ба маънои маҷозӣ меоянд, ба маънои аслии худ омада наметавонанд.

Ифодаҳои фразеологӣ ҳам монанди идиомаҳо пуробуранг ва таъсирбахш мешаванд, таркибан рехтаву устуворанд, ба дигар забонҳо қариб тарҷума намешаванд.

Мисол: ғам хӯрдан, афсӯс хӯрдан, чашми касеро тарсондан, муштро ғиреҳ кардан ва монанди инҳо. – to be sad, to be sorry, to frighten someone's eyes, to clench one's fists, etc.

Хусусияти фарқкунандаи фразеологӣ дар ҳамин ифода меёбад, ки яке аз калимаҳои таркибии онҳо ҳатман ба маънои аслии худ меояд.

Чунончи, калимаҳои ғам, афсӯс, тарсондан ва дигарҳо дар ибораҳои зикршуда ба маънои аслии худ омадаанд. Ҳамин тариқ, воҳидҳои фразеологӣ таркибан рехтаву устувор буда, ба омӯзиши фразеологияи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо мақсади ошкор сохтани асоси мувофиқат ва тафовути миёни онҳо дар ифодаи ҳиссиёту эҳсосот равона шудааст.

Ҳамин тавр, кайд кардан лозим аст, ки дар забоншиносӣ, масъалаи ифодаи эҳсосот дар забон ҳамеша мавриди тавачҷуҳи олимони ва муҳаққиқон қарор дошта, дар ин замина таҳқиқоти зиёде анҷом дода шудаанд.

Эҳсосот, чун як қисми ҷудонопазири ҳаёти инсонӣ, дар забон инъикос меёбад ва барои ифодаи ҳолатҳои гуногуни руҳӣ ва эҳсосотӣ хидмат мекунад. Фразеология, ҳамчун як бахши муҳимми забоншиносӣ, дорои захираи бузурги воҳидҳои устуворест, ки эҳсосотро ифода мекунад.

Аз ин рӯ, таҳқиқи мавқеи калимаҳои ифодакунандаи эҳсоси «**таачҷуб/surprise**» дар ташаккули фразеологияҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аҳамияти назаррас дорад. Фразеологияҳо, воҳидҳои устувори забонӣ мебошанд, ки маънои онҳо аз маънои алоҳидаи калимаҳои таркибиашон фарқ мекунад. Онҳо аксар вақт ифодагари ҳолатҳои эҳсосотӣ аз ҷумла эҳсоси таачҷуб мебошанд.

Таачҷуб, ҳамчун як эҳсоси ногаҳонӣ ва ғайриҷашмдошт, метавонад боиси воқунишҳои гуногуни инсонӣ гардад ва дар забон ба воситаи фразеологияҳои гуногун ифода ёбад.

Дар забони тоҷикӣ, фразеологияҳо, ки эҳсоси таачҷубро ифода мекунад, хеле маъмуланд. Инҳо метавонанд ибораҳои бошанд, ки бо истифода аз ибори «**даҳонаш кушода монд**» ифодагари ҳолати таачҷуби

шадид аст, истифода карда шаванд. Инчунин, фразеологияҳои дорои унсурҳои ифодакунандаи тарсу ваҳм низ метавонанд барои ифодаи таачҷуб истифода шаванд, зеро таачҷуб аксар вақт бо ҳисси ногаҳонӣ алоқаманд аст.

Дар забони англисӣ низ фразеологияҳои зиёде мавҷуданд, ки эҳсоси таачҷубро ифода мекунанд. Ибораҳои, аз қабилӣ **"to be astonished"**, **"to be surprised beyond measure"** баёнгари дараҷаҳои гуногуни таачҷуб мебошанд. Ғайр аз ин, дар забони англисӣ истифодаи ибораҳои идиоматикӣ низ барои ифодаи таачҷуб маъмул аст.

Муқоисаи фразеологияҳои ифодакунандаи таачҷуб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон медиҳад, ки ҳар ду забон роҳҳои гуногуни ифодаи ин эҳсосро доранд. Гарчанде ки баъзе фразеологияҳо метавонанд муродифҳои устувор дошта бошанд, бисёре аз онҳо фарҳангӣ ва ҳоси забони мушаххас мебошанд. Ин фарқиятҳо аз хусусиятҳои фарҳангӣ, таърихӣ ва иҷтимоии ҳар як забон бармеоянд.

2.4. Хусусиятҳои корбурди вожаҳои ифодагари таачҷуб/surprise ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ

Таркиби луғавии забони тоҷик аз қишрҳои гуногуни луғавӣ таркиб ёфта, вожаҳои ифодагари узви бадани инсон яке аз ин қишрҳоро фаро мегиранд ва ба гурӯҳи вожаҳои таърихӣ мансубанд. Бояд гуфт, ки вожаҳои ифодагари эҳсосот аз ҷумла, таачҷуб буда, дар он узви бадани инсон, ба монанди даст, чашм, рӯйи ҷун вожаҳои ғабол иштирок мекунанд.

Таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз қабатҳои гуногуни луғавӣ таркиб ёфта, вожаҳои ифодагари узви бадани инсон яке аз ин қабатҳоро фаро мегиранд ва ба гурӯҳи вожаҳои таърихан умумиэронӣ мансубанд.

Аз ин ҷост, ки вожаҳои аслан тоҷикӣ ё умумиэронии ифодагари узви бадани инсон тамоми давраҳои таърихии инкишофи забони тоҷикиро сипарӣ кардаанд. Мавриди зикр аст, ки ин гурӯҳи вожагон аз фарҳангҳои қадимаи забонҳои эронӣ маншаъ гирифта, баъзе аз онҳо дар забонҳои имрӯзаи эронӣ низ роиҷ мебошанд.

Вожаҳои ифодагари эҳсосот дар офариниши асари бадеии манзуму мансур чи дар адабиёти пешин ва чи дар адабиёти муосир, аз ҷониби шоирону адибон корбурди фаровон дорад. Аз ин рӯ, ба таркиби луғавӣ, пеш аз ҳама, вожаҳои аслии тоҷик фаро мегиранд ва ин вожаҳо аз шаклҳои мухталифи забони форсии бостон маншаъ гирифта, вожаҳои мебошанд, ки барои ифодаи мафҳумҳои гуногун омада, дар калимасозии забони тоҷикӣ хеле фаъоланд.

Ба ин қабил, метавон калимаҳои *чашм*, *даст*, ва амсоли инҳоро шомил донист. Бе оҳанг ва имою ишораи **рӯй**, **даст**, **чашм**, **дахон**, **лаб**, **китф** ва ғайра нутқи **боҳаяҷон** ва **пурэхсосро** тасаввур кардан душвор аст.

Мимика (аз юн. **mimikos** — тақлид), тавассути ҳаракати мушакҳои рӯй ифода намудани **ҳиссиёт**, **шодӣ**, **алам**, **ғзаб** ва ғайраҳо мебошад.

Хизмати оҳанг ва имою ишора барои зуҳури равшантари калимаҳои, ки аз маъноӣ луғавӣ тамоман маҳрум мебошанд, калон аст. Аксаран, аввал имою ишорат дастӣ нишон дода шуда, баъд аломатҳои ҷунбонидани калла, дарҳам кашидани китфҳо, хоридани пушти сар, мавридҳои гуногуни тағйир ёфтани тарҳи рӯйи ва ғайра тасвир карда мешавад.

Вожаи ифодакунандаи узви бадан дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба ҷунин маънӣ омадааст: Дар фарҳанг дар забони тоҷикӣ калимаи **даст** яке аз узвҳои бадани инсон мебошад, ки ба воситаи он ҳаракатҳо: ҳангоми шунидани ягон хабари ногаҳонӣ, шунидани овози баланди ногаҳонӣ ва монанди ин амалҳо иҷро карда мешавад [200, С. 435].

Вожаи **даст** нӯҳ маъно дорад, аввал ба арабӣ онро **Яд** мегӯянд, дувум **фоида** ва **нафъ**, сеюм **зафар** ва ғайраҳо, чаҳорум **садр** ва **масҳад**, панҷум **қудрат** ва **тавоноӣ**, шашум **тарз**, ҳафтум **қоида** ва **равиш**, ҳаштум **як чизи тамом**, нӯҳум **як даст силоҳ**, ҳаштум **қарат** ва **мартаба**, ба маънии **як қарат сафар**, нӯҳум **дастур** ва **вазир**.

Ин калима дар забони авестой дар шакли **zasta** ва дар форсии миёна дар шакли **dast** ва дар забони тоҷикӣ **даст** вучуд дорад [86, С.136].

Ва то имрӯз дар ин шакл ба кор меравад ва яке аз вожаҳои сермаъност ва дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба чуз маънии аслии (узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон, каф ва панҷаи даст) боз маъниҳои маҷозии паҳлу, тараф, ғайра, бартарк, мансаб, рутба, карат, дафъа дигар маъниҳоро ифода мекунад [201,С. 340].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи **даст** дар маънои якум ҳамчун узви бадани инсон аз шона то нӯги ангуштон; каф ва панҷаи даст ифода шудааст [201,С. 423].

Вожаҳое, ки номҳои узвҳои баданро ифода мекунанд, таърихи қадима дошта, дар забон мавқеи худро ишғол кардаанд.

Аз ин лиҳоз, муродифҳои онҳо аз забонҳои дигар амсоли забони арабӣ иқтибос нашудаанд. Калимаи даст барои ифодаи таачҷуб васеъ истифода карда шудааст.

Мисол: дасту по гум кардан чӣ кор карданро надониста мондан, саросема шудан, инони ихтиёрро аз даст додан, худро гум кардан (аз ғояти хичолат, шодӣ, ҳаяҷон ва ғ.) – **losing hands and feet, not knowing what to do, being in a hurry, losing control, losing oneself (due to embarrassment, joy, excitement, etc.)**.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки калимаи «**даст**» барои ифодаи калимаҳои ифодагари таачҷуб ҳамчун намуди эҳсосот мансуб буда, барои ифодаи **хайрат** ва **таачҷуб** истифода карда мешавад.

Дар фарҳанги забони англисӣ калимаи «**hand – даст**» даҳ маъноро дар бар мегирад. Маънои якуми он **hand – даст** узви баданро ифода мекунад.

Мисол: She took him by the hand. – Ӯ аз дасташ гирифт.

Дар фарҳанг ибораи **fly/ go off the handles** дар забони гуфтугӯи маънои *ногаҳон хашишгин шудан*, *ногаҳон ҳаяҷонзада шудан*ро дорад [204,С. 389].

Калимаи «**чашм**» ва муродифи он дар забон фаровон истифода шудааст ва ба маъниҳои аслии ва ғайри аслии худ омадаанд.

Ин калима аз шакли вожаи забони эронии қадими **čašman** сарчашма гирифта, сурати он дар форсии қадим **čašma**, форсии миёна **čāšm** (форсии миёна **čšm**), форсии классикӣ **čašm**, форсии муосир **čāšm**, тоҷикӣ **čašm** мебошад [231, С.69].

Дар фарҳанг калимаи «**чашм**» чунин маънидод шудааст: яке аз узвҳои бадани инсон ва ҳайвон, ки дар сар қарор гирифтааст ва барои дидани чизҳо хизмат мекунад [199, С. 530].

Ба ҷуз маънии асли дигар маъниҳоро низ ифода мекунад: назар, нигоҳ; маҷозан умед, таваққӯъ; чашми захм, чашми бад, озор ва нуқсон, ки аз асари назари бад ба касе ё чизе мерасад [201, С.531].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ифодаи шаклҳои эҳсосии чашм ибораҳои зерин қор фармуда мешаванд: **to close / shut one's eyes** – чашмо пушидан, **to drop / lower one's eyes** – чашмо поён кардан, **to lift / raise one's eyes** – чашмо боло кардан, **eyes twinkle** – чашмҳо медурахшанд, **anxious eye**– бо изтироб нигоҳ кардан ва ғайраҳо.

Дар «Фарҳанги забони англисӣ» калимаи **eye** маънои **чашм, дида, дид,** биноиро ифода мекунад.

Мисол: I have something in my eye. Ба чашми ман чизе афтадааст [195, С.307].

Шакли авестии вожа «**lab**», эронии қадим «**law**» ва паҳлавӣ «**lapa**» буда, шакли аввалаи он то кунун дар шеваҳои ҷанубӣ маъмул аст. Вожаи мазкур дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» ба чунин маънӣ омадааст: «Канораи боло ва поёни даҳон, ки рӯйи дандонҳоро мепӯшонад» [201, С.586].

Вожаҳои мазкур аз ҷиҳати баромад тоҷикӣ буда, аз забонҳои эронии қадим (забонҳои форсии қадим ва авестӣ) манбаъ гирифтааст.

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи **лаб** маънои зеринро дорад: канори берунии атрофи даҳони одам ва баъзе ҳайвонҳо, ки дандонҳоро мепӯшонад: лаби боло, лаби поин, лаби тунук, лаби ғафс, лаби гулгун, лаби майгун, лаби пурҳанда, лаби хандон, лаби ҷонбахш, кунҷи лаб, лабро пок кардан, лабони касе ба табассум моил шудан, аз лабони касе табассум дур нашудан, дар лабони касе табассум дамидан (пайдо шудан);

лаб(он)–и ақиқ лабҳои сурхи зеборӯён; лаби лаъли шакаргуфтор лаби сурхи ширинсуханон; лаби шакарбор лаби маҳбубаи ширинкалом; лабу лунҷ а) атрофи лабу даҳон [202,С. 435].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ифодаи шаклҳои эҳсосии лаб ибораҳои зерин кор фармуда мешаванд: **to part one's lips** – даҳонро кушодан, **to pucker / purse one's lips** – дод задан, (норозиена) **to move one's lips** – лабҳоро чунбонидан ва ғайраҳо.

Дар «Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ» калимаи **lip** маънои лабро дорад [207,С. 483].

Калимаҳои *рӯй, чехра, симо, рухсора* калимаҳои аслии тоҷикӣ буда, ба якчанд хусусиятҳо молик мебошанд ва дар ифодаи калимаҳои ифодагари таачҷуб ҳамчун намуди эҳсосот, барои ифодаи ҳайрат ва таачҷуб истифода карда мешавад.

Дар «Фарҳанги забони англисӣ» калимаи **face** панҷ маъноро дар бар мегирад. Маънои якуми он рӯй, чехра, сурат, рух, рухсор, рӯй мебошад.

Мисол: He turned red in the face. – Рангу рӯяш сурх шуд.

*Ибораи **face out** маънои натарсидан, нахаросиданро дорад.*

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ифодаи шаклҳои эҳсосии рӯй ибораҳои зерин кор фармуда мешаванд: **angry face** — рӯи ранчида, **funny face** — рӯи хурсанд, шод, **happy face** — рӯи хушбахт, **sad / long face** — рӯи ғамгин, **to keep a serious face** —нигоҳи чиддӣ,(худо чиддӣ нигоҳ доштан), **straight face** — рӯй аҷоиб [204,С. 69].

Калимаи «ангушт» «**angušt**» «Дар луғати паҳлавӣ» дида мешавад. Ин вожа ду шакли талаффуз (**angoušt\ angušt**) доштааст.

Дар забони авестой **angušta** ва дар санскрит **anguštaha** дошта, аслан, аз чузъҳои **ang** – «хам кардан, қач кардан» иборат мебошад [244, С.107].

Вожаи зикршуда дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [1969] чунин маънидод шудааст: «Ҳар яке аз чузъҳои ҳаракаткунанда, ки дар интиҳои дасту пойҳои инсон воқеъ гардидаанд, лила (к), лилак, чилик» [201, С.70].

Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [1969] калимаи **ангушт** қисми охирини мутаҳарриқи даст ва пой одам, ки маъмулан панҷтоӣ мешаванд, чиллик, лелакро ифода мекунад.

Ибораҳои фразеологӣ **ангушт дар даҳон** маънои ҳайрон, дар таачҷуб монда; **ангушт (ба дандон) газидан // ангушти ҳайрат** ба дандон газидан маънои ҳайрону вола шуда монданро мефаҳмонад [197, С. 66].

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ барои ифодаи шаклҳои эҳсосии рӯй ибораҳои зерин қор фармуда мешаванд: **to point a finger at smth.** — бо ангушт ишорат кардан, **to snap one's fingers** — бо ангушт идора кардан ва ғайраҳо.

Калимаи ангушт «*angušt*» дар луғати паҳлавӣ дида мешавад. Ин вожа ду шакли талаффуз (*angoušt* \| *angušt*) доштааст. Дар забони авестой **angušta** ва дар санскрит **anguštaha** дошта, аслан аз ҷузъҳои *ang* – «хам кардан, қач кардан» (\| *ank* «калимае барои номгузориҳои андомҳои бадан») ва *gušta* – таркиб ёфтааст.

Калимаи **ангушт** дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» чунин маънидод шудааст: «Ҳар яке аз ҷузъҳои ҳаракаткунанда, ки дар интиҳои дасту пойҳои инсон воқеъ гардидаанд, лила(к), лилк, чилик» [197, С. 70].

Дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [1969] калимаи **ангушт** ду маъноро ифода мекунад:

Қисми охирини мутаҳарриқи даст ва пой одам, ки маъмулан панҷтоӣ мешаванд, чиллик, лелак. 2. воҳиди ченак, ки баробари паҳноӣ як ангушт аст.

Мисол: ангушт дар даҳон ҳайрон, дар таачҷуб монда; ангушт (ба дандон) газидан // ангушти ҳайрат ба дандон газидан ҳайрону вола шуда мондан; ангушт бар лаб ниҳодан барои хомӯш (чим) шиштан ва гап назадан ишора кардан ва ғайраҳо ангуштгаз мавриди ҳайрат шудан, ҳайрати зиёд, ки сабабгори газидани ангушт мешавад ангуштгазон феъли ҳол аз ангушт газидан, пушаймонро ифода мекунад [197, С. 66].

Аз ин ҷост, ки таркиби луғавӣи забони тоҷикӣ калима ва вожаҳои тамоми соҳаҳои фаро мегирад.

Як қисми муайяни вожаи забони тоҷикиро калимаҳои ифодакунандаи **таачҷуб** ташкил медиҳанд, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ, ки барои ифода намудани эҳсосотҳои худ истифода мебаранд.

Чӣ тавре ки ба мо маълум аст, ки қисми устувори луғати забон фонди асосии луғавиро ташкил медиҳад ва манбаи фонди асосии луғавӣ аз калимаҳои решагӣ иборат аст. Калимаҳои решагӣ бошад, барои сохта шудани калимаҳои нав, барои ҳосил шудани калимаву маъноҳои муштак ҳамчун сарчашмаи асосӣ хизмат мекунад.

Инчунин, калимаҳои **чаши**, **пой**, **даст**, **лаб**, **забон** ва ғайра калимаҳоеанд, ки дар ҳазинаи фонди асосии забони умумихалқии тоҷик муддатҳои дароз дар истеъмол буда, устувору барқарор мондаанд ва барои сохтани воҳидҳои луғавии фаровон истифода шудаанд. Калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб дар узви бадан нақши муҳимро мебозанд ва барои бойу ғанӣ гардонидани фонди луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳимро низ иҷро мекунад.

Мисолҳо аз якҷанд фарҳангҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи шарҳи он дар забонҳои муқоисасаванда муайян карда шаванд. Калимаҳои ифодагари узви бадан ҳам дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ барои намуди эҳсосот хизмат мекунад ва дар истифода хислати умумӣ доранд.

Хулосаи боби дуюм

Яке аз масъалаҳои муҳиме, ки ба риштаи омӯзишу таҳқиқ кашида шуд, сабаби омилҳои фарозабонӣ ва тарзу роҳҳои калимасозии дар забонишноӣ мебошад.

Дар мундариҷаи қисмати калони калимаҳои забонамон ба ҷуз ифодаи маъноҳои луғавӣ, грамматикӣ, мансубияти услубӣ боз оҳангу ҷилваҳои мухталифи эҳсосотӣ, маҳфузанд, ки роҷеъ ба ин масъалаҳо дар адабиёти имрӯзаи луғатшиносии тоҷик ҷо – ҷо маълумот оварда шудаанд, ки дар асоси он навиштаҳо чунин оҳангҳоро вобаста ба он ки мусбат мебошанд ва ё манфӣ, онҳо дар ҳама мавридҳои нигориш ё гуфтори бадеӣ ба кор бурда

мешаванд ва назар ба калимаҳои умуми истеъмом, гуфтугӯӣ ва гурӯҳҳои расмиву илмии луғати китобӣ дар онҳо ҷилваҳои бештари эҳсосот ифодаи худро ёфтаанд.

Воҳидҳои фразеологӣ ҳамчун воситаи ифода ва ороиш дар истифодаи калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот мавқеи хоса доранд. Онҳо офаридаҳои халқанд ва ҳаёти мардумро аз ҷиҳатҳои моддиву маънавӣ инъикос мекунанд. Ин воҳидҳои забон сохти устувори маънидор буда, як қисмати муҳими хазинаи луғавиро ташкил менамоянд, дар истифодаи калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот сермахсуланд.

Дар забони тоҷикӣ як гурӯҳ нидохҳои эҳсосотӣ низ ба таркибҳои устувор ва воҳидҳои фразеологӣ вобастагӣ доранд. Онҳо аз бобати маъно ба чанд гурӯҳ тақсим мешаванд.

Фразеологизмҳои, ки маънои тасдиқ ё инкори ҳаяҷоннок (гоҳ бо тобиши маънои таҳдид, дӯғу пӯписа ва ғайра), инчунин, қаноатмандӣ, хурсандӣ, хушнудӣ, миннатдорӣ доранд.

Фразеологизмҳои, ки маънои норозигӣ, таачҷуб, хурсандӣ ва ҳайратро ифода менамоянд.

Фразеологизмҳои, ки маънои хоҳишу орзу, афсӯсу надомат, пушаймонӣ, ноумедию маъюсӣ доранд.

Ибораю таркибҳои фразеологие, ки норозигӣ, таъна, надомат, нафрат ва ғайраро ифода мекунанд.

Ибораю таркибҳои фразеологие, ки таҳқир ва дӯғу пӯписаро мефаҳмонанд. Ин нидохҳо дар баробари иишон додани маънои умумии даъвату таклиф восита ба шароиту муҳити нутқ ва хусусияти хоси худ боз тобишҳои гуногуни маъно зоҳир мекунанд. Аз ин нуқтаи назар онҳо ба нидохҳои эҳсосӣ наздик мешаванд.

Қисми зиёди фразеологияҳои забони англисӣ ба сарчашмаи пайдоиши эҳсосот, ба ишораи ба манбаъ, (сабаби) ба миён омадани он ва оқибатҳои он вобастагӣ дорад. Ғайр аз ин, сабаби ба миён омадани эҳсосот метавонад

ногаҳон шунидани хабаре, дар бораи ягон вазъият мебошад. Ин ҳолат низ як манбаи ба миён омадани таачҷуб ҳайрат, нокифояи огоҳии инсон ва ғайраҳо мебошад.

Дар ифодаи калимаҳои ифодагари «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот хусусияти фарқкунандаи онҳо дар ҳамин зоҳир мегардад, ки ҷузъҳои таркибии онҳо пурра ба маънои маҷозӣ меоянд, ба маънои аслии худ омада наметавонанд.

Таркиби луғавии забони тоҷик аз кишрҳои гуногуни луғавӣ таркиб ёфта, вожаҳои ифодагари узви бадани инсон яке аз ин кишрҳоро фаро мегиранд ва ба гурӯҳи вожаҳои таърихӣ мансубанд.

Бояд гуфт, ки вожаҳои ифодагари эҳсосот аз ҷумла, таачҷуб буда, дар он узви бадани инсон, ба монанди даст, чашм, рӯйи чун вожаҳои фаъол иштирок мекунад.

Аз ин рӯ, таркиби луғавӣ, пеш аз ҳама, вожаҳои аслии тоҷикро фаро мегиранд ва ин вожаҳо аз шаклҳои мухталифи забони форсии бостон маншаъ гирифта, вожаҳои мебошанд, ки барои ифодаи мафҳумҳои гуногун омада, дар калимасозии забони тоҷикӣ хеле фаъоланд.

Ба ин қабил, метавон калимаҳои, чашм даст ва амсоли инҳоро шомил донист.

Таҳлили вожагониву – маъноии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон дод, ки **таачҷуб** як навъи баёни маъние мебошад, ки онро бо ҳайрат баён менамоянд ва ё дар тасвири ашё, воқеа ва лавҳаи бадеӣ бо **таачҷуб** чизеро пурсида, аз он таҳайюр мекунанд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ хеле доираи васеи истеъмолро дар бар мегиранд.

БОБИ Ш. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИИ КАЛИМАҲОИ ИФОДАКУНАНДАИ «ТААЧҚУБ/SURPRISE» ҲАМЧУН ЭҲСОСОТ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

3.1. Созмонёбии калимаҳои ифодакунандаи «тааҷҷуб/surprise» ҳамчун эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо ёрии аффиксатсия

Воқеан, роҳҳои калимасозии забони тоҷикӣ то андозае устувор буда, дар садсолаҳо тағйир намеёбанд ва дар асоси ҳамин қолабҳо дар забон калимаҳои нав ба вуҷуд меоянд.

Забон барои пурра ва бо нозуқиҳои ифода намудани фикр ва барои ҳаматарафа қонеъ гардонидани талаботи мубодилаи афкор аз ҳамаи воситаҳои истифода мекунад. Дар тафовут ба дигар роҳҳои калимасозӣ воҳид ин ҷо на реша, балки фрагменти беасос (баъзан аз рӯи ҳаҷм боасос мувофиқ) мебошад.

Калимасозӣ аз воситаҳои асосии бойшавии таркиби луғавии забонӣ мебошад. Бо ин роҳ таркиби луғавӣ бо калимаҳои нав пурра мешавад.

Калимасозӣ, аз як тараф, бо луғат, аз тарафи дигар, бо грамматика алоқаи зич дорад, зеро он баробари хизмат кардани барои пурратар кардани луғат, барои мувофиқи қолабҳои грамматикӣ тағйир додани калимаҳои нав низ нақши калон мебозад.

Калимасозӣ яке аз роҳҳои асосӣ ва маъмули гановати таркиби луғавӣ буда, дар қатори масъалаҳои гуногуни сарфу наҳв дар забоншиносӣ мавқеи муҳим дорад.

Калимасозӣ – созмони калимаҳои нав ба воситаи пешвандҳо ва пасвандҳо, калимабандӣ ва дигар роҳу воситаҳо ба шумор меравад. Дар забоншиносӣ якҷанд воситаи калимасозӣ мавҷуд аст, аммо муҳимтарини он ки арзиши амалии беш дорад ин сохтани калима ба воситаи пешвандҳо ва пасвандҳо мебошад.

Аффиксатсия, яке аз роҳҳои маъмул ва самараноки калимасозӣ, имкон медиҳад, ки бо роҳи илова кардани аффиксҳо (пешванд, пасванд, миёнванд) ба реша ё пояи калима, маънои онро тағйир диҳем ё тобишҳои нави маъноӣ

илова намоем. Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ин усул барои ифодаи доираи васеи эҳсосот, аз ҷумла тааҷҷуб, васеъ истифода мешавад.

Дар забони тоҷикӣ, аффиксҳои гуногун метавонанд барои ифодаи тааҷҷуб истифода шаванд.

Дар забони англисӣ низ аффиксатсия барои ифодаи эҳсоси тааҷҷуб васеъ истифода мешавад. Пешвандҳо ва пасвандҳо василаи маъмули калимасозии забони англисӣ (русӣ) ба шумор раванд ҳам, аммо на ба ҳама калима метавон аффикс ҳамроҳ намуд. Одатан калимаҳо ба воситаи ҳамроҳ кардани унсурҳои калимасоз (пешванду пасванд) ба асос ва реша сохта мешаванд, ки ин хосси забонҳои мавриди таҳқиқ аст.

Пешвандҳо қобилияти тағйир додани маънои калимаро доранд, аммо таҳвили калима ба дигар ҳиссаи нутқ чашмрас нест. Пасвандҳо бошанд барои созмони калима аз ин ё он ҳиссаи нутқ хизмат мекунанд. Дар мадди аввал чунин ба назар мерасад, ки дар сохтани калимаҳо аффиксҳо он қадар ғаъол нестанд, аммо дар асл ин тавр нест.

Дар ҳарду забон ҳам унсурҳои калимасозии каммаҳсул ва сермаҳсул ба назар мерасанд, ки бештари онҳо хосси исм, сифат, зарф ва феъл мебошанд.

Таҳқиқи калимасозӣ ва муайян намудани қонуни дохилии забон дорои аҳамият ва зарурати махсус мебошад. Инро вазъи таркиби луғавӣ, корбурди қолабҳои анъанавӣ ва нави калимасозӣ, васеъ гаштани доираи истифода, маъно ва вазифаи нав касб намудани унсурҳои калимасоз талаб менамояд.

Бо ёрии ванд сохтани калимаҳои нав таърихи тулонӣ дорад. Вазифа ва мавқеи вандҳо як хел набуда, дар калимасозии исм асосан суффиксҳо, дар сифат ҳам суффиксу ҳам пешвандҳо ба кор раванд, пас дар калимасозии феълҳо баръакси исм пешвандҳо бештар истифода мешаванд.

Муҳаққиқ Ш. Рустамов дар забоншиносии тоҷик дар калимасозии ҳиссаҳои нутқ корҳои зиёдеро анҷом додааст. Дар забони тоҷик мавзуи калимасозӣ, аз ҷумла калимасозии исм аз тарафи забоншинос Ш. Рустамов мавриди таҳқиқоти алоҳида қарор гирифтааст. Рисолаи муҳаққиқ яке аз пурарзиштарин манбаъҳо дар ҷодаи омӯзиши калимасозӣ ба ҳисоб меравад,

ки ӯ тавонистааст паҳлуҳои мухталифи калимасозии забони тоҷикиро таҳқиқ ва таҳлил намояд.

Забоншинос Ш. Рустамов оид ба калимасозии исм дар забони тоҷикӣ зикр менамояд, ки «Дар исм усулҳои зерини калимасозӣ мушоҳида мешаванд:

1.– морфологӣ:

а) бо суффикс, б) бо префикс;

2.– синтаксисю морфологӣ: а) исмҳои мураккаб, б) исмҳои омехта;

3.– луғавию синтаксисӣ – ба калимаи мураккаб гузаштани ибораҳо: ва ғ.» [127, 93].

Оид ба роҳу воситаҳои калимасозӣ забоншинос Ф.Р. Амонова қайд мекунад, ки «вандсозии калимасозии калимаҳои мурракаб, транспозитсия, яъне бе воситаи аффикс сохта шудани калимаи нав: чавон (исм) – чавон (сифат), чангӣ (исм), чангидан (феъл) ва ғайраҳо аз қабилӣ роҳҳои асосии калимасозӣ ба шумор мераванд» [1956] тағйироти маъноии калимаҳо ба вуҷуд меоянд ва онҳо хусусиятҳои гуногунро касб менамоянд.

Вандҳо ё бо истилоҳи нав вандафзӣ яке аз маъмултарин ва сермахсултарин усули морфологии калимасозӣ дар забонҳо, аз он ҷумла забони тоҷикӣ ба шумор меравад.

Қайд кардан зарур аст, ки вандҳо ду навъ мешаванд: калимасоз ва шаклсоз, вандҳои калимасоз маъноӣ калимаро тағйир дода, вандҳои шаклмасоз бошанд шакли калимаро дигар мекунанд бинобар ин маълумоти бештарро дар бораи вандҳои калимасоз меорем.

Ҳамаи ҳиссаҳои нутқи мустақилмаъно соҳиби вандҳоянд, аммо миқдори вандҳо дар ҳиссаҳои нутқ баробар мушоҳида намешаванд. Масалан, агар дар калимасозии исмҳо суффиксҳои зиёд ва ҳамагӣ як пешванд иштирок кунанд, дар калимасозии сифат бошад, пешвандҳо бештар иштирок мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ дар ташкил ёфтани исмҳо як қатор суффиксҳо серистеъмол ва сермахсул ба ҳисоб мераванд. Ба ин гурӯҳ чунин

суффиксхоро метавон дохил намуд: – *чӣ*, –*гар*, –*зор*, –*гар*, –*кор*, –*бон*, –*ор*, –*навард*, – *во/вой*, –*вода*, –*андар*, –*вар*, –*а*, –*ак*, –*ча*, –*она*, –*ок*, –*дон*, – *зоҳ*, – *зор*, –*истон*, –*сор*, –*бор*, –*ина*, –*шан*, –*но*, –*када*, –*ӣ*, –*гӣ*, –*гарӣ*, –*иш*, –*ор*, – *ат/ят*, –*ия*,–*ият*,–*анда*, –*янда*, –*каш*, –*манд* ва ғ.

Дар забони англисӣ ба ин гурӯҳ як қатор суффиксҳои сермахсулро дохил кардан мумкин аст, ки онҳо суффиксҳои исмсоз ба ҳисоб рафта, дар созмон додани муродифоти исм иштирок менамоянд: –*er*, –*or*, –*ee*, –*ete*, –*man*, –*ist*, *ness*, –*ism*, –*ity*, –*dom*, –*ship*, – *ation*, –*hood*, *acy*,– *ery*, *ment*, *age* ва ғ.

Масалан: Бо воситаҳои калимасозӣ зиёд шудани калимаҳои синонимӣ, агар аз як ҷиҳат ҳолати маъмулии забон бошад, аз тарафи дигар боиси ғайбгардидани таркиби луғавӣ мегарданд. Ҳамин хусусиятро, чи тавре ки болотар зикр кардем, исмҳо дар забони англисӣ низ доранд.

Пешоянду пасояндҳо ҳамчун ҳиссаи номустакили нутқ доништа шуда вазифаи ёридиҳандагиро иҷро мекунанд, миқдори пешояндҳо аз пасояндҳо хело зиёд аст.

Пешояндҳо калимаҳои ёридиҳандае мебошанд, ки бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмшудаи нутқ омада, муносибатҳои синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳо ифода менамоянд. Онҳо дар ибора ва ҷумла муносибатҳои масоҳа, замон, макон, сабаб, мақсад, соҳибият, тарз, муносибатҳои монандӣ ва муқоисавӣ ва ғайраро нишон медиҳанд.

Дар сарчашмаҳои илмии забоншиносӣ вандҳо аз лиҳози доираи калимасозӣ ба се гурӯҳ ҷудо карда шудаанд: сермахсул, каммахсул ва бемахсул. Ба гурӯҳи аввал пешвандҳои *бо*, –*ба*,–*бар*, –*бе*, –*но* ва суффиксҳои –*гӣ*, –*она*, –*нок*, –*гарӣ*, –*зоҳ*, –*истон*, –*ча* ва монанди инҳоро дохил мекунанд, ба гурӯҳи вандҳои каммахсул *то*–, –*ор*, – *сор*, –*ик*, –*вар*, –*гун*, – *окӣ*, –*ина* ва ба гурӯҳи сеюм бошад, пешванди –*дар* – ва суффиксҳои –*ур*, – *ваш*, –*осо*, –*ок*, –*о*, –*чак* ва ба монанди инҳо дохил карда шудаанд. Дар ташаккули наввожаҳо мақоми вандҳои сермахсул бузург аст.

Бо роҳи аффиксатсия ба вучуд омадани ҷуфтҳои синонимӣ дар забони англисӣ зиёд ба чашм мерасад, ки ҳамин хусусиятро дар забони тоҷикӣ низ

мушоҳида кардан мумкин аст: *ҳайратфизо, ҳайратовар, ҳайратнигор, ҳайраткарда, ҳайратгоҳ*, дар забони англисӣ *astonish, astonishing, astonishment* ва ғ.

Дар калимасозии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб**» суффиксҳои «**вор**», «**овар**» суффиксҳои сермахсул мебошанд. Оид ба суффикси «**вор**» дар китоби «**Грамматикаи забони тоҷикӣ барои мактабҳои олии**» ва дар мақолаҳои Б. Ниёзмуҳаммадов маълумоти зарурӣ дода шудааст, бинобар ин мо дар хусуси вазифаи грамматикӣ он алоҳида суҳан намеронем.

Суффикси *овар* ба калимаҳо ҳамроҳ шуда, дар ифодаи калимаҳои эҳсоси зиёд мушоҳида мешавад ва маънии манфиро ифода мекунад.

Мисол: Суффикси *-ӯ// -гӯ* дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ дар сохтани чанд ҳиссаи нутқ истифода мегардад. Ин гуна суффиксҳо муштарак вазифаанд, ки ба ин гурӯҳ суффикси *-ӣ // -гӣ* шомил мегардад.

Дар баъзе сарчашмаҳо мавҷудияти ду суффикси *-ӯ1, -ӯ2* таъкид гардидааст [104, 90].

Дар забони англисӣ суффикс – *al*– барои сохтани сифат аз исм хизмат мекунад. Ва он ҳам исмҳои чондор ва ҳам бечон истифода карда мешавад. Дар созмонёбии калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб ва эҳсосот сермахсул мебошад. Мисол: *emotional –эҳсоснок*.

Дар забони тоҷикӣ суффикс – *ӣ* – дар калимасозии исм, сифат, зарф, сифати феълӣ ва калимаҳои мураккаби омехта фаровон истифода мегардад, ки аз муштараквазифа будани он шаҳодат медиҳад.

Мисол: *ҳайрон+ӣ, шигифт+ӣ, аҷоиб+ӣ шигарф+ӣ, галат+ӣ, ҳайратовар+ӣ, аҷибӣ, ҳайратоварӣ* ва ғ.

Доир ба вазифаҳои дастурии суффикси *-ӯ* ва варианти он – *гӯ* дар сарчашмаҳо маълумоти мукамал дода шудааст.

Забоншинос Ш. Рустамов қайд мекунад: «Рафти калимасозӣ ва муносибати маъноии суффикс ва асоси калимаҳое, ки аз исму суффикси *-ӣ*– иборат мебошанд, нишон медиҳад, ки ин тарзи калимасозӣ хоси сифат буда, баъзеи онҳо бо усули калимасозии тағйирёбӣ ба исм гузаштаанд» [122, С.44].

Дар таъин кардани ин ё он ҳиссаи нутқ танҳо ба ҳисоб гирифтани усули калимасозии морфологӣ кофӣ нест.

Мисол: суффикси *-ī* // *-gī*– ро танҳо сифатсоз инчунин исмсоз низ мебошад, зеро вазифаи калимасозии ин суффикс дар матн ва ба кадом маъно исм ё сифат омадааст, дар маънии калимаи сохта равшан маълум мегардад. *Мисол: эҳсосӣ, ҳиссӣ, рӯҳӣ, эҳсосотӣ, шигуфтӣ – emotional, emotional, spiritual, emotional, intellectual* ва ғ.

Аз таҳлили мисолҳо бармеояд, ки пешвандҳо дар калимасозӣ, ифодаи тобишҳои нозуки маъноӣ нав, маъниҳои тоза мавқеи муайян дошта, барои баёни равшан, пуробуранг ва барҷаставу сахт инъикос кардани фикр корбаст гардидааст.

Хулоса, аффиксатсия яке аз роҳҳои сермаҳсули сохтани калимаҳои нав ва бой кардани таркиби луғавии забон ба шумор рафта, дар калимасозии калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ сермаҳсуланд ва сахми онҳо дар инкишофи забони адабӣ ва бою пурра гардонидани таркиби луғавии он зиёд ва назаррас мебошад.

Дар забони англисӣ низ пасвандҳо дар сохтани ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва пурра гардонии таркиби луғавии забон нақши муҳим мебозанд. Ҳар як ҳиссаи нутқ ба худ пасванди хос дорад.

Мисол: Пасвандҳои исмсоз, сифатсоз, зарфсоз, феълсоз ва ғ.

Дар забонҳои муқоисашаванда дар калимасозии феъл бештар пешвандҳо фаъоланд, аммо гарчанде шумораи пасвандҳои феълсозии онҳо маҳдуд бошад ҳам, аммо сермаҳсулнокии онҳо аз назар дур намест.

Дар забони англисӣ дар ташаккулёбии калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб**» ва «**эҳсосот**» пасвандҳои *-ize*, *-ify*, *-ate*, *-en* барои сохтани феъл истифода бурда мешаванд.

Вобаста ба он, ки калимаҳо бо ёрии пасвандҳо сохташуда ба кадом гурӯҳи вожагӣ – дастурӣ мансуб мебошанд, онҳо ба гурӯҳҳои зерин чудо карда мешаванд:

Исмӣ (пасвандҳои *-er, -ist, -ness, -acy, -age, -al, -an/-ian, -ment, -ing, -ship, -hood, -arian, -ance/-ence, -ancy, -ism, -ee, -ion, -dom, -ard, -cy, -ist, -iana, -ster* ва ғ.);

Феълӣ (пасвандҳои *-ize, -ate, -ify, -en*);

Сифатӣ (пасвандҳои *-y, -ish, -ful, -less, -ed, ic, -ous, -able, -ive, -esque, -ory, -some* ва ғ.);

Зарфӣ (пасвандҳои *-ly, -ward, -wise, -fold, -most*) [60, 276].

Бо муайян намудани тарзи вандӣ ва хусусиятҳои маъноии вандҳо ба низом даровардани онҳо, яъне низомнок намудани онҳо, ки дар шакли таснифи вандҳо вобаста ба ин ё он хусусияташон амалӣ мегардад, имкон пазир мешавад.

Тақсимооти паҳн гаштаи вандҳо таснифоти онҳо аз рӯ мавқеи ишғол кунандашон мебошад, яъне аз рӯи ҷойгиршавӣ дар калима (пеш аз калима – пешванд, пас аз калима – пасванд).

Дар забони англисӣ пасванд яке аз муҳимтарин морфемаҳои мебошад, ки дар сохтани ин ё он ҳиссаи нутқ ва ё калимаи нав хизмат мерасонад. Пасвандҳо дар калимасозии англис ва тоҷик мақоми устуворро касб намудаанд. Ҳанӯз аз даврони қадим дар забонҳои муқоисашаванда истифода шудани пасванд ишора гардидааст.

Дар замони муосир бошад, шумораи пасвандҳо бениҳоят зиёд буда, қисмати асоси аслии дошта, қисмати дигар ба тариқи иқтибос вориди забон гардидаанд.

Аз нуқтаи назари нишондоди қабати луғавӣ – дастурии асосҳо ҳама морфемаҳои сохта, яъне пасванддор ба якчанд зер гурӯҳҳои вазифавӣ чудо карда мешаванд:

- 1) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои қабати луғавӣ–дастурии исм,
- 2) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои сифат,
- 3) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои феъл,
- 4) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои зарф.

Пасванди *-ize* аслан юнониасос аз (*-izo*) буда, ба забони англисӣ аз калимаҳои латинии пасванди *-izare* дошта ва муодилҳои юнониаш *-ise* бо феълҳои забони фаронсагии пасванди *-ise* дошта гузаштааст [144, С.148].

Муддати садсолаҳои зиёд ин пасванд барои сохтани феълҳои забони англисӣ ва ба вучуд овардани мафҳумҳои нав истифода шудааст. Мисол: *surprise – ҳайрон кардан, ба ҳайрат овардан;*

Пасванди *-ise* тариқои дигари пасванди *-ize* буда, ҳарду [*aiz*] талаффуз карда мешаванд. Мушкилии асосие, ки ин пасвандҳо барои забонамӯзон ба вучуд меоранд ин аст, ки дар варианти бритониёвии забони англисӣ бисёр феълҳои дорои пасванди номбаршуда ҳангоми навишт метавонанд ҳам пасванди *-ise* ва ҳам *-ize* –ро қабул намоянд.

Мисол: *terrorize – террор кардан, даҳшат андохтан, vandalize – ваҳшиёна, бераҳмона вайрон кардан;*

Инчунин, метавон омилҳои зерини фарозабонӣ калимасозии навро қайд кард:

- 1) пайдоиши ақидаи нав;
- 2) суръатбахшии ҳаёт;
- 3) "Сатҳи эҳсосотӣ"-и баланд, стрессҳои зарурати эҳсосотӣ–экспрессивиро дар забон ба вучуд оваранда;
- 4) зарурати диққат ҷалб кардан бо забони таблиғот, нутқи чехраҳои сиёсӣ ва расмӣ;
- 5) дилтангӣ ва андӯҳи ҳаёти ҳаррӯза, хоҳиши зинда гардонидани ибораҳои кӯҳнашуда, ба монанди синонимҳо, сленгҳо, метафора ва метонимия.

Ба ақидаи П. Берг ҳама калимаҳои нав аввалан дар ифодаҳои инфиродӣ пайдо шуда, дар жаргону лаҳҷа мавқеъ мегиранд ва баъдан ба забони васоити ахбори омма мегузаранд ва билохира ба луғати калимаҳои нав ва баъд фарҳангҳои калон ҷой мегиранд.

Феълҳои сохта бо пасванди феълсози *en*– дар забони англисӣ, нисбатан, кам мебошанд, яъне ин пасванд на он қадар пасванди сермаҳсули

калимасоз аст. Ҳамчун пасванди ягонаю қадимаи феълсозӣ феълҳои германиасоз, пасванди *en* – дар ташкили феълҳо аз асосҳои исми ва сифатӣ дар давраҳои қадимаи забони англисӣ истифода бурда мешуд.

Дар вожаи меъёрӣ пасванди *en* – танҳо ба асосҳои абъективӣ, яъне асосҳои, ки дорои аломатҳои сифат ҳастанд ҳамроҳ мешавад ва дар замонҳои имрӯз дар робита бо усули калимасозии конверсия нақши ин пасванд ҳело ҳам зиёд шудааст [62, С.160].

Такроран истифодашавии пасванди *en* – яке аз аломатҳои мавҷудаи он дар ташкили забон мешавад, ки ин ҳамчун омилҳои интралингвистӣ ба қатори омилҳои формалӣ ва маъноӣ дохил мешавад [139, С.212].

Чӣ тавре, ки гуфта гузаштем шумораи феълҳои пасванди *en* – дошта, дар забони англисӣ нисбат кам мешавад. Ҳамзамон боиси таассуф аст, ки дар дастури муосири забони англисӣ, инчунин қорҳои илмию таҳқиқотӣ низ доир ба ин пасванд кам гуфта шудааст.

Барои равшан сохтани моҳияти ин пасванд якчанд мисол меорем: *hearten* – хурсанд кардан, *дилбардорӣ кардан*, *liken* – шабеҳ кардан, *монанд кардан*, *louden* – баланд шудан, *баланд кардан (садо)*, *sadden* – гамгин кардан, *sicken* – бемор кардан, *strengthen* – қувват бахшидан ва ғайраҳо.

Ҳамин тариқ, метавон оид ба ноустуворӣ, мунтазам тағйирёбии низоми мазкур, ки ба вучуд оварандаи моделҳои зиёди сохта ва ғайринокии пасванд аст хулосабарорӣ кард. Гуногуншаклӣ ва бетағйирӣ хусусиятҳои мавҷудаи сохтори забон буда, табиатан ба забон вобастаанд, ки забон бе ин вучуд дошта ва ё ривоч ёфта наметавонад.

Таҳлили амалишуда нишон дод, ки пасвандҳои *-ate*, *-ize*, *-ify* ва *-en*, ки дар ташкили калимасозии ғайримеъёрӣ ширкат меварзанд, ҳамагӣ ба гурӯҳи омехта шомиланд, ки на танҳо ба асосҳои абъективӣ ва субстантивӣ ҳамроҳ мешаванд, инчунин, ба асосҳои феъл, ки ҳосил меъёр нестанд пайваست мешаванд. Инчунин, асосҳои зарфӣ низ зоҳир мегарданд, ки ҳосил меъёр нестанд.

3.2 Истифода гардидани зарфҳо бо пасванди –*ly* дар забони англисӣ дар ифодаи дигар калимаҳои эҳсосӣ

Тамоми ҳодисаву зуҳуроти низоми забонӣ тавассути назария омӯхта шуда, пас он дар амалия хулосаи худро пайдо менамоянд. Оид ба назари забоншиносони мухталифи дохилу хориҷӣ роҷеъ ба мавқеи зарф дар забонҳои муқоисашаванда ва пасванди англисии –*ly* фикру ақидаҳо бисёранд.

Воқеан, марфемаҳои зарфсоз, аз қабили пасванд дар ҳарду забони муқоисашаванда мушоҳида гарданд ҳам, аммо дар забони тоҷикӣ пешвандҳои зарфсоз низ амал мекунанд. Маъмултарин пасванди зарфсози забони англисӣ пасванди –*ly* ва дар забони тоҷикӣ пасвандҳои –**она**, –**ан** ба шумор мераванд.

Пасванди –*ly* сермахсултарин пасванди забони англисӣ буда, аксарияти зарфҳо бо пасванди мазкур сохта мешаванд.

Мисол: Surprisingly, they found a kink in properties such as the water's surface tension and its refractive index (a measure of how light travels through it) at around 50. [222, C.13]. – Тааҷҷубовар аст, ки онҳо дар моликият як иллат пайдо карданд монанди шиддати сахти об ва шохиси шикастани он (ченак, ки чӣ тавр нур тавассути он мегузарад) тақрибан 50 дараҷа [226, C.13].

Дар ҳарду забон дар сохтори зарф марфемаҳои калимасоз (пешванду пасванд) фаъолона иштирок мекунанд. Дар ҷумла низ зарф вазифаи ҳолро иҷро менамояд.

Хусусияти фарқкунандаи зарфҳои забони тоҷикию англисӣ дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ зарфҳо дараҷаи олий қабул намекунанд, дар ҳоле, ки зарфҳои англисӣ ба монанди сифат дараҷаи олий қабул месозанд.

Аксарияти зарфҳои забони тоҷикӣ дар он аст, ки онҳо дар баробари пасванд пешвандҳои зарфсоз низ доранд.

Пасванди –*ly* дар сохтани зарфҳои аслий аз асоси исм хизмат мерасонад.

Баъзе зарфҳо дорои ду шакл мебошанд:

1) яке бе пасванд, шабеҳи сифат;

2) дуҷумин бо пасванди –*ly*, ки дар ин маврид маънои зарфи бе пасванд аз зарфи бо пасванд комилан фарқ мекунад.

Ҳамин тариқ, ба хулосае омадем, ки вазифаи асосии пасванди **-ly** калимасозӣ будааст, аммо калимаҳоеро бо чунин пасванд метавон вохӯрд, ки зарф набуда, тамоман маънии ғайраро ифода менамоянд.

Мисол: He looked up for a moment quite angrily before he went on with his talk to old Taylor, the gardener, on a new cure for the rheumatics [225, C.6]. – Духтур пеш аз он, ки бо бозбони кӯҳансол Тейлор дар бораи усули нави сиҳат кардани касалии ревматизм гапашро аз нав давом кунонад, хашмгинона ба капитан нигоҳ кард [229, C.11].

Дар мисоли зерин зарфи **angrily** – дар забони тоҷикӣ мазмуни хашмгинонаро дорад, ва ҳангоми гузариш аз забони асл ба забони тарҷумашаванда ҳиссаи нутқ тағйир наёфтааст.

Зарфи «**хашмгинона**» аз асоси исми «**хашимо**» сифат (хашмгин) бо зам намудани пасванди **ин** ва **она** сохта шудааст.

Зарфи англисии **angrily** низ бо ҳамин зайл, яъне аз асоси сифат (**angry**) бо иловаи пасванди **-ly** сохта шудааст.

Мисол: “Вай бо хашм сухан мегуфт, овозаш ҳар дафъа баландтар мешуд”. – “He spoke angrily, his voice rising with each word.”

“ Онҳо тамоми шаб бо хашм дар бораи қарор баҳс карданд”. – “They argued angrily about the decision all night.”

“ Вай бо хашм телефони худро бар рӯйи кат партофт ва берун рафт”. – “She angrily threw her phone on the couch and stormed out of the room.”

“Вай бо хашм ба ӯ назар андохт, чашмони ӯ пур аз норозигӣ буданд”. – “He looked at her angrily, his eyes filled with frustration.”

And he began to laugh again, and that so heartily, that though I did not see the joke as he did, I was again obliged to join him in his mirth [229, C.30]. – Ва ӯ боз хандиданро сар кард, ва хеле самимона, фикр кард, ки ман мисли шӯҳии ӯро надидам, ӯ боз чунон бо шавқ хандид, ки гарчанде ман дар инҳо ҳеҷ чизи хандаоварро намедидам, маҷбур шудам, ки боз баробари ӯ ханда кунам [229, C.30].

Дар ин мисол зарфи *heartily* аз асоси сифати *heartly* бо ҳамроҳ намудани пасванди *-ly* сохта шудааст.

Мисол: And the two men sat silently smoking for quite a while, now looking each other in the face, now stopping their tobacco, now leaning forward to spit).
Ду нафар мардон, дам ба рӯи якдигар нигоҳ карда, дам аз даҳон дуд бароварда, дам барои туф кардан ба пеш хам шуда, муддате хомӯш нишастанд [229, С.148].

Зарфи *silently* – маънои «хомӯшона» – ро дорад. Зарфи *silently* аз асоси сифат (*silent*) бо зам намудани пасванди *-ly* сохта шудааст.

Калимаи *хомӯш* бошад, сифати асли буда, зарф бо сифат иваз гардидааст.

Мисол: And, indeed, bad as his clothes were, and coarsely as he spoke, he had none of the appearance of a man who sailed before the mast [229, С.4]. – Дар ҳақиқат ҳам, гарчанде либосаш баднамо ва гапзаниҳояш дағал бошад ҳам, ӯ ба матроси оддӣ монанд набуд [229, С.4].

Таҳлили муқоисавии мутобиқати маъноии асосҳои исмӣ бо пасванди *-ize* нишон дод, ки ҳамаи асосҳои гурӯҳи вожагӣ – грамматикӣ бо морфемаи зерин фаъолнокии бемахдуд зоҳир менамоянд.

Дар забони тоҷикӣ ҳам монанди забони англисӣ дар ташкилҳои калимаҳои ифодакунандаи феълҳои ба воситаи пешванд ва пасванд сохташавандаро феълҳои сохта меноманд.

Вандҳои калимасоз на танҳо маънии луғавии феълҳоро тағйир медиҳанд, балки баъзе аз онҳо тобишҳои грамматикӣ низ ба вучуд меоваранд.

Маълум аст, ки ташаккули таркиби луғавии забон чараёни комилан тулонӣ буда, пайдоиши калимаҳои нав бениҳоят заиф амалӣ мегардад. Аз ин лиҳоз, ин ва ё он ванд дар зинаи муайяни рушди худ миқдори маъмули калимаҳои нав сохта, як муддат метавонад аз иҷроиши ин вазифаи худ бозистад, то замоне, ки ба донандагон ва дастандаркорони ин забон талаботи калимаҳои нав барои ифодаи мафҳумҳои нав пайдо нагардад.

Дар асоси хусусиятҳои номбаршуда, ванд гуфта чунин морфемаҳоеро меноманд, ки дар раванди ташаккулёбии худ маънои абстраксии ҳосилшуда синфитомии калимаҳо қасб намуда, ба асоси калима зам шуда, маънои онро тағйир медиҳад, онҳо метавонанд ба гурӯҳҳои зайл ҷудо намуд:

Исмӣ (насвандҳои *-er-wonder+er, wonderful-ness-, -acy, -age, -al, -an/ -ian, -ment, -ing, -ship, -child+hood, -arian, -ance/-ence, -ancy, -ism, -ee, -ion, -free + dom, -ard, -cy, -ist, -iana, -ster* ва ғ.).

Мисол: *unexpectedness, suddenness, abruptness, steepness, surprising, wondrous, wonderful, wonderment, Wonderland, wonderwork, wonderfully* [200, С. 18]. – *ногаҳонӣ, ногаҳонӣ, ногаҳонӣ, нишебӣ, тааҷҷубовар, аҷиб, аҷоиб, аҷоиб, мӯъҷизот, аҷиб, аҷиб* [204, С.18].

Ҳамаи ин насвандҳо барои ифодаи эҳсос хизмат мекунанд.

Феълӣ (насвандҳои *-ize, -ate, -ify, -en*); *surprised, wondered. He has never affected to be surprised* [229, С.17]. – *Ӯ ҳеҷ гоҳ ба ҳайрат афтада набуд* [229, С.17].

Сифатӣ (насвандҳои *-y, -ish, -ful, -less, -ed, ic, -ous, -able, -ive, -esque, -ory, -some* ва ғ.); *remarkable, outstanding, wondrous, prominent, salient, protuberant, conspicuous, enigmatical, inscrutable, wondering*. – *аҷоиб, барҷаста, аҷоиб, барҷаста, барҷаста, барҷаста, намоеън, нурасроф, нофаҳмо, тааҷҷубовар*.

On the landing, the Secret Serviceman politely took her arm and guided her into a surprisingly narrow corridor [229, С. 6]. – *Дар фурудгоҳ хизматчиёни махфӣ дастӣ ӯро бо муомилаи хуш гурифт ва ӯро ба як долони танги тааҷҷубовар раҳнамоӣ кард* [229, С. 6].

Зарфӣ (насвандҳои *wonderful +ly, -ward, -wise, -fold, -most*) *wonderingly surprisingly, amazingly, remarkably, marvellously, strangely, marvelously, strikingly, startlingly, wondrously, terrifically, magnificently, gorgeously, perfectly, splendidly, superbly, admirably, excellently, delightfully, deliciously, gloriously, adorably*.

"What's the matter?" she repeated *wonderingly*, gazing at her father [229, C.19]. – “Чӣ гап ?” тааҷҷубомез тақрор кард ӯ, хомӯшона ба падараш [229, C.19].

Чаҳорчӯбаи муҳими калимаҳои мансубият ба ҳиссаи нутқӣ, асосҳои ба ҳисоб мераванд, ки пасвандҳо ва пешвандҳо ба онҳо ҳамроҳ карда мешаванд. Аз ин рӯ бо воҳидҳои синфи муайяни вожагӣ–дастурӣ муттаҳид шудани пасванд ва ё пешванд, дар низоми забони англисии муосир чунин сохтор гурӯҳбандӣ гардидааст:

Дар забони тоҷикӣ низ дар ташкилҳои калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб**» ва «**эҳсосот**» пасвандҳои феълсоз ба назар мерасанд. Гарчанде пасвандҳои калимасозии феъл назар ба пешвандҳои ин ҳиссаи нутқ аз ҷиҳати адад зиёд набошанд ҳам, хеле серистеъмолу сермаҳсуланд.

Дар забонҳои муқоисашаванда дар созмонҳои калимаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб ва эҳсосот пешванду пасвандҳо хеле фаъолона иштирок мекунад. Хусусияти шабеҳи морфемаҳои феълсозии забони англисӣ ва тоҷикӣ дар он аст, ки шумораи пасвандҳои феълсоз дар ҳарду забон хеле каманд, аммо бағоят сермаҳсул. Аз ҷониби дигар дар ҳар ду забон морфемаҳои калимасоз ва шаклсоз ба назар мерасанд.

Қолабҳои гуногуни калимасозӣ дар натиҷаи мукамалшавӣ қобилияти ба таври типикӣ муқоиса намудани онҳо, мунтазам ҳангоми муошират мавриди истифода қарор доданашон, пайдо шуда, дар забон мавқеи худро соҳиб мешаванд.

Дар марҳилаҳои гуногуни таърихи забон ташаккули калимасозӣ дар асоси калимаҳои мавҷуда такмил ёфтааст.

Дар асоси таҳлилҳо ва пажӯҳишҳои бисёрзинавӣ метавон ба хулосае омад, ки дар бисёр маврид маънои якхеларо ифода намудани калимаҳо аз тафаккури илмӣ вобаста мебошад, яъне вобаста будан аз тафаккури инсонӣ метавонад мазҳаки асосии омӯзиши забонҳо бошад.

Ошкор карда шуд, ки калимасозӣ дар ниҳоди худ хусусиятҳои миллӣ ва арзишҳои башарии ҳар як миллатро ифода мекунад, ки ҷузъиати онҳо дар

калимаҳое, ки дар натиҷаи истифодаи васеъ ва тарзу усули дар забон мавқеъ пайдо кардани онҳо муддатҳои тулонӣ роҳ ёфта, чузъиати забон гардидааст, яъне ҳар вожае, ки ба ин ё он забон бо мурури вақт ва истифодаи зиёди он ворид гардидааст, метавонад ҳамчун вожаи калидӣ ва ё маъмул истифода бурда шавад.

Ҳамин тариқ, бояд кайд кард, ки калимасозӣ як қисми забоншиносии буда, сохти калимаҳо ва қонунҳои сохта шудани онҳоро меомӯзад. Забони адабии ҳозираи тоҷикӣ меёра ва усулу қолабҳои муайяни калимасозӣ дошта, ки таърихан ташаккул меёбад ва дар баробари пешравиҳои ҳаёти ҷомеа инкишоф меёбад.

Тарзу қолабҳои калимасозӣ то андозае устуворанд, ки дар давоми садсолаҳо тағйир намеёбад ва дар асоси ҳамин қолабҳо калимаҳои нав ба миён меоянд ва таркиби луғавии забонро бой мегардонанд. Бинобар ҳамин гуфтан ҷои аст, ки калимасозӣ қисмати забоншиносӣ буда, ки амалан ба дастур ва вожашиносӣ ҳамбастагӣ дорад.

Дар грамматика калимасозӣ ҳамчун як қисми он дар алоҳидагӣ ё дар доираи ҳиссаи ҷудоғонаи нутқ омӯхта мешавад, дар вожашиносӣ бошад ба масъалаи маъниофаринии он тавачҷуҳ карда мешавад.

3.3. Ифодаи «таҷҷуб/surprise» ҳамчун намуди эҳсосот бо нидо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ

Таҳқиқи типологии забонҳои мухталиф чи аз лиҳози назария ва чи аз лиҳози амалия то ҳол яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад.

Чунин навъи таҳқиқот борҳо тавачҷуҳи забоншиносонро ҷалб намуда, мавзӯи таҳқиқу таҳлили ҳамҷониба ва амиқи забоншиносон В.Д. Аракин, Ҷ. Буранов, В.Г. Гак, И.Г. Кошева, Ю.В. Рождественский, В.М. Солнцев, Б.А. Успенский, В.Н. Яртсева ва дигарон гардидааст.

Тамоми ҳодисаву зуҳуроти низоми забонӣ дар назария омӯхта шуда, пас он дар амалия тасдиқи худро пайдо менамоянд.

Масъалаи ҳиссаҳои нутқ ва сарф (морфология) тааллуқ дорад. Аз таҳлили муқоисавии калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб**» ҳамчун яке аз намудҳои эҳсосот дар забони тоҷикӣ ва англисӣ маълум, ки ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб ҳамчун яке аз намудҳои эҳсосот бештар бо воситаи нидо ва каму беш ҳиссаҷаҳо ифода меёбанд.

Яке аз қисматҳои хеле муҳими забоншиносӣ сарф мебошад, ки он масъалаҳои омӯзиши ҳиссаҳои нутқро дар бар мегирад.

Бояд қайд кард ки ҳиссаҳои нутқ дар забонҳои гуногун ба таври худ фарқиятҳо ва монандихоро доро мебошанд. Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» [1982] даҳ ҳиссаи нутқи забони тоҷикӣ: исм, сифат, шумора, ҷонишин, феъл, зарф, пешоянд, пайвандак, ҳиссаҷаҳо, нидо номбар шудааст.

Ба гурӯҳҳои алоҳида ҷудо шудани калимаҳоро аз ҷиҳати маъноӣ грамматикӣ ва луғавӣ дар забоншиносӣ ҳиссаҳои нутқ ном бурда мешавад. Яъне ҳиссаҳои нутқ ин гурӯҳбандии воҳидҳои вожаии забон аз рӯй аломатҳои грамматикӣ мебошад.

Ҳиссаҳои нутқ дар забоншиносӣ худ аз худ ба вучуд наомадаанд, онҳо то ба ин тартиби муайяни дар забоншиносии муосир дошташон, бо вучуди баъзе камбудихо таърихи инкишофи дуру дарозеро аз сар гузаронидаанд.

Нидо гурӯҳи калимаҳоест, ки маъноӣ луғавӣ надоранд, ҳиссиёти ботиниву зоҳирии гӯяндаро ба нутқи ҳамсухбат ва ҳодисаҳои олами воқеӣ ифода менамояд. Нидоҳо аз рӯй маъно ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: нидоҳои ифодакунандаи ҳиссиёту ҳаяҷон (эҳсосотӣ) ва нидоҳои ифодакунандаи ирода (амрӣ ё ин ки императивӣ).

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидо бо имою ишорат ва оҳанг зич марбут аст.

Чунончи, таачҷубу ҳайратро ба воситаи нидои **Э, Оҳ, Оҳҳо!** дар забони англисӣ **Oh**, ки бо оҳанги махсус сурат мегирад ва имою ишорат, яъне калон

кушодани чашм, боло кашидани абрувон, бардоштани китфҳо, ба росту чап чунбонидани сар ва ғайраҳо ифода намудан мумкин аст.

Мисол: Ааа, Раҳим, ин ту ҳастӣ? Мад кашида бо табассум ба ман нигариста нурсид ӯ (Раҳим Ҷалил). – Ааа, Rahim, is that you? Stretching and looking at me with a smile (Rahim Jalil).

Ўвв, он хонаҳои сафеди қатори дудкашдорро, ки гирдогирдаш майдони васеи пахтакорӣ аст, дидед? (Айнӣ). – Uh, did you see that white house of a smoky train surrounded by a wide cotton field? (Ayni).

Дар забони англисӣ нидои **Oh!** маъноҳои *хурсандӣ, шодӣ, вачд, таачҷуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таъна, тахмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, хавф, дард, озор, алам, ранҷ, норозигӣ, ҳасрат, андӯх, афсӯс, хафагӣ, истехзо, тамасхур, ришханд, ҳачв, таҳдид, дӯғу нӯниса, хатар, қасорат, чуръат, хашиш, ғазаб, қаҳр* ва монанди инҳоро ифода карда метавонад.

Мисол: Oh, I don't deny that this is clever enough in its way; but you had better read the thing yourself." [229, C.57]. – **Оҳ**, ман инкор намекунам, ки ин ба қадри кофӣ оқилона аст, беҳтараи худатон онро хонед [229, C.57].

“**Oh**, you needn't be afraid!” Galli cut in sharply; “we shouldn't ask you to go to prison for our pamphlets.” – “Hold your tongue, Galli!” said Riccardo [229, C.115].–“**Оҳ**, набояд тарсид!” Гали бо қатъият гуфт: “ Мо набояд аз шумо барои рисолаҳоямон ба зиндон равед. “Чӣ гуна забонат, Гали!” гуфт Риккардо [229, C.115].

Ҳамин тариқ, нидо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ муносибати инсонро бо ҳастии воқеӣ мухтасар ва образнок нишон медиҳад. Ин муносибат бо имою ишора ва таъкид мустаҳкам мешавад. Нидо садо ва имою ишораро бевосита муттаҳид месозад. Имою ишора ба сифати як навъ воситаи алоқа низ хизмат мекунад. Имою ишора мисли оҳанг маъноӣ калимаро тағйир дода метавонад.

Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидо бо имою ишорат ва оҳанг зич марбут аст. Маъноӣ нидо дар овоз ва оҳанги нутқ низ

ифода меёбад. Нидо дар ду забон бо калимаҳои ифодакунандаи «тааччуб» чун унсури зарурии нутқи овозӣ мебошад.

Мисол дар забони тоҷикӣ:

Дар ҳамин вақт дари хучра **тиқ–тиқ** шуда, сухани маҳдумро бурид ва *Ҳайит «Хӯш!» — гуфт, ки ба тиқ –тиқ кунанда «дароед» гуфтан аст (Айнӣ). –At that moment, the door of the room slammed shut, interrupting him, and Hayit shouted “ Ok!” – he said, telling the researcher to “come in”(Ауни).*

Эҳеее! — гуфт Солеҳа остинҳояшро бар зада,— ман кай қафо монда будам, ки акнун мемонам (Раҳим Ҷалил). – **Oh**, said Soliha, rolling up her sleeves (Rahim Jalil) [237, С.147].

Ҳамин ки чашми Исомиддин маҳдум ба вай афтод — «Э..., Мулло Азимшоҳ–ку» — гуфта аз ҷояш ҷаста хест (Айнӣ). – As soon as Isomiddin Mahdum’s eyes fell on him, he jumped up and said, “Hey... Mullo Azimshsh – ku” (Ауни).

Нидоҳо дар баробари нишон додани маънои умумии даъвати таклиф восита ба шароити муҳити нутқ ва хусусияти хоси худ боз тобишҳои гуногуни маъно зоҳир мекунад. Аз ин нуқтаи назар онҳо ба нидоҳои эҳсосӣ наздик мешаванд.

Мисол: дар забони тоҷикӣ нидои **эй** маъноҳои зеринро ифода карда метавонад:

1. мурочиат, ҳасрат, андӯх, хафагӣ, алам:

Э, монед, модар, ба ман ин хел зиндагӣ даркор нест! Сарамро гирифта ба ягон тараф баромада меравам [237, С.20]. – Hey, mother, I don’t need to live like this! I take my head and go somewhere [237, 20].

2. нобоварӣ, шакку шубҳа:

«Вой! Ту Юсуфи Гург нестӣ? гуфта фарёди тааччубомезе кард (Айнӣ). – “Wow! Aren’t you Joseph Wolf? He exclaimed in surprise (Ауни).

3. даъват ва мурочиат:

На–на, without no doubt, may be it was cried by him? Let me see! [228, С.76]. – Ҳа – ҳа, бешубҳа, шояд вай гиря карда бошад? Бигзор бубинам! [228, С.76].

4. ҳайрат ва тааҷҷуб:

Оббо, чаро то ба ҳол Ғурмагаси ҳаҷвнавис ба ёди мо наомад? Ин аст одами ба мо даркорӯ! [224, С.42]. – **Abbo**, why don't we remember the comedian Gurmaga yet? This is the man we need! [224, 42].

5. ҳайрат, таъвиш, таассуроти ҳафағӣ:

Охир, ман зинда – ку! Сабр карда ист, ман шоҳидҳо дорам! [233, С.15–16]. – **After all** I am alive! Be patient, I have witnesses! [233, С.15–16].

Дар забони англисӣ:

Ah, signore, it is so little that a woman can do! [224, С.115]. – **Оҳ**, синноре, он қадар кам аст, ки зан метавонад! [228, С.115].

Ah, yes! I forgot the obligations of hospitality here in Italy; they are a wonderC.fully hospitable people, these Italians. I'm sure the Austrians, find them so. **Ҳа, ҳа!** Ман ўҳдадори меҳмоннавозиро дар ин ҷо дар Италия фаромӯш кардам; онҳо халқи аҷиб меҳмоннавозанд, ин италиянҳо. Ман бовай дорам, ки Австралиягиҳо, онҳоро пайдо кунад [228, С.115].

Oh, yes, I know what you're going to say; you are perfectly right, but they are both so deliciously funny with their patriotism [248, С.115]. – **Оҳ**, бале, ман медонам, ки шумо чӣ гуфтан мехоҳед; шумо комилан дуруст мегӯед, аммо ҳардуи онҳо бо ватандӯстии худ хеле хандаоваранд [228, С.115].

Чумлаҳои эҳсосотие, ки далел ва даъвою таъкид, тақдир ва баҳои эҳсосиро ифода мекунанд, гурӯҳи алоҳидаро ташкил менамоянд. Ин гурӯҳи нидоҳо ҳиссиёту ҳаяҷонро мефаҳмонанд.

Мисол дар забони англисӣ:

I'm not quite sure, interposed Lega, "but it seems to me that I saw him once when the refugees were here. Was he not hunchbacked, or crooked, or something of that kind?" [224,142].– Ман комилан мутмаин нестам, – гуфт Лега, – аммо ба назарам, ман ўро боре ҳангоми гурезаҳо дар ин ҷо дида будам. Оё ў кам гап набуд, қач буд ё ба ин монанд? [228,142].

Certainly. Let me see, where is he now? In Switzerland, I think. He's the most restless being; always flitting about. – **Албатта**, Биё бубинам, вай кӣ аст?

Дар Швейтсария, ман фикр мекунам. Ў нооромтарин мавҷудот аст; ҳамеша дар бораи шиқбозӣ.

“Well, and what is your new satirist like?” she asked, glancing back over her shoulder as she opened the sideboard [228, 114]. – ҳаҷвнигори нави шумо чӣ гуна аст?” Вай ҳангоми кушодани буфет аз болои китф нигоҳ карда пурсид [35, 114].

Як қатор ҳиссачаҳои ифодакунандаи маъноӣ муассирӣ ва муносибатҳои эҳсосӣ ба нидо наздикӣ доранд.

Мисол: дар ҷумлаи «**О**, имрӯз меҳмонон омаданашон лозим буд–ку!» [111, 284].

Ҳиссачаи **О** ҳам ҳиссу ҳаяҷон ва ҳам норозигии гӯяндаро ифода намуда, дар як вақт ҳам вазифаи нидо ва ҳам вазифаи ҳиссачаро адо кардааст. Ҳар як хели асосии гуфтор ғайр аз маъноӣ умумии худ (ахбор, пурсиш, амр) муносибати гӯяндаро ба мавзӯи сухан низ ифода менамояд.

Гӯянда метавонад, дар бораи ягон факт бо хурсандӣ ё андӯх нақл кунад ё пурсад, шунавандаро ба иҷрои коре бо ғазаб ё меҳрубонӣ водор намояд. Воситаи асосии ифодаи муносибати гуянда ба мавзӯи сухан оҳанг мебошад.

Фарқи дигари ин ду навъи маъноӣ эҳсосӣ дар он аст, ки маъноҳои эҳсосӣ хусусияти миллӣ доранд ва дар забонҳои гуногун бо ёрии воситаҳои гуногун вожашиносӣ) ифода мешаванд, аммо тобишҳои эҳсосӣ умумӣ мебошанд.

Ҳамин тариқ, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидоҳо ба таври васеъ истифода шуда, ба нутқ хусусияти маъноӣ хосе мебахшанд ва барои пуробурангии маъно, ҳиссию ҳаяҷоннокии гуфтор ва оҳанги водоркунию барангезандагии нутқ хизмат мекунанд, ба ҷумла тобишҳои гуногун, ба монанди тахмин, таачҷуб, пурсиш ва ғайраҳоро медиҳанд.

Ин воситаи ёрирасони дастурӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ зиёд истифода мешавад.

Дар забони англисӣ нидоҳои эҳсосӣ эҳсосоти гӯяндаро ифода мекунанд *ah, oh, eh, bravo, alas, etc.*

Oh, boy! That was a great play! Oh, my poor little feet, I wonder who will put on your shoes and stockings for you now, dears? [229, 88]. – Эй нисар! Ин бози олӣ буд! Ох, бечора пойҳои ман, ҳайронам, ки акнун ту кашфу чӯроби туро кӣ менӯшад, азизон? [229, 88].

Ҳамин тавр, ҳиссаи нутқе, ки ҳаяҷону ҳиссиёти гуногун ва изҳори иродаро ифода мекунад, нидо номида мешавад.

Мисол: Оббо! Фақат шумо виҷдон дореду дигарон ҳама бевиҷдонанд (Раҳим Ҷалил). – O! Only you have a conscience, and everyone else has a conscience (Rahim Jalil).

Хай–хай, ба хонаи як кас меҳмон шуда, мочаро кардан ба чӣ маънӣ? (Ниёзӣ).– Hey–hey, what does it mean to visit someone’s house and have an affair? (Niyazi).

Афсӯс! Бояд бо худ як порча нон ва ягон чой чӯш об гирифта меовардам. (Айнӣ). – Pity! I had to bring a loaf of bread and some boiling water (Ayni).

Ҳой, мардум, об баромад, об!!! (Раҳим Ҷалил). – Hey people, water came out, water!!! (Rahim Jalil).

Дар забони англисӣ:

A man jumped on top of the barricade and waving exuberantly shouted, “Americans! Hurrah!” (Heut) (joy). – Марде ба болои баррикада ҷаҳида, бо ҳаяҷон хитоб мекард: “Америқоиён! Ура!”.

Alas! The white house was empty and there was a bill in Hip window “To let”. (Dickens) (Sorrow). – Афсӯс! Хонаи сафед холӣ буд ва дар равзанаи Хип ҳисобномаи “то иҷозат” буд.

Нидоҳои эҳсосӣ маъноӣ луғавӣ ва шаклҳои муқаррарии калимасозӣ надоранд. Маъноӣ онҳо дар нутқ ба воситаи оҳанг ифода мегардад. Оҳанги нидоро ҳамеша имою ишораи мувофиқ ҳамроҳӣ мекунад.

Матлаберо, ки бо калима (*гам хӯрдан, хурсанд шудан, шубҳа кардан, сарзаниш намудан, ба ваҷд омадан, нафрат кардан, афсӯс хӯрдан* ва ғ.)

баён кардан мушкил аст, метавон ба воситаи фонемаи (овози) муайян ва имою ишораи махсус ифода кард.

Дар забони англисӣ нидо сода ва сохта, яъне аз ду ва ё зиёда калимаи такрорёбанда сохта мешавад. Нидоҳои содда фақат аз як калима иборат буда, бо ягон ҳиссаи нутқ сохта намешаванд: *ah, oh, eh, pooh, fie, bravo, hush* ва ғайраҳо.

Нидоҳои сохта бо ягон ҳиссаи нутқ сохта мешаванд: *heigh– ho! hey– ho! holla–ho! gee–ho!well, now, here, there, come, why* etc.

Дар забони англисӣ *Interjection* – нидо муносибати инсонро бо ҳаёти воқеӣ мухтасар ва образнок нишон медиҳад. Ин муносибат бо имою ишора таъкид мустаҳкам мешавад. Нидо садо ва имою ишораро бевосита муттаҳид месозад. Имою ишора ба сифати як навъ воситаи алоқа низ хизмат мекунад.

Имою ишора мисли оҳанг маъноӣ калимаро тағйир дода метавонад. Мисол: Танҳо як ҳаракати чашм басанда аст, ки бовар ва ҳиссиёт аз байн равад. Бо як оҳанги ҳалими ҳиллагарона ва таскинбахш ба ҳамсуҳбатамон «Ман қадри шуморо медонам» мегӯему ба шахси сеюм нигоҳ мекунем ва чашмакӣ мезанем, ки дар натиҷа дуруғ будани суханонамон ошкор мегардад.

(Нидоҳоро бояд аз калимаҳои хитобӣ фарқ кард. Мисол: *nonsense, shame, good, etc.*).

Мисол: The Daughter: Sixpence thrown away! Really mamma, you might have spared Freddy that. The Gentleman: Phew! (Shaw). – Духтар: Шаш пенсро партофтаанд! Дар ҳақиқат модарҷон, шумо шояд Фреддиро аз ин раҳо карда бошед. Чаноби Олӣ: Оҳ!

Well, I don't like those mysterious little pleasure trips that he is so fond of taking (Voynich). – Хуб, ба ман он сафарҳои каме нурасроп хушнудии, ки ӯ хеле дӯст медорад, маъқул нест (Войнич).

Калимаҳои good –bye, thank you ба қатори нидоҳо дохил намешаванд, зеро онҳо эҳсосотро ифода намеkunанд.

Нидо аз бобати оҳанг ва имою ишора нисбат ба дигар ҳиссаҳои нутқ бойтар аст. Бинобар ин, дар нутқи хаттӣ, махсусан, дар адабиёти бадеӣ аксар

оҳанг нидо шарҳ дода мешавад ва ё дар назди нидо имою ишораро тасвир мекунанд.

Уҳ, Акрам тунчибошӣ аз кадом гӯр зинда шуда омад—а? (Айнӣ).— Uh, from which grave did Akram Tunchibashi come back to life? (Ayni).

Уф... Нону намаки Азимшоҳ аз ҷигаратон занад, —гӯён аз ҳавлӣ баромада рафт (Айнӣ). — Ugh... Azimshah's bread and salt will hit your liver, he said and left the yard (Ayni).

Онҳое ки ҳиссиёт ва ҳаяҷонро ифода мекунанд.

Мисолҳо: Уҳӯ, инҳо ҳамон мӯъминҳои пок ва мусулмони холиси ростгӯӣ муқаррарӣ —ку — гуфт худ ба худ қозикалон зери лаб гур— гур кунон (Айнӣ) — Uhuh, these are the same pure believers and Muslims who speak the truth — as — said the elders muttering to themselves (Ayni).

— О, мо барои хӯрдан нон надорему,—мегуфт писари модар,—75 тиллоро аз кадом гур ёфта медиҳем (Раҳим Ҷалил).— “ Oh, we don't have any bread to eat”, said the mother's son. “ Where can we find 75 gold coins?” (Rahim Jalil).

О, вай муши мурда буд — ку (К.Мирзоев). — Oh, he was a dead mouse (K. Mirzoev).

Аксарияти нидоҳо барои хитоб кардан ба шахсе ва ё барои мурочиат ва барои ҷеғ задан, хай кардан ва ё ба — ҳаракатҳои дигар даровардани ҳайвонҳо кор фармуда мешавад. Теъдоди ин гуна нидоҳо дар забони тоҷикӣ хеле зиёданд.

Мисол: Аз тарафи дарвоза садое омад. Хуҷаин нимхез шуда нигоҳ кард, ки ду нафар деҳқон панҷ хари нурборро ба ҳавлӣ медароранд (Айнӣ) — A voice came from the gate. Half-raised, Khojain watched as two peasants brought five loaded donkeys into the yard (Ayni).

Best be off to bed, my boy — ho, ho! No, no. We know a trick worth two of that.

We won't go home till morning, till day...— Беҳтараиш хоб рав, писарам — ҳо, ҳо! Не, не. Мо як ҳилаеро медонем, ки ба маблағи дутои он.

Well, let's see now, I could meet you on Thursday.— *Хуб, биёед ҳоло бубинем, ман метавонам бо шумо рӯзи панҷшанбе вохӯрам.*

Сарфи назар аз хусусиятҳои умумиашон нидохҳои эҳсосотӣ аз нидохҳои амрӣ аз рӯйи сохт, маъно, вазифаи маъноӣ ва решашиносӣ фарқ мекунад.

Ба гурӯҳи нидохҳои эҳсосотӣ пеш аз ҳама нидохҳои якҷиҷогию духиҷогиӣ *э, о, а, е, и, эҳ, оҳ, ух (ӯх), у, ай, ҳу, ҳе, уф, во, туф (туфу), воҳ, ваҳ (вох), вой, баҳ, аҳа, оҳо, оббо, (ӯббо), эҳе, бай–бай, хуше, ана, мана, ҳӣ–ҳӣ, ура* ва ғайра дохил мешаванд.

Маъноӣ ин нидохҳо бештар ба воситаи оҳанг муайян мегардад. Ба замми ин нидохҳои мазкур асоси ифодаи муносибатҳои гуногун шуда метавонанд.

Мисол: Ниҳои «Э» маъноҳои *хурсандӣ, шодӣ, вачд, таачҷуб, ҳайрат, маломат, сарзаниш, таъна, тахмин, фарз, тарсу ваҳм, даҳшат, хавф, дард, озор, алам, ранҷ, норозигӣ, ҳасрат, андӯҳ, афсӯс, хафагӣ, истеҳзо, тамасхур, ришханд, ҳачв, таҳдид, дӯзу нӯписа, хатар, шодӣ, часорат, чуръат, бебоқӣ, хашиш, газаб, қаҳр* ва монанди инҳоро ифода карда метавонад.

Вобаста ба мазмуни нутқ, вазъият, ҳолати руҳӣ ва таассуроти гӯянда барои ифодаи маъноҳои гуногун оҳанги ниҳо низ тағйир меёбад: дар як маврид баланди пастшаванда, дар мавриди дигар пасти баландшаванда, ё ин ки мавзун ва ё кашишноқ ва ғайра шуда метавонад:

Э, охир зуд бош! Ин қадар ту суст корӣ, Бобо? Ака –Салим ба мо нигарон аст дар он лаби дарё (Улугзода). –Oh, hurry up! You're so slow, Grandpa? Aka– Salim is worried about us on the river bank (Ulughzoda) [237, 178].

Э, Дохунда! Ҳанӯз ту содда будай. Магар ту надонистӣ, ки «об аз боло лой аст» (Айнӣ). – Oh, Dohunda! You are still simple. Didn't you know that “water is mud from above” (Ayni) [221, С. 83].

«Э, бечора!» —гӯён Сафар он кӯрпачаро аз рӯйи суфаи меҳмонхона гирифта, ба он камбағал дароз карда: «Ма, инро гир, имшаб ба болои ҳамин

бихоб!» (Айнӣ). – “Poor thing!” Said Safar, taking the blanket from the sofa of the hotel and handing it to the poor man, “ I, take this, sleep on it tonight! (Ауни).

Э, чавони сода, аруси ту ишқу муҳаббатро ба мурғу чўча иваз карда, ба кишлоқ мекўчаду ту шодӣ намекунӣ (Улуғзода). – **O** simple youth, your bride will exchange her love for chickens and hens and move to the village and you will not rejoice (Ulughzoda) [238, 146].

Э, асло парво накунед, ман аз кишлоқ омадам, озуқаам бо худам...(Икромӣ). –**Hey**, don’t worry, I came from the village, I take food with me...(Ikromi) [230, 207].

Э, ҳа! – гуфт Мирак аз суолҳои Ҳайдаркул амак ҳайрон шуда, – Чӣ шудааст? (Икромӣ). – **Oh** yeah said Mirak, puzzled by uncle Haidarkul’s questions. “What happened?” (Ikromi).

Э, чонам садқа, бе ин гапҳо ҳам, ба афтатон нигоҳ кунам, раҳмам меояд (Ниёзӣ). – **Oh** dear, without saying a word, I look at you, I feel sorry for you (Niyazi).

Э, кампиру мўйсафедҳо ба қадри духтар мерасанд–дия (Айнӣ). **Oh**, old men and women are like girls (Ayni).

Э, бале! – гуфт вай ба китфи Паҳлавон зада (Икромӣ).– **Eh**, yes he said, tapping Pahlavon on the shoulder (Ikromi).

Мисол: **Oh, Ben!** Could you help me, please? [233,С. 55].– **Oh**, Бен! Метавонад ба ман кумак кунед, лутфан? [233, С.55].

Oh, my poor little feet, I wonder who will put on your shoes and stockings for you now, dears? [233, С.56]. – Э **бечора** пойҳои хурдакаки ман, ҳайронам, ки акнун ту кашфу чўроби шуморо кӣ мепӯшад, азизон? [233,С. 56].

I’ve been in this job, **oh**, for about five years. – Ман дар ин кор будам, тақрибан панҷ сол.

Тобиши маънои ҳаяҷону ҳиссиётеро ифода кардани нидоҳое, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба вучуд омадаанд, ба сохту мазмуни ҷумла ва оҳанг вобаста мебошад:

Oh, you knew that set, didn't you? I remember your travelling with them when they went on to Paris [233, C.118]. – Оҳ, шумо ин маҷмуаро медонистед, ҳамин тавр не? Ман аз сафари шумо ба онҳо ёд мекунам, вақте ки онҳо ба Париж рафтанд [233, C.118].

Well, Madonna, and what do you think of the Gadfly? Martini asked as they drove back to Florence late at night [233, C.115]. – Хуб, Мадонна ва шумо дар бораи Гадфлай чӣ фикр доред? – нурсид Мстрини ҳангоме ки онҳо бевақтии шаб ба Флорентсия баргаштанд [233, C. 115].

Well, the world would be in a bad way if we all of us spent our time in chanting dirges for Italy [233, C. 115]. – Хуб, агар ҳамаи мо вақти худро дар сурудани нола барои Италия сарф мекардем, ҷаҳон ба ҳолати бад меафтад [233, C.115].

Хӯш, Одинаев, ..магар аллакай маъшуқаи фронтӣ ҳам пайдо кардед? (Ниёзӣ).

–Well, Odinayev,.. have you already found a front – line girlfriend? (Niyazi).

Гоҳо барои ифодаи намудани таассурот, ҳаяҷон ва ҳиссиёти баланд баъзе нидоҳое, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ гузаштаанд, бо шумораҳои миқдории сад ва ҳазор, бо калимаҳои хеле, бисёр ва ё бо нидоҳои аслии истеъмол мешаванд:

Ҳай, дарег, сад дарег! Рӯзи озодиро, ки ба пеши чашмам омадааст, надида хоҳам сӯхт, васиятҳои Абдуллохӯҷаро ба ҷо оварда нахоҳам тавонист (Айнӣ).– Hey, don't hesitate, don't hesitate! I will burn without seeing the day of freedom that has come before my eyes, I will not be able to fulfill the wills of Abdullokhoja (Ainy).

Мисол: Калима ва таркибҳои «салом», «салом – алайкум», «ассалому алайкум», «ассалом» вохӯрӣ, мулоқот, ҳурмату эҳтиромро мефаҳмонанд:

Салом, модарҷон! Аҳволатон, саломатиатон нагз аст? (Ниёзӣ). – Hello mom! How are you? Are you in good health? (Niyazi).

Ассалому алайкум, Моҳрунисо, канӣ, гап занед, аҳволатон чӣ тавр?
(Раҳим Ҷалил). – *Assalam Alaikum, Mohrunisa, can you speak, how are you?*
(Rahim Jalil).

Ассалом, писар! Ана ба шумо хат овардам (Раҳим Ҷалил). – Hello boy!
Here is my letter to you (Rahim Jalil) [241, С. 249].

Аммо калимаи «салом» (хусусан дар гуфтугӯӣ) тобишҳои гуногуни маъно (*тааҷҷуб, ҳайрат, ҳасрату андӯх, сарзаниш, тамасхур* ва ғайра) зоҳир менамояд, ки одатан, дар мавриди таъсири кирдору рафтори ногаҳонӣ ва нутку муносибати дағалона ба амал меояд.

Ҷумлаҳои хитобии эҳсосие, ки далел ва даъвою таъкид, тақдир ва баҳои эҳсосиро ифода мекунанд, гурӯҳи алоҳидаро ташкил менамоянд. Ин гурӯҳи нидоҳо ҳиссиёту ҳаяҷонро мефаҳмонанд:

Дурӯғ, тӯҳмат! гӯён деҳқонони дигар ҳам овоз баланд карданд (Айнӣ).
– *Lie, slander! Other farmers also raised their voices (Ayni).*

Даҳшат, даҳшат! Ба арвоҳи ҷамъи бузургони Бухоро қасам, шумо синаҳсолор, марди худо беҳабаред! (Улуғзода). – Horror, horror! I swear by the spirits of the great assembly of Bukhara, you warrior, man of God, are ignorant! (Ulughzoda).

Хоҳишмандам гунаҳгоронро ёфта, таъзир диҳед, ки минбаъд тухмҳои палағдаро худашон пухта хӯранду ба мо дурусташиро фиристонанд. Айб! (Улуғзода). – Please find the culprits and wait for them to cook the eggs themselves and send them to us properly. Aww! (Ulughzoda).

Нидоҳои амрӣ монанди нидоҳои эҳсосӣ маънои номинативӣ надоранд. Онҳо дар асл бо роҳи калимасозии наҳвӣ – сарфӣ, инчунин, аз ҳисоби калимаҳои иқтибосӣ инкишоф меёбанд: хусусияти эҳсосоти низ доранд, ҳамчунин, муносибатро ба муҳити зист нишон дода метавонанд.

Шаклҳои гуногуни ин муносибат (*хоҳиш, дархост, тавалло, илтиҷо, зорӣ, фармон, манъ* ва ғайра) бо нидоҳои муродиф ва оҳанг низ ифода меёбад. Мисол: нидоҳои *ҳой, ўй, эй* муродиф бошанд ҳам, аз рӯи тобиши маъно фарқ мекунанд.

Калимаҳои зиёде аз ҳиссаҳои дигари нутқ ба нидо гузаштаанд ва ё ба вазифаи нидо истифода мешаванд.

Мисол: нидоҳои *ку, мана, ана, не, на, нидоҳои офарин, аҳсан (аҳсант), афсӯс, ҳайф, ҳайҳот, аҷаб (аҷабо), салом, раҳмат, лаббай, ҳайрият* ва ғ.

Аз исм, нидоҳои «**марҳамат кунед**» (намоед), «**мебахшед**», «**саломат бошад**», «**хайр (набошад)**», «**муборак бошад**», «**хуш омадед**» аз *фeyл, нидоҳои «ҳаргиз», «асло*» аз зарф ва нидои ки аз пайвандак ба ин ҳиссаҳои нутқ гузаштаанд. Албатта, ин калимаю таркибҳо пурра ба категорияи нидо нагузаштаанд. Дар мавриди гузариш тағйири оҳанг, ки маънои нидоро дигар мекунад, аҳаммияти калон доранд. Тобиши маънои ҳаяҷону ҳиссиётеро ифода кардани нидоҳое, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ ба вучуд омадаанд, ба сохту мазмуни ҷумла ва оҳанг вобаста мебошад. Масалан:

***Марҳамат**, муаллим, як пиёла чой гиред. Марҳамат кунед, чой хуред!* (Айнӣ). – *Please, teacher, have a cup of tea. Please have some tea!* (Ayni).

***Афсӯсҳо**, ки умр бароят вафо накарда, сози ту назмаи зафараширо адо накарда...* (Юсуфӣ). – *It is a pity that your life has not been fulfilled for you, your composer has not sung the melody of his victory...* (Yusufi).

Нидоҳое, ки дар асл аз исмҳо баромадаанд, дар шароити муайяни нутқ бо пайвандаки «**ки**» меоянд. Дар чунин маврид пайвандаки ки вазифаи ҷумлабандӣ надорад, балки фақат барои нигоҳ доштани оҳанги ҷумла меояд.

Мисол: ***Ҳайрият ки**, харидор нест* (Улуғзода). – *Fortunately, there is a buyer* (Ulughzoda).

***Афсӯс ки**, ҳақиқати ин воқеаро нафаҳмидам* (Айнӣ). – *Unfortunately, I did not really understand this incident* (Ayni).

***Ҳайфо ки**, аз тарси хароб шудани чашм ин «шукуфтазор»-ро бо сери тамошо кардан мумкин набуд* (Айнӣ). – *Unfortunately, this “ blossoming” could not be watched fear of damaging the eyes* (Ayni).

Агар дар чунин чумлаҳо аз таркиби нидо пайвандаки ки зоил монад, чумла аз рӯйи сохт ва маъно халал намебинад. Албатта, омадани пайвандаки ки дар таркиби ин навъи нидоҳо бештар аҳаммияти услубӣ дорад.

Маънои нидоҳое, ки аз дигар ҳиссаҳои нутқ гузаштаанд, бештар ба воситаи оҳанг ифода меёбад. Дар мавриди гузариш тағйири оҳанг аҳаммияти калон дорад.

Нидоҳои **ҳм, мм** (ҳм серистеъмол аст) низ тобишҳои зиёди маъно зоҳир мекунад. Дар ин нидоҳо баробари оҳанг имою ишорат ширкат менамояд. Нидоҳои **ҳм, мм** маъноҳои **тахмин, истехзо, таҳайюр, шубҳа, нобоварӣ, киноя, хомӯшии маънодор** ва ғайраро ифода мекунад:

«Мм» — мад кашид акаи Олим баъди камтар хомӯшӣ ва гуфт: — «Мисли Зебинисо доною писандидаи ҳама шавад» (Ниёзӣ).

Як гурӯҳ нидоҳо маънои равшан ва устувор доранд, ки ба сохти овозии онҳо алоқаманд аст.

Чунончи, нидоҳои **туф//туфу, дrr, бrr, ҳа–ҳа–ҳа (ҳо–ҳо–ҳо), хи–хи–хӣ, –қу–қу–қу**, дар натиҷаи амалиёти муайян ва ё таассуроти физиологию рефлекторӣ маъно пайдо мекунад, ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд.

Чихати овозии ин нидоҳо махсус буда, аз доираи низоми овозии забон берун меистад. Дар хат онҳо тахминиву шартӣ акс меёбанд.

Нидои **туф//туфу**, маънои **нафрат, безътиной, беҳурматӣ, хаши, оташинӣ, ҳасрат, алам** ва ғайраро ифода мекунад:

Туф! Ин хонашеру майдонгариб аз кучо омадааст (Раҳим Ҷалил). – Spit! Where did this home lion come from? (Rahim Jalil).

Зи хуни башар хӯрдан, эй нобакор, Туфу бар ту, эй гурғи малъун, туфу! (Юсуфӣ). – For eating human blood, you barren one, Spit on you, cursed wolf, spit! (Yusufi).

Маънои аслии нидои **бrr (дrr)** ғайришартие, ки дар натиҷаи таъсири хунукӣ пайдо мешавад:

*Аз нохуни ном то тори ё эрам тар шудааст, дrr, аз баданам об шорида истодааст. Ба воситаи нидои **ҳа–ҳа–ҳа** ва вариантҳои он (**ҳо–ҳо–ҳо**,*

ҳи–ҳи–ҳи, ҳу–ҳу–ҳу, ҳе–ҳе–ҳе) маънои масхараву мазох, истехзову ханда ифода меёбанд:

Писаратон як одами бофаросати ҳамаро мефаҳмидагӣ, ҳи–ҳи–ҳӣ!
(Раҳим Ҷалил).– *Your son is a smart man who understands everything, hi–hi–hi!*
(Rahim Jalil).

Хелҳои гуногуни сулфидан, бо забону лабҳо садо баровардан, ҳуштак кашидан аз низоми овозии забон фарқ мекунад. Азбаски ин нидоҳо воситаи махсуси ифодаи муносибат мебошанд, ба қатори нидоҳои боло дохил мешаванд. Ин навъи нидоҳо, ки аслан хоси забони гуфтугӯанд, маънои **бозӣ, ҳазлу шӯхӣ, истехзо ва ҳаҷви сабукро** ифода мекунад:

Ўҳу–ўҳу–ўҳу, сабил монад, нон дар гулӯям дармонд, набошад ман ҷавоби ӯро дурусттар меодам (Раҳим Ҷалил).– **Oh–oh–oh–oh–oh**, *If he remained silent, the bread stuck in my throat, otherwise I would have given his answer more correctly* (Rahim Jalil).

Най–най–най, қадди Шариф мисли най (Фолклор).

Flute – flute – flute Sharif's height like a flute. (Folklore)

Нидоҳое, ки аз ҳиссаҳои мустақили нутқ баромадаанд ва маънои нисбатан устувор доранд, гурӯҳи махсусро ташкил мекунад.

Ин нидоҳо, одатан, оҳанги хитоб, маънои **таҳнияту табрик хурсандию фараҳмандӣ, сипосгузорику миннатдориро** ифода менамоянд.

Ба ин гурӯҳ нидоҳои **раҳмат, ташаккур, қуллук, офарин, аҳсан (аҳсант), боракалло (баракалло), табрик, ура, саломат бошед** ва монанди инҳо дохил мешаванд:

Аз ин як нимкамзӯл ва як шими пахтадор мебарояд. Либосвориш нағз овардед, раҳмат! (Раҳим Ҷалил). – *From this comes a half-vest and a pair of cotton pants. You brought a nice outfit, thank you!* (Rahim Jalil).

Баракалло! Офарин, писарам, биё, ба сари дастархон бо ҳам нишинем (Айнӣ). – **Barakallo!** Well done, my son, let's sit at the table together (Ayni).

Нидои «ура» шакли овозии «урра» низ дорад. Вай маъноҳои *хурсандиву фараҳмандӣ, ҳамфикриву ҳамрағӣ ва таҳсину офаринро* ифода мекунад, инчунин, ба маънии фарёду даъвати ҳарбӣ меояд:

Аҳли мактаб аз шодӣ туппиҳояшонро ба осмон ҳаво дода, «Ура!!» Синфҳои нав сохта мешаванд» мегуфтанд (Тоҷикистони шуравӣ) – The school children happily raised their cannons to the sky and shouted "Hurray!" New classes are being built" (Soviet Tajikistan).

Маънои нидоҳое, ки *ғаму гусса, ҳузну ҳасрат, мусибату фалокат, дарду алам, эътирозу норозигӣ* ва монанди инҳоро ифода мекунанд, низ нисбатан устувор аст.

Нидоҳои *вой, э вой, эй вой, вое, вой–вой (воҳ), э воҳ, эй воҳ, воҳ–воҳ, во, оббо, уббо* ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд:

Вой, мани сиёҳбахт акнун чӣ кор мекунам? (Айнӣ). – Wow what am I doing now? (Ayni).

Э вой, мани бефаҳм! Ҷоғам дар гӯр, ман чӣ кор кардам–а! (Улуғзода). – Woe is me, fool! My grave is in the grave, what have I done? (Ulughzoda).

Дилшикастагӣ, ғаму андуҳ, хафагӣ, таассуф, афсӯс, дилсӯзӣ, тараҳҳум ба воситаи нидоҳое, ки аз исм ба вучуд омадаанд (афсӯс, дарег, ҳайф, ҳайҳот ва ғ.) низ ифода мешаванд:

Афсус ки, гӯш накард, ана оқибат ба худаи ҷабр шуд (Ниёзӣ). – Unfortunately, he did not listen, and eventually he was oppressed (Niyazi).

Ҳайфо ки, ба дам задан маҷол надошт (Айнӣ). – It's a pity he didn't have time to rest (Ayni).

Ғаму андӯҳи зиёд ва раҳму дилсӯзии беандоза бо нидоҳои таркибии тили сад афсӯс, сад ҳайф, ҳазор афсӯс, бисёр афсӯс, хеле афсӯс, ҳай дарег, вой дарег, эй афсӯс ва ғайра ифода мешавад:

Ку ҳамон? Ку таноби имрӯзӣ? — Ку, куҷо, шуд? Чаро ба гардан нест? Оҳ афсус, сад ҳазор афсӯс! (Сулаймонӣ). – Who is that? What is today's time? Where did it happen? Why not the neck? Oh alas, a hundred thousand alas! (Sulaimani).

Сад ҳайф, ки бо ҳама қашангӣ— Нодонию фалмақу гарангӣ—.. (Сулаймонӣ). – A hundred regrets, which are always with everyone – Ignorance, ignorance, greed (Suleimani).

Чумлаҳои хитобии эҳсосотие, ки далел ва даъвою таъкид, тақдир ва баҳои эҳсосиро ифода мекунанд, гурӯҳи алоҳидаро ташкил менамоянд. Ин гурӯҳи нидоҳо **ҳиссиёту ҳаяҷонро** мефаҳмонанд:

«Дурӯғ, тухмам! гӯён деҳқонони дигар ҳам овоз баланд карданд (Айнӣ). – "Lies, slander!" other farmers also raised their voices (Ainy).

Албастӣ! Худи албастӣ! Калӯш кати ба сараш фурор мегӯяд! (Улугзода). – Absolutely! You're welcome! The bed is falling on his head! (Ulughzoda).

Даҳшат, даҳшат! Ба арвоҳи чамъи бузургони Бухоро қасам, шумо синаҳсолор, марди худобеҳабаред! (Улугзода). – Horror, horror! I swear by the spirits of all the great people of Bukhara, you are a godless man! (Ulughzoda).

Хоҳишмандам гунаҳгоронро ёфта, таъзир диҳед, ки минбаъд тухмҳои палағдаро худашон пухта хӯранду ба мо дурусташиро фиристонанд. Айб! (Улугзода). – I would like to find the culprits and warn them to cook the rotten eggs themselves and send us the correct ones. Blame! (Ulughzoda).

Роҷеъ ба нидо ва хусусиятҳои шабеҳи он дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳаминро метавон гуфт, ки дар ҳарду забон нидо ҳамчун калимаҳои ифодакунандаи эҳсосот ба шумор мераванд, ҳисобида мешавад. Дар ҳарду забон дар калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб**» ҳамчун намуди «**эҳсосот**» морфемаҳои калимасоз фаъолона иштирок мекунанд.

Хусусияти хоси нидо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ муаяйн намудани ифодаи ҳиссиёти ботиниву зоҳирӣ ва иродаи гуянда ба нутқи ҳамсухбат ва ҳодисаҳои олами воқеӣ буда, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидо бо имою ишорат ва оҳанг зич марбут аст.

Оҳанги нутқ хусусияти махсус дорад ва тааччубу ҳайратро ба воситаи чумлаи мураккаб ва бо нидо, ки бо оҳанги махсус сурат мегирад, инчунин, имою ишорат, яъне калон кушодани чашм, боло кашидани абрӯвон,

бардоштани китфҳо, ба росту чап чунбонидани сар ва ғайраҳо ифода менамояд.

3.4. Ифодаи «тааччуб/surprise» ҳамчун намуди эҳсосот бо ҳиссачаҳо дар забони тоҷикӣ дар муқоиса бо забони англисӣ

Тааччуб, ки маънои ҳайрат ва шигифтӣ дорад, дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бо калимаҳо ва ибораҳои гуногун ифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ, баъзе калимаҳо ва ибораҳои вобаста ба тааччуб инҳоянд:

Ҳайрат - ҳайрат кардан

Шигифт - шигифтӣ

Аҳсан! - барои ифодаи тааччуб

Чи аҷиб! - барои ифодаи ҳайрат

Воқеан? - барои ифодаи шигифтӣ

Дар забони англисӣ, калимаҳо ва ибораҳои марбут ба тааччуб инҳоянд:

Amazing - аҷиб

Incredible - ғайриимкон

Wow! - барои ифодаи ҳайрат

Unbelievable - боварнакарданӣ

Really? - барои ифодаи шигифтӣ

Ин калимаҳо ва ибораҳо метавонанд дар контекстҳои мухталиф истифода шаванд, то эҳсосоти тааччуб ва ҳайратро ифода кунанд. Ҳиссачаҳо дар забони тоҷикӣ мавқеи хеле муҳим доранд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ истеъмоли ҳиссачаҳо ба таври васеъ мушоҳида мешавад. Онҳо ба нутқ хусусияти маъноии ҳосе мебахшанд. Барои итминон ба фикрҳои зикршуда метавонем ашъори шоирони классик ва асарҳои нависандагони муосирро варақ занем.

Ҳиссачаҳо дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобӣ бо ҷумлаи пайраваи сабаб сахми муайяне доранд.

Онҳо чун воситаи ёвари алоқаи дастурии ҷумлаи пайрав ба сарҷумла буда, дар ташаккули ҷумлаҳои мураккаби тобӣ хизмат карда, ба ҷумла

тобишҳои гуногуни модалӣ (тахмин, тааҷҷуб, пурсиш ва ғайраҳоро) медиханд. Ин воситаи ёрирасони дастурӣ дар забони муосир зиёд истифода мешавад.

Дар забони адабии муосири тоҷик бошад, ҳамчун воситаи ёрирасони алоқаи дастурии ҷумлаи пайрави сабаб хизмат кардани ҳиссаҳои «*охир*»-ро забоншиноси шинохта Ш. Рустамов зикр кардааст [123, С. 34].

Забоншинос Б. Ниёзмӯхаммадов оиди ҳиссаҳо чунин фикру ақида дорад: «Он ҳиссаи номустақили нутқ, ки ба ҷумла ё ба ҳиссаҳои алоҳидаи он тобишҳои маъноӣ медихад, ҳиссаи ном дорад».

Б. Ниёзмӯхаммадов ҳиссаҳоро аз ҷиҳати маъно ва вазифа ба саволӣ: *магар, наҳод, наҳод ки, – мӣ, оё?* қувватдиҳанда: *ҳатто, мана, –ку, –дия, таъкидӣ: ҳам, хоҳ–хоҳ, гоҳ–гоҳ, на–на, маҳдудӣ: танҳо, фақат, инкорӣ: не, на, тасдиқӣ: ҳа, бале, оре* ҷудо кардааст [9, С. 29].

Дар забони англисӣ ба қатори чунин ҳиссаҳо *even–ҳатто, yet–ҳоло, still –ҳоло ҳам, just– ҳозир, simply– ҳамин таъриф, never – ҳеҷ гоҳ* ба шумор мераванд. Мисол: The bodies fut staticflly balanced, if they remain till in any positions [22, С.225].

Ҳиссаҳои **simply** дар забони англисӣ барои пуробурангии маъно, ҳиссию ҳаяҷоннокии гуфтор ва оҳанги водоркунию барангезандагии нутқ хизмат мекунад. The noise was simply terrible [22, С. 225].

Ҳиссаҳои «*магар*», «*охир*», «*чаро*» ҳамчун воситаи ёрирасон буда, ҳамзамон маъноҳои нозуки иловагии *тахмин, пурсиш, тааҷҷуб*, хулоса ва амсоли инҳоро ифода мекунад.

Ҳиссаҳои «*магар*» – дар таркиби сарҷумла ё ҷумлаи пайрав омада, чун воситаи қувватдиҳандаи алоқаи дастурии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаб хизмат мекунад.

Мисол: *Магар, шумо намебинед ман ба ёрии шумо муҳтоҷ ҳастам* [35, С.80]. – *Don't you see that I need your help* [35, С.80].

Магар, ба шумо чунин наменамояд, ки ин як ҳодисаи бисёр хандаовар аст? [35, С.76]. – *Don't you think this is a very funny incident?* [35, С.76].

Ҳиссаҷаҳои «*охир*», «*ҷаро*» чун воситаи қувватдиҳандаи алоқаи дастурии ҷумлаи пайрави сабаб ва сарҷумла хизмат мекунад.

Ҳиссаҷаи «*охир*» дар таркиби сарҷумла ё ҷумлаи пайрав омада, ба ҷумла маънои *тааҷҷубро* медиҳад. Агар ин ҳиссаҷа дар таркиби сарҷумла омада бошад, он дар алоқаи наҳвии ҷузъҳои ҷумлаи мураккаб нақш надорад. Агар дар таркиби ҷумлаи пайрав омада бошад, чун воситаи қувватдиҳандаи алоқаи грамматикӣ ҷумлаи пайрав хизмат мекунад.

Мисол: Охир, масъалаи ҳаёту мамоти ман, дар имон ба миён буд [233, С.16]. – After all, the issue of my life and death was a matter of faith [233, С. 16].

Охир, ту ҳатто итолёнӣ ҳам нестӣ! [233, С.18]. – You're not even Italian, are you? [233, С.18].

Охир ман, Артур, хостам, ки ҷуръат карда дохили руҳи муқаддаси Ҷемма шавам, рӯҳе, ки гайр аз меҳри худо ва Италия меҳри дигареро наменарварад! [233, С. 49]. – After all, I wanted Arthur to dare to enter into the holy spirit of Gemma, a spirit that produces no love other than the love of God and Italy! [233, С. 49].

Ҳиссаҷаи «*ҷаро*» дар таркиби ҷумлаи пайрав омада, чун воситаи қувватдиҳандаи алоқаи наҳвӣ хизмат мекунад. Он ба ҷумла маънои «*тааҷҷуб*», «*пурсиш*» ва «*суол*» – ро медиҳад:

Чу ба ман нахоҳад, ки бӯяш расад,

Ҷаро зинда дорад ба ин бӯ маро.

Ҳиссаҷаи «*мӣ*» саволро ба таври ҳукм ифода мекунад, аммо ҳиссаҷаи «*магар*» саволи муҳокиманокро мефаҳмонад, ки асоси он шубҳа ва гумон аст. Аз ин ҷиҳат, илова ба риоя карда шудани тарзи нармсуханӣ, дар ҳамаи он мавридҳое, ки савол ба тарзи муҳокима бо тобиши маъногӣ шубҳа ва гумон меояд.

Аз ҳиссаҷаҳои шаклсозӣ эҳсосотӣ – *чи*, *–ку*, *–дия* роли муҳим доранд. Азбаски истеъмоли ин гуна ҳиссаҷаҳо танҳо дар рафти гуфтугӯӣ ва муносибатҳои бевоситаи одамон воқеъ мегардад ин ҳиссаҷаҳо ҳамеша бо тобиши худ мазмуни суҳанро аз ягон ҷиҳат пурра карда меистанд. Гӯянда бо

ёри он ҳолати руҳии худ, муносибати манфӣ ё мусбат нисбат ба ҳодиса ва ё кас доштаи худро бо оҳанг ва қувваи махсуси эҳсосотӣ қайд мекунад. Аз ин ҷост, ки ҳиссачаҳои номбаршудаи эҳсосотӣ ҳамчун як воситаи обутобдиҳандаи нутқ ва ба услуби гуфтугуи наздик кунандаи тарзи баён дар суҳан истифода мешаванд.

Ҳамин тарик, дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳиссачаҳо дар ҷумлаҳо хеле зиёд истифода бурда мешаванд. Онҳо маъноҳои гуногуни *ҳиссӣ* – муассирӣ ва модалиро ифода карда, ҳамзамон чун воситаи ёрирасони алоқаи дастурӣ дар ташаккули ин воҳиди мураккаби наҳвӣ хизмат карда, ҳамзамон маъноҳои нозуки иловагии *тахмин, пурсиш, таачҷуб*, хулоса ва амсоли инҳоро ифода мекунанд.

Ҳиссачаи *ана* гоҳо хусусияти ишоратии худро гум карда, тобиши эҳсосӣ касб мекунад:

Ана, гуфти худам шудмӣ (Дехотӣ). – Is that what I said? (Dehoti).

Ана, ҳамин вассалом! (Муҳаммадиев). – Here is the vassal! (Muhammadiyev).

Ана, аз ҳамин сабаб ба сари муаллим ҷанҷол бардоштааст Калтаи Мансур [81, С. 266]. – That's why Mansur into an conflict with the teacher [81, С.266].

Ана халос, олама об зер мекунад, аз афташ! (Муҳаммадиев). – Apparently, flood the world (Muhammadiyev).

Ана, мактубе, ки шумо бо дастии худатон ба ӯ навиштед [233, С.62]. – Here is the letter you wrote to him in your own by hand [233, С.62].

Ана гап! Аҳамият надоштааст! Хеле хуб, Ҷеймс! [233, С. 74]. – What speech! It didn't significance! Very good James! [233, С.74].

Ана, он қалъаи тирагун дар тарафи дигари канал [233, С. 79]. –

Ана, «Карлотта», – гуфт Матрос баъд аз чанд дақиқа [233, 83]. – Here “Carlotta”, – said Matros after a few minutes [233, С.83].

Ана, халос! – гуфт Ҷемма хандакунон, – забони шумо ҳам монанди забони Галли тунд аст [233, С.98]. – Here! – Gemma laughing said, – your tongue is like Galli’s tongue of a sharp [233, С.98].

Гоҳо ба ҳиссачаҳои **ҳам** ва **низ** ҳиссачаи эҳсосии – **ку** пайваст мешавад. Ҳиссачаҳои саволӣ, ки микдоран андак бештаранд, на ба аъзоҳои алоҳида, балки ба тамоми ҷумла алоқаманд мебошанд.

Онҳо аз бобати чой ба се гурӯҳ тақсим мешаванд: пешванд (**оё, магар**), пасванд (**–мӣ**), нисбатан озод (**–а, –чӣ**).

Ҳиссачаҳои пешванд хусусияти китоби дошта, аз қадим маъмуланд. Ҳиссачаҳои пасванд ва озод бештар махсуси нутқи гуфтугуйи буда, дар нутқи шифоҳӣ ва порчаҳои диалогии адабиёти бадеӣ дучор мешаванд. Ин ҳиссачаҳо баробари ифодаи савол, ки аз вазифаи асосии онҳост, гоҳе тобишҳои гуногуни модалӣ ва эҳсосӣ (хайрат, таачҷуб, норозигӣ ва ғ.) – ро низ ифода менамоянд:

Магар, шумо ҳам то ҳол ноширо накарда будед? (Айнӣ). – Unless, you still haven’t breakfase? (Ayni).

– *Оё аз ин кор ҳеҷ кас бо хабар нест? (Раҳим Ҷалил). – Do from this work no one is informed? (Rahim Jalil).*

Наход, ҳоло ҳам очаро надида бошед? (Раҳим Ҷалил). – Haven’t you seen the mother yet? (Rahim Jalil).

На ин ки, ҳамин ҳавои на он қадар сард ба пой одам таъсир кунад? (Айнӣ). – Here is it, does the cold weather affect a person’s feet? (Ayni).

Наход, ки одамҳо аз яроқ безор нашуданд? (Икромӣ). – Didn’t people get tired of wearon? (Ikromi).

Ҳиссачаҳои мазкур ҳангоми ба миён овардани саволи риторикӣ, ҳарчанд зоҳиран саволро ифода намоянд ҳам, воқеан он чиро, ки аз хусуси вай савол мешавад, ба тарзи ҳаяҷономез тасдиқ мекунанд:

Магар, ин корат дуруст аст? (Яъне дуруст нест). – Is this your work correct?

Оё ту дӯсти ман нести (яъне ту дӯсти мани — Улугзода). – Aren't you my friend (Ulughzoda).

Оё, ҳамин гапҳо боиси ситеза кардан аст, духтарам? (Ниёзӣ). – Is this speech cause of war my daughter? (Niyazi).

Наход, саломатии фарзанди худро нахоҳед? (Муҳаммадиев). – You don't want your child's health? (Muhammadiyev).

Наход, ки ман ба хоҳари худам, ба зани Халимҷон бо чашми бад нигоҳ кунам?! (Икромӣ). – Should I look at my sister's wife Halimjon with an evil eye (Ikromi).

Ҳиссачаи – а– дар аввал ва охири ҷумла омада, маъноҳои зеринро ифода мекунад:

а) саволи соф: Амакҷон инҳо кӣҳо бошанд–а? (Икромӣ). – Uncle Who these are? (Ikromi).

б) тасдиқи саволомез: Дар таги коса нимкоса ҳаст–а? (Муҳаммадиев). – Is there a half cup under the cup? (Muhammadiyev).

в) саволи таклифомез: Пеш аз рафтаи як суҳбати аҷоиб карда, гузори дилҳоро барорем–а, чӣ гуфтӣ? (Ниёзӣ). – Before we leave, let's have a wonderful conversation and get rid of the dust of hearts. What did you say? (Niyazi).

*Ин ҳиссача гоҳо дар тақвияти норозигӣ аз ифодаи маънои савол дур рафта, хусусияти эҳсосӣ ва муассирӣ касб менамояд: **Оббо**, боз ҳамон қаҳи куҳнаро бод кард–а! (Деҳотӣ). – **Obbo**, he blew the old straw again! (Dehoti).*

Ҳиссачаи –а – баъзан ба сурати такрор — як бор дар аввал, бори дигар дар охири ҷумла воқеъ мегардад.

*Дар ин ҳол маънои **пурсиш қувватноктар** баён мешавад: А, ин кист–а? (Айнӣ). – Oh? Who is this? (Ayni).*

*Ҳиссачаҳои эҳсосӣ ба ҷумла ва аъзоҳои гуногуни он тобишҳои мухталифи эҳсосӣ ва муассирӣ (экспрессивӣ) зам намуда, қувва ва таъсиргузориҳои суҳанро меафзоянд. Ҳиссачаҳои **ҳай**, **–ку**, **–дия**, **–чӣ**, **охир** ба ҳамин гурӯҳ дохил мешаванд. Ҳар кадоми ин ҳиссачаҳо дорои маъно ва*

вазифаҳои алоҳида мебошад. Онҳо муносибати манфӣ ё мусбати ба кас ё воқеае доштаи гуяндаро ба таври махсус ошкор мекунад.

Инчунин, ба худи феъл – хабарҳои ҷумла бевосита алоқаманд шуда, омадани он низ бисёр мушоҳида мешавад. Ҳам дар ҳолати аввал ва ҳам дар ҳолати **сонӣ**, **ҳай** такрори амал – ро таъкид намуда, вобаста ба мазмуни умумии ҷумла **болидахотирӣ** ва ё **нафрат ва норозигии гуяндаро** ба факте ифода менамояд:

Раҳими Қанди бечораро ҳай паҳи мекарданд, ҳай мекуфтанд! (Айнӣ).
– *Hey, poor Rahimi Kandi was being crushed and beaten! (Ayni).*

Ҳай шӯху дилрабо менавохт! (Самадов). – *Hey, he played a charming joke! (Samadov).*

Ҳиссачаи **–ку** ду мавриди истифода дорад: Бо мубтадо, пуркунанда ва хелҳои гуногуни ҳол омада, барои таъкиди онҳо хизмат мекунад;

Ба феъл — хабари ҷумла, ки одатан дар охири ҷумла воқеъ мешавад, васл ёфта, таъкиди дутарафаро ба ҷо меорад: ҳам мазмуни умумии ҷумла ва ҳам аъзоҳои алоҳидаи онро таъкид месозад. Як қатор ҳиссачаҳои ифодакунандаи маъноии **муассирӣ** ва муносибатҳои эҳсосӣ ба нидо наздикӣ доранд.

Мисол: дар ҷумлаи «**О, имрӯз якишанбе–ку!**» (Муҳаммадиев). – "*Oh, today is Sunday!*" (Muhammadiev).

Ҳиссачаи **О**, ҳам ҳиссу ҳаяҷон ва ҳам норозигии гуяндаро ифода намуда, дар як вақт ҳам вазифаи нидо ва ҳам вазифаи ҳиссачаро иҷро мекунад. Дар забони англисӣ ҳиссачаҳо сермаъно буда, дар ҷунин мавридҳо истифода мешавад;

а) ҳангоми ифодаи норозигӣ, вақте ки нодуруст ва беасос будани коре ё ягон сухани шунавандаро таъкид кардан мехоҳанд.

Аз рӯйи мазмун ҳиссачаҳо дар забони англисӣ ба гурӯҳҳои зерин тақсим мешаванд:

Limiting particles: only, just, but, alone, solely, merely, barely, etc.

I only wanted to make you speak (Shaw). – Ман танҳо мехостам, бо ту сухан кунам.

Just one question, Mrs. Dartie. Are you still fond of your husband? (Galsworthy). – Ҳоло як савол Хонум Дартти. Оё шумо то ҳол шавҳаратонро наёфтед?

Soames was but following in the foot steps of his father (Qalsworthy). – Соамс танҳо бо қадамҳои падараш пайравӣ мекард.

Her name alone was almost enough for one who was terribly susceptible to the charm of words (Qalsworthy). – Танҳо номи вай барои шахсоне, ки танҳо ҷазбкунандаи утоқҳо ҳискунанда буд, кофӣ аст.

They were spreading not merely on the surface, but within. He barely acknowledged the young fellow's salut (Qalsworthy). – Онҳо на танҳо дар замин, балки дар дохил паҳн мешуданд. Ӯ базур танқиди ҷавонмардро эътироф мекунад.

French people only come to England to make money. (Galsworthy). – Мардуми Франция танҳо барои пул кор карданашон ба Англия меоянд.

If only there were a joyful future to look forward to! (Galsworthy). – Агар дар он ҷо танҳо ояндаи хушбахтӣ мебуд, нешравӣ мешуд.

Як қатор ҳиссаҷаҳо бо дигар ҳиссаҳои нутқ, махсусан бо зарф (**simple**), пайвандак (**but**), ҷонишин (**all**) ва сифат (**only**) меоянд.

Ҳиссаҷаҳои **elw, solely, merely** омонимҳо надоранд.

Ҳамин тариқ, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҳиссаҷаҳо ба таври васеъ истифода шуда, ба нутқ хусусияти маъноии хосае мебахшанд ва барои пуробурангии маъно, ҳиссию ҳаяҷоннокии гуфтор ва оҳанги водоркунию барангезандагии нутқ хизмат мекунанд. ба ҷумла тобишҳои гуногуни модалӣ (**тахмин, тааҷҷуб, нурсиш** ва ғайраҳоро) медиҳанд. Ин воситаи ёрирасон дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ зиёд истифода мешавад.

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки барои баёни эҳсосот, тааҷҷуб мақоми хоса дорад. Ин эҳсос лаҳзае ба зухур меояд, ки мо бо

ходиса ё иттилооте рӯ ба рӯ мешавем, ки он ғайричашмдошт, ачиб ва ё ҳатто ғайриимкон менамояд. Таачҷуб метавонад ҳам мусбат бошад (масалан, тухфаи ногаҳонӣ) ва ҳам манфӣ (масалан, хабари нохуш). Ифодаи ин эҳсос дар забонҳои гуногун, аз ҷумла тоҷикӣ ва англисӣ, роҳу усулҳои хоси худро дорад.

Вожаҳои ифодакунандаи таачҷуб - ин вожаҳои мебошанд, ки барои ифода кардани ҳисси ҳайрат, ачибӣ, ё шигифтӣ истифода мешаванд. Ин гуна вожаҳо метавонанд дар гуфтугӯ, адабиёт, ва навиштани матнҳо пайдо кард.

Вожаҳои ифодакунандаи таачҷуб метавонанд шомили:

Оҳ - барои ифодаи ҳайрат.

Басо ачиб! - барои ифодаи ачибӣ.

Не имон дорам! - барои ифодаи шигифтӣ.

Ваҳо! - барои ифодаи шигифтӣ ва ҳайрат.

Озод! - вақте ки чизе эҳсосоти ачибе ба вучуд меорад.

Истифодаи ин вожаҳо дар муошират ва навиштан кӯмак мекунад, то ҳиссиёти амиқтар ва таъсирбахштар ифода шаванд. Вожаҳои таачҷуб ва ҳайратро ифода мекунанд, метавонанд бо истифодаи метафораҳо, тасвирҳо, ва намунаҳои амиқтар, таъсири бештаре пайдо кунанд.

Агар шумо хоҳед, ман метавонам дар мавриди истифодаи ин вожаҳо дар матнҳо ва мисолҳо бештар маълумот диҳам.

Забони тоҷикӣ, бо таърихи ғановатманди адабиёт ва фарҳанги худ, барои ифодаи эҳсосоти гуногун, аз ҷумла таачҷуб, воситаҳои фаровон дорад. Яке аз ин воситаҳои истифодаи ҳиссаҷаҳо мебошад.

Ҳиссаҷаҳо дар забони тоҷикӣ нақши муҳимро дар ифодаи маъноҳои гуногун, аз ҷумла таачҷуб, мебозанд. Онҳо метавонанд ба калима ё ибора ҳамроҳ шуда, маънои онро тақвият бахшанд ё тағйир диҳанд.

Дар забони англисӣ, ифодаи таачҷуб низ бо роҳҳои гуногун сурат мегирад. Истифодаи калимаҳои махсус, ибораҳо ва сохторҳои грамматикӣ дар ин раванд нақши муҳим доранд. Калимаҳои монанди **"Wow!"**, **"Really?"**, **"Oh my God!"**, **"Surprise!"** ба таври васеъ барои ифодаи таачҷуб

истифода мешаванд. Ғайр аз ин, оҳанги гуфтор низ дар ифодаи таачҷуб нақши муҳим дорад.

Дар муқоиса бо забони тоҷикӣ, дар забони англисӣ ҳиссаҷаҳо барои ифодаи таачҷуб камтар истифода мешаванд. Ба ҷои ин, калимаҳои алоҳида ва ибораҳо бештар истифода мешаванд. Масалан, ба ҷои истифодаи ҳиссаҷа барои тақвияти маъноӣ калима, дар забони англисӣ калимаҳои иловагӣ истифода мешаванд, то шиддати эҳсосро ифода кунанд.

Бо вуҷуди фарқиятҳо, ҳар ду забон – тоҷикӣ ва англисӣ – барои ифодаи эҳсоси таачҷуб воситаҳои муассир доранд. Фарқиятҳо дар истифодаи ҳиссаҷаҳо ва калимаҳо танҳо хусусиятҳои забонӣ мебошанд, ки реша дар таърих ва фарҳанги ҳар як забон доранд. Муҳим он аст, ки ҳар ду забон имкон медиҳанд, ки эҳсоси таачҷуб ба таври возеҳ ва муассир ифода карда шавад.

Хулосаи боби сеюм

Ҳангоми таҳлили мавод собит намудем, ки Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидоҳо ба таври васеъ истифода шуда, ба нутқ хусусияти маъноӣ ҳосе мебахшанд ва барои пуробурангии маъно, ҳиссию ҳаяҷоннокии гуфтор ва оҳанги водоркунию барангезандагии нутқ хизмат мекунанд, ба ҷумла тобишҳои гуногун, (ба монанди тахмин, таачҷуб, пурсиш ва ғайраҳоро) медиҳанд.

1. Хусусияти ҳоси нидо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ муаяйн намудани ин ифодаи ҳиссиёти ботиниву зоҳирӣ ва иродаи гуянда ба нутқи ҳамсуҳбат ва ашё ҳодисаҳои олами воқеӣ буда, ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ нидо бо имою ишорат ва оҳанг зич марбут аст.

2. Оҳанги нутқ хусусияти махсус дорад ва таачҷубу ҳайратро ба воситаи ҷумлаи мураккаб ва бо нидо, ки бо оҳанги махсус сурат мегирад, инчунин, имою ишорат, яъне калон кушодани чашм, боло кашидани абрувон, бардоштани китфҳо, ба росту чап ҷунбонидани сар ва ғайраҳо ифода менамояд.

Ин воситаи ёрирасони дастурӣ дар забони тоҷикӣ нисбат ба забони англисӣ зиёд истифода мешавад. Дар забони тоҷикӣ ва англисӣ ҳиссачаҳо дар ҷумлаҳо хеле зиёд истифода бурда мешаванд. Онҳо маъноҳои гуногуни ҳиссӣ – муассирӣ ва модалиро ифода карда, ҳамзамон чун воситаи ёрирасони алоқаи грамматикӣ дар ташаккули ин воҳиди мураккаби наҳвӣ хизмат карда, ҳамзамон маъноҳои нозуки иловагии тахмин, пурсиш, тааҷҷуб, хулоса ва амсоли инҳоро ифода мекунанд.

3. Ҳиссачаҳо дар забони тоҷикӣ мавқеи хеле муҳим доранд. Ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ истеъмоли ҳиссачаҳо ба таври васеъ мушоҳида мешавад.

Дар забони англисӣ низ пасвандҳо дар сохтани ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва ғани гардонии таркиби луғавии забон нақши муҳим мебозанд.

Ҳар як ҳиссаи нутқ ба худ пасванди хос дорад.

4. Дар забони англисӣ пасванд яке аз муҳимтарин морфемаҳои мебошад, ки дар сохтани ин ё он ҳиссаи нутқ ва ё калимаи нав хизмат мерасонад. Пасвандҳо дар калимасозии англис ва тоҷик мақоми устуворро касб намудаанд. Ҳанӯз аз даврони қадим дар забонҳои муқоисашаванда истифода шудани пасванд ишора гардидааст.

Дар замони муосир бошад, шумораи пасвандҳо бениҳоят зиёд буда, қисмате асоси аслии дошта, қисмати дигар ба тариқи иқтибос вориди забон гардидаанд.

5. Аз нуқтаи назари нишондоди қабати луғавӣ – дастурии асосҳо ҳама морфемаҳои сохта, яъне пасванддор ба якчанд зер гуруҳҳои вазифавӣ ҷудо карда мешаванд:

- 1) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои қабати луғавӣ–грамматикӣ исм,
- 2) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои сифат,
- 3) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои феъл,
- 4) морфемаҳо бо нишондиҳандаҳои зарф.

6. Ҳамин тариқ, бояд кайд кард, ки калимасозӣ як қисми забоншиносии буда, сохти калимаҳо ва қонунҳои сохта шудани онҳоро меомӯзад. Забони

адабии ҳозираи тоҷикӣ меъёр ва усулу қолабҳои муайяни калимасозӣ дошта, ки таърихан ташаккул меёбад ва дар баробари пешравии ҳаёти ҷомеа инкишоф меёбад.

7. Таҳлили луғатҳои мухталифи англисӣ тоҷикӣ нишон дод, ки мафҳуми таачҷуб дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар тафаккури тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун ҳиссиёти инсон, ҳамчун маҳзани ҳиссиёту эҳсосоти гуногун, аз ҷумла, меҳру муҳаббат, тарсу ҳарос, ҳайронӣ ва инчунин фикру андеша, сирру асрор таҷассум ёфтааст.

Дар забони англисӣ ин мафҳум бо калимаи *wonder* ифода ёфта, он муродифоти зеринро дар бар мегирад: **surprise, amazing, remarkable, marvellous, strange, astonishment, astound** ва ғайраҳо.

8. Таҳлилҳо бо истифода аз якчанд адабиётҳои бадеии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ нишон дод, ки дар доираи маъноҳои ин лексема дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ умумиятҳо ба назар расанд ҳам, аммо мавридҳои ҳастанд, ки тафовути он ба назар мерасад.

Бо вуҷуди ин ҳам ифодаи калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ хеле доираи васеъи истемолро дар бар мегиранд.

Инчунин, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи шарҳи он дар забонҳои муқоисашаванда муайян гардиданд. Таҳлили муқоисавии низоми калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот аз он шаҳодат медиҳад, ки калимаҳои ифодакунандаи «**таачҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар ҳарду забон новобаста аз гуногунии маъно, дар заминаи баъзе хусусиятҳои умумии шаклӣ ва тарзу шартҳои истифодабарӣ дар ҷумла бо ҳам наздикию монандӣ ва ҳам фарқият доранд.

9. Дар самти омӯзиши калимасозӣ, алалхусус дар сомонӣ калимаҳои ифодакунандаи таачҷуб ва эҳсосот аффиксҳо ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ сермаҳсуланд. Гарчанде, ки дар алоҳидагӣ маънии ҳосе надоранд, вале бо калимаҳои дигар, бо хусус исму феълҳо омада, ба калимаҳо маъниву тобишҳои нав медиҳанд. Истифодаи бамавриди

онҳо ба ғановати маънии вожаҳо мусоидат менамояд, вале бемавриду ноҷо ба кор буридани онҳо боиси харобии нутқ мегардад.

Ҳамин тавр, калимасозӣ бо ёрии аффиксҳо яке аз муҳимтарин роҳҳои вожасозӣ мебошад, ки дар сохтани ин ё он ҳиссаи нутқ ва ё калимаи нав хизмат мерасонад.

ХУЛОСА

Натиҷаҳои асосии илмии таҳқиқотро дар бандҳо хулосабарорӣ намудем.

1. Имрӯзҳо таҳқиқ ва таҳлили вожаҳои ифодакунандаи тааҷҷуб яке аз масъалаҳои муҳими забоншиносии тоҷик ба ҳисоб меравад, ки дар муайян намудани ташаккул ва тақмили захираи луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳим дорад.

2. Калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот, ки дар заминаи маводи забони тоҷикӣ ва англисӣ сурат гирифтааст, баҳс мекунад. Қайд кардан лозим аст, ки масъалаи таҳлили сохторӣ– маъноӣ ва вазифаҳои морфологии калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба таври муқоиса дар забонҳои мазкур то ба ҳол ҳадафи омӯзиш қарор нагирифтааст [2 – М].

3. Таҳқиқи ин масъала ошкор сохтани масъалаҳои асосии сохторӣ– маъноӣ ва вазифаҳои морфологии калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ёрӣ мерасонад. Аз ин рӯ, дар ҷараёни кор доир ба таҳлили воситаҳои калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот, пеш аз ҳама воситаҳои лексикӣ, калимасозӣ ва синтаксисии калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот таҳлил шудааст [1 – М].

4. Таҳқиқи баррасии воситаҳои асосии маводҳои гуногуни калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ масъалаи асосии ин таҳқиқот ба шумор меравад. Дар мадди аввал дар рисола ҷанбаҳои назариявии он муайян карда, асарҳою мақолаҳои муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ маводҳои асосии диссертатсияи мазкурро оид ба калимаҳои ифодакунандаи «**тааҷҷуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот ташкил медиҳанд.

5. Дар натиҷаи таҳлили адабиёти назариявии муҳаққиқони хориҷӣ ва тоҷикӣ дар забоншиносӣ оид ба калимаҳои ифодакунандаи

«**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, инчунин, таҳлили маводҳо аз адабиёти бадеӣ ба хулоса омадем, ки калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҳанӯз аз назари муқоисавӣ– типологӣ, аз ҷиҳати сохт, маъно ва вазифаҳои морфологии онро пурра таҳлил карда нашудаанд.

6. Ҳангоми таҳлили мавод ошкор сохтем, ки омӯзиши калимаҳо аз ҷиҳати сохт, аз ҷиҳати вазифаҳои маъноӣю луғавӣ яке аз проблемаҳои баҳсталаб ба шумор мераванд.

7. Воситаҳои ифодаи калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ тасниф шуда, масъалаҳои асосии сохторӣ – маъноӣ ва вазифаҳои морфологии калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб/surprise**» ҳамчун намуди эҳсосот дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мавриди таҳлил қарор гирифтанд [4 – М].

8. Дар ҳарду забон дар сохтори калимаҳои ифодакунандаи «**тааччуб**» ҳамчун намуди эҳсосот пасвандҳои калимасоз ғайбона иштирок мекунанд. Ҳангоми муайян намудани вазифаи вандҳо, инчунин аз қадом ҳиссаҳои нутқ ва ҷӣ тавр асос ёфтани он бо сифат низ ба ҳисоб гирифта мешавад.

9. Яке аз роҳу усули беҳтари рушд ва ғанӣ гардонидани забон дар забони англисӣ ва ҳам дар забони тоҷикӣ ин калимасозӣ ба шумор меравад. Шумораҳои зиёди калимаҳои дар ин соҳа истифодашаванда дар асоси моделҳои гуногуни калимасозӣ пайдо шудаанд. Мутобиқати забонро низоми воситаҳои лексикӣ, ва грамматикӣ он муайян мекунад. Омӯзиш ва тавсифи ин воситаҳо даҳсолаҳои зиёд вазифаи забоншиносӣ буд. Ҳамин тавр, бояд гуфт, ки вожаҳои, ки дар забони тоҷикӣ ва англисӣ аз рӯи меъёру қоидаҳои забонӣ сохта шудаанд, дорои вижагиҳои муҳим буда, барои ташаккули вожаҳо дар соҳаҳои гуногуни забон хизмат мекунанд.

10. Дар забони тоҷикӣ ва англисӣ дар ҷумлаҳо аксар вақт ҳиссаҷаҳо истифода мешаванд. Онҳо маъноҳои гуногуни эмотсионалиро ифода намуда, дар айни замон дар ташаккули воҳидҳои грамматикӣ бо истифода аз луғати тааччуб ҳамчун воситаи ёрирасон хизмат мекунанд.

11. Таҳлили луғатҳои мухталифи тоҷикию англисӣ нишон дод, ки мафҳуми «таачҷуб/surprise» дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар тафаккури тоҷикзабонон ва англисзабонон ҳамчун ҳиссиёти инсон, ҳамчун маҳзани ҳиссиёту эҳсосоти гуногун, аз ҷумла, меҳру муҳаббат, тарсу ҳарос, ҳайронӣ ва инчунин, фикру андеша, сирру асрор таҷассум ёфтааст.

12. Хусусияти умумии ҳамаи калимаҳои зикршудаи забони тоҷикӣ ва англисӣ аз он иборат аст, ки барои ифодаи мафҳуми эҳсосот, ҳиссиёт хизмат мекунанд. Дар ифодаи «**таачҷуб**» калимаҳои ифодакунандаи узви бадан нақши муҳим мебозанд ва барои ғанӣ гардонидани фонди луғавии забони тоҷикӣ нақши муҳимро иҷро мекунанд [2–М].

Ҳамин тавр, таҳлили мавод ба мо имкон дод собит намоем, ки калимаҳои ифодакунандаи маъноиву мафҳумии «**таачҷуб**» дар забонҳои тоҷикиву англисӣ якранг набуда, хусусиятҳои хоси худро доро мебошанд

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИЧАҲОИ

ТАҲҚИҚОТ:

Дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазирфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади такмили муқоисаи калимаҳои ифодакунандаи таъҷҷуб/surprise дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ манзур карда мешавад:

1. Натиҷаҳои илмӣ таҳқиқотро метавон, дар самту соҳаҳои забоншиносӣ, забоншиносии муқоисавӣ, луғатнигорӣ, мавриди истифода қарор дод;

2. Маводди таҳқиқот ва натиҷаҳои онро дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон дар шакли лексия ва машғулиятҳои амалӣ ба роҳ мондан мумкин аст;

3. Нуқтаҳо ва натиҷаҳои диссертатсияро барои мурағаб сохтани китобу дастур ва қорқардҳои умумӣ оид ба таълими забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода қардан мумкин аст;

4. Тибқи натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамчунин метавон ба донишҷуёни ихтисоси забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ва самту соҳаҳои дигар, махсусан, тарҷумашиносӣ дар факултетҳои филологии муассисаҳои таҳсилоти олии касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон машғулиятҳоро ба роҳ монд;

5. Натиҷаҳои таҳқиқ метавонад дар таҳия ва тартиб додани китобҳои лексикология ва грамматикаи забонҳои тоҷикию англисӣ инчунин, дар таҳияи фарҳангу луғатномаҳо ёрӣ расонад;

6. Маводди диссертатсияи мазкур барои равшан намудани баъзе масъалаҳои вобаста ба калимасозии забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ мусоидат менамояд;

7. Аз натиҷаи таҳқиқот муҳаққиқон, метавонанд барои навиштани таҳқиқоти муқоисавӣ, махсусан, дар мавзӯи калимасозии сарфию наҳвӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ истифода баранд.

І.РЎЙХАТИ АДАБИЁТ

А). Адабиёти илмӣ

1. Абдулазизов, В. Хусусиятҳои сохторию маъноии ҷумлаи пайрави пурқунанда дар забони адабии тоҷик / В. Абдулазизов. – Душанбе, 2014. – 140 с.
2. Абдулазизов, В. Вижагиҳои корбурди пайвандаҳои ҷумлаи пайрави сабаб дар ашъори Камоли Хучандӣ / В. Абдулазизов // Паёми Доишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши филологӣ. – Душанбе, 2017. – №4/2. – С.118–122.
3. Абдуллаев, А.З. Сложно подчиненные предложения в современном зербайджанском языке: автореф. дис. д-ра филол.наук / А.З. Абдуллаев – Баку, 1963. 136 с.
4. Алефиренко, Н. Ф. Фразеология и паремиология. / Н. Ф. Алефиренко, Н. Н. Семенов. М.: Флинта: Наука, 2009. 344 с.
5. Алихонова, С.Т. Лексико–грамматические особенности шугнанских пословиц и поговорок / С.Т. Алихонова. – Душанбе, 2006. – 151с.
6. Айтматов Чингиз. Пораабри сафеди Чингизхон / Чингиз Айтматов. – Душанбе: Адиб, 2004. – 128 с.
7. Амосова, Н.Н. Словарный состав современного английского языка как продукт его развития в течении ряда эпох //Этимологические основы словарного состава современного английского языка. – Москва, 1956. – С.24.
8. Аракин, В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д. Аракин. – М.: Просвещение, 1989. – 254с.
9. Аракин, В.Д. История английского языка / В.Д. Аракин. Учебное пособие для студентов педагогических институтов. – М.: Физматлит, 2000. – 265с.
10. Арендс А.К. Краткий синтаксис современного персидского литературного языка / А.К. Арендс. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1941. – 192с.
11. Арнольд И. В.Лексикология современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. — 3 – е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. Шк.1986. — 295с.
12. Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка М.: Высшая школа, 1973. – 303 с.
13. Арслонова Ф.И. Узбекские соответствия русских объектно–придаточных предложений: автореф. дис. канд. филол. наук / Ф.И. Арслонова. – Ташкент, 1974. – 17с.
14. Артемова, А. Ф. Английская фразеология, 2–е изд, испр. и доп. / А. Ф. Артемова. М.: Высшая школа, 2009. – 208 с.

15. Арбекова Г.И. Лексикология английского языка.—Москва: Высшая школа, 1977. – 240 с.
16. Атобуллоев С. Чумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1957. – 193 с.
17. Атобуллоев С. Чумлаҳои пайрави мубтадо ва хабар дар забони адабии тоҷик / С. Атобуллоев. – Душанбе: Дониш, 1957. – 193 с.
18. Бархударов Л. С., Штелинг Д. А. Грамматика английского языка. – Москва, 2001. – 200 с.
19. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
20. Бертельс, Евгений Эдуардович/Рейснер М. Л., Арапов Д. Ю.//«Банкетная кампания» 1904.— Большой Иргиз. – М.: Большая российская энциклопедия, 2005. – С. 404.
21. Беляева Т.М. О роли основ в суффиксиальном словообразовании (на материале английского языка). //Вестник ЛГУ. – 1972. –№ 14.
22. Богородицкий Василий Алексеевич / Васюкова И. А. // Большая российская энциклопедия: [в 35 т.] / гл. ред. Ю. С. Осипов. – М.: Большая российская энциклопедия, 2004 – 2017.
- 23.Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. Москва, «Высшая школа», 1983. – 381с.
24. Блох, М.Я Теоретические основы грамматики/М.Я. Блох. – М. 2000. – 160с.
25. Блонский П.П. Педология. Учебник для высших пед. учебн. зав.М.: Гупи, 1934. – 336 с.
26. Вильданова Э.М. Сопоставительно–типологическое исследование суффиксиальных прилагательных в английском и турецком языках: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Казань, 1998. – 22с.
27. Виктор Александрович // Олонхо — Панино. — М. : Советская энциклопедия, 1955. – С.132.
28. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова//Избранные труды: Лексикология и лексикография –М.,1977. – 312 с.
29. Виноградов В.В. Русский язык (грамматическое учение о слове). –М.: Высшая школа, 1972. – С.18.
30. Виноградов В.В. Словообразование и его отношение к грамматике и лексикологии (на материале русского и родственных языков). В кн.: Вопросы теории и истории языка. М, АН СССР, 1952. – С. 99– 152.
31. Винокур Г. О. Филологические исследования: Лингвистика и поэтика. – М.: Наука, 1990. – 452 с.

32. Головин, Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М.: Высшая школа, 1987. – 104 с.
33. Головин, Б.Н. К вопросу о языковой природе словосочетаний // Учен. записки Горьк. ун-та: Сер. Лингвистика/Б.Н. Головин. –Горький, 1970. С. 53 – 64.
34. Головин, Б.Н. О некоторых доказательствах терминированности словосочетаний// Лексика, терминология, стили. / Б.Н. Головин. – Горький: Изд-во Горьк. ун-та, 1973. – С. 21–29.
35. Горелик. Ц.С. Адъективные словосочетания в современном английском языке. М., 1967. – 302 с.
36. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми I: Лексикология, Фонетика, Морфология. – Душанбе: Дониш, 1982. – 462с .
37. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди 1: Фонетика, Морфология. – Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
38. Грамматикаи забони адабии муосири тоҷик ҷилди 2. Рубинчик, 2001, С.350–352.
39. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди 2. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. Шарофиддин Рустамов, Раззоқ Гаффоров. – Нашриёти «Дониш» – Душанбе —1986. – 372 с.
40. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик, ҷилди 3. Ҷумлаҳои мураккаб. Шарофиддин Рустамов, Раззоқ гаффоров. – Нашриёти «Дониш» Душанбе, 1989 – 224 с.
41. Гумбольдт А. В. Михайлов // Новая философская энциклопедия: в 4 т. / пред. науч.-ред. Совета В. С. Стёпин. – 2–е изд., испр. и доп. М.: Мысль, 2010. – 2816 с.
42. Даниленко, В.П. Актуальные направления лингвистического исследования русской терминологии / В.П. Даниленко // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С. 5–23.
43. Даниленко, В.П. Лингвистический аспект стандартизации терминологии / В.П. Даниленко. – М., 1993. – 280 с. С. 157.
44. Даниленко, В.П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1977. – 248 с.
45. Даниленко, В.П. Терминология и норма / В.П. Даниленко. – М.: Наука, 1972. – 274 с.
46. Забони ҳозираи тоҷик. Лексика. – Душанбе, 1981. – 104 с.
47. Забоншиносии тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1984. – 294с.
48. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. Қисми 1. Китоби дарсӣ барои факултатҳои филологияи мактабҳои олии Душанбе: Ирфон, 1973, С. 223.

49. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. ҷ. II.– Душанбе: Маориф, 1995.– 294 с.
50. Зубова, Л.Ю. К вопросу об особенностях и трудностях перевода английских медицинских сокращений / Л.Ю. Зубова // Вестник ВГУ. Вып.2 – Воронеж: ВГУ, 2005. – С.113–121.
51. Калонтаров Я.И. Таджикские паремии в аналогии с русскими. (Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ ва аналогияи русии онҳо). – Душанбе: Ирфон, 1965. – 534 с.
52. Калонтаров Я. И. Таджикские пословицы и поговорки в аналогии с русскими. – Душанбе, 1965. – 535 с.
53. Калонтаров Я.И. Мудрость трёх народов/ Панду ҳикмати се халқ, – уч халқнинг хикматлари: (Сборник) /Отв.ред.Б.Тилавов. – Душанбе: Адиб, 1989. – 427 с.
54. Карашук П.М. Аффиксальное словообразование в английском языке. М.: Высшая школа, 1965. – 176 с.
55. Карашук П.М. Словообразование английского языка. – М.: Высшая школа, 1977, –303 с.
56. Капранов В. А– Имале и ималированные формы в языке таджикской (фарси) классической литературы// Изв. АН. Тадж. ССР. – Отд. обществ, наук. –1962. – № 3 (30). –С. 3 – 16.
57. Коломинский Я.Л. Человек: психология. – М.: Просвещение, 1986 – 223с.
58. Камолиддинов, Б. Мушкilotи истилоҳ / Б. Камолиддинов // Дар соли Қонуни забон. – Душанбе: Ирфон, 1999. – С.62–65.
59. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Интерньюс Тоҷикистон, 2001. – 171 с.
60. Камолиддинов, Б. Хусусияти услубии сарфу наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов – Душанбе: Маориф, 1992 – С.16–24.
61. Камолиддинов, Б. Хусни баён / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Маориф, 1989. – 118 с.
62. Кассирер, Э. Естественнонаучные понятия и понятия культуры / Предисл. к публикации И. Н. Зариповой //Вопросы философии. — 1995.— №8.— С. 157—173.
63. Кассирер, Э. Понятие символической формы в структуре о духе // Культурология XX век. — 1998.— №11.— С. 37—66.
64. Кристал, Д. Английский язык как глобальный / Д. Кристал. – М.: Весь Мир, 2001. – 153 с.
65. Кӯҳзод, Ҷ. Ҳайҷо. Роман. Нашри мукамал / Ҷ. Кӯҳзод. – Душанбе: Адиб, 2015. – 414 с.

66. Қосимова М.Н. Чумлаи пайрави шартӣ дар забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Сталинобод: Нашр. АФ Тоҷикистон, 1961. – 77 с.
67. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 506 с.
68. Қосимова, М. Очеркҳо оид ба синтаксиси чумлаҳои соддаи насри XI / М. Қосимова. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 112 с.
69. Қосимова М. Н .Чор унсур: Маъниофаринӣ, калимасозӣ (дар асоси маводи «Маснавии маънавӣ»). — Душанбе: Деваштич, 2007. — 256 с.
70. Қосимова М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои IX–X) / М.Н.Қосимова. Қ. 1. – Душанбе: Ирфон, 2003. – 490 с.
71. Лейчик В.М. Терминоведение: ашё, методы, структуры / В.М. Лейчик. – М.: ЛКИ, 2007. – 256 с.
72. Лотте, Д.С. Как работать над терминологией / Д.С. Лотте // Основы и методы изучения терминологии. – М., 1968. – С. 39–48.
73. Лотте, Д.С. Основы построения научно–технической терминологии. / Д.С. Лотте. – М., 1961. – 158 с.
74. Лотте, Д.С. Очередные задачи технической терминологизации / Д.С. Лотте. – М., 1931. – 23 с.
75. Мачидов, Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик / Ҳ. Мачидов. – Душанбе, 1982. – 104 с.
76. Мачидов, Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик – Ҷилди 1. – Луғатшиносӣ /Ҳ. Мачидов. Душанбе, 2007. – 243 с.
77. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик. /Н.Маъсумӣ. – Сталинобод: Ирфон, 1959. – 249 с.
78. Маъсумӣ Н.. Асарҳои мунтахаб: забоншиносӣ. /Н.Маъсумӣ Ҷ.2. – Душанбе: Ирфон – 1998. – 352 с.
79. Масуми Н.А. Проблемы развития таджикского литературоведения // Наука Советского Таджикистана. Душанбе: Дониш, 1974. –С.228–241.
80. Мирзоев Г. Суффиксальное словообразование в современном таджикском языке. –Душанбе, «Дониш», 2018. – 184 с.
81. Мирзоев Ғ. Мулоҳизаҳо перомуни ҳаммаъноии қолаби калимасозӣ. //Масъалаҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик. –Кӯлоб, 1990. с. 4–5.
82. Мирзоев Ғ. Таълими қолаби калимасозӣ. // Масъалаҳои таълими забон ва адабиёти тоҷик. –Кӯлоб, 1990. с. 16–18.
83. Мирзоев Ғ. Асосҳои назариявии калимасозӣ. // Маҳсули андеша (мачмуаи маҷаллаҳои илмӣ) –Душанбе, 2014. с. 197–207.
84. Молчанова Е.К. Основные вопросы синтаксиса средне–персидского языка: автореф. Дис.канд. фил. наук / Е.К. Молчанова. –1966. – 19 с.

85. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 63 с.
86. Муҳаммадиев М., Талбакова Ҳ., Нурмаҳмадов Ю. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик – Душанбе, 1997– 189 с.
87. Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ. Забони миллӣ ва ҷаҳонгароӣ. /Муҳаммадҷон Шакурии Бухороӣ. – Душанбе: Шучоӣён, 2010. – 220 с.
88. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ/ Куллиёти форсӣ. «Паёми иншо» – Душанбе 2008. – 778 с.
89. Муҳаммадиев М. Синонимҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик– Душанбе, 1962. – 160 с.
90. Молчанова Е.К. Основные вопросы синтаксиса средне–персидского языка: автореф. Дис.канд. фил. наук / Е.К. Молчанова. –1966. –19 с.
91. Мухторов З. Таърихи забони тоҷик / З. Мухторов. – Душанбе: Ҳумо, 2003. – 152 с.
92. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. / С. Назарзода. Душанбе, 2014. – 370 с.
93. Назарзода, С. Аҷоиб–ул–маҳлуқот ва вожашиносии таърихии форсӣ–тоҷикӣ / С. Назарзода – Душанбе, 1999. – 173 с.
94. Ниёзмухаммадов, Б. Забони тоҷикӣ / Б. Ниёзмухаммадов. – Душанбе, 1980. Қ. 2. – 217 с.
95. Ниёзмухаммадов, Б., Бузургзода, Л. Морфологияи забони тоҷикӣ/ Б. Ниёзмухаммадов. – Сталинобод: Нашр. Дав. Тоҷ., 1941. – 69 с.
96. Нуров, П.Г. Истилоҳ ва истилоҳсозӣ дар забони илмии тоҷикӣ / П.Г. Нуров. – Душанбе: Дониш, 2006. – 223 с.
97. Ниёзмухаммадов Б. Рустамов Ш. Баъзе масъалаҳои синтаксиси забони адабии ҳозираи тоҷик / Б. Ниёзмухаммадов, Б. Рустамов Ш. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 120 с.
98. Ниёзмухаммадов Б., Ниёзов Ш., Каримов А. Забони тоҷикӣ (фонетика ва морфология). Қ.1. Барои синфҳои 5–6. / Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Ниёзов, А. З. Каримов – Душанбе: Ирфон, 1971. – 253 с.
99. Ниёзмухаммадов Б. Синтаксис современного таджикского литературного языка – Душанбе: Ирфон, 1970. – 264 с.
100. Ниёзмухаммадов Б. Баъзе масъалаҳои забони адабии ҳозираи тоҷик.– Душанбе, 1965. – 91 с.
101. Ниёзмухаммадов Б., Ниёзӣ Ш, Л. Бузургзода. Грамматикаи забони адабии тоҷик.– Сталинобод.– 1960.–389 с.
102. Ниёзӣ, Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. Очеркҳо оид ба грамматикаи забони тоҷикӣ / Ш.Н. Ниёзӣ. – Сталинобад, 1954. – 29 с.

103. Ниёзӣ, Ф. Вафо. Китоби дуҷум / Ф. Ниёзӣ. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958. – 448 с.
104. Ниёзӣ, Ф. Ҳар беша гумон магар, ки холист / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 526 с.
105. Ниёзӣ, Ш. Н. Калимасозӣ дар забони тоҷикӣ // Мақтаби советӣ / Ш.Н. Ниёзӣ. – 1949. – № I. – С. 12–19.
106. Ниёзӣ, Ш.Н. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш.Н. Ниёзӣ. – Сталинобод: Нашр. АФ РСС Тоҷ., 1954. – 126 с.
107. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис) / М. Норматов. – Душанбе: Матбуот, 2016. – 324 с.
108. Нуров, П.Г. Становление и развитие таджикской физической терминологии: автореф. дис. канд. филол. наук: 10.02.08 / Нуров Пирмухаммад Гулович. – Душанбе, 1997. – 22 с.
109. Нуров, П.Г. Таджикская научно–техническая терминология: теоретический и прикладной аспекты: дис. канд. филол. наук: 10.02.19 / Нуров Пирмахмад Гулович – Душанбе, – 2016. – 415 с.
110. Основа иранского языкознания Новоиранские языки. – М., 1982: 214с.
111. Основы иранского языкознания. Древноиранские языки. – М.: Наука, 1979. – 387 с.
112. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.– Душанбе, 1988.– 126 с.
113. Панов М.В. О слове как единице языка // Учен. зап. МГПИ, –Том 51. – М. 1956. – С. 129–165.
114. Пешковский А.М. Корреляции глагольных форм изъявительного наклонения в современном английском языке/ А.М. Пешковский: Дис. канд. фи–лол.1 наук. – М.: Наука 1973. – 212 с.
115. Потапов В. В. Научное наследие В. Н. Сидорова в русистике // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. —М., 2003.—№ 1.— С. 83–93.
116. Потенция А.А. Символ и миф в народной культуре. М., 2000. – 184 с.
117. Пумпянский А.Л. Чтение и перевод английской научно–технической литературы. Лексика и грамматика. М, Изд–во АН СССР, 1961, С.4.
118. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык / В.С. Расторгуева. – М.: Наука, 1966. – 164 с.
119. Расторгуева В.С., Краткий очерк грамматики персидского языка (приложение к кн. Б.В.Миллер, Персидско –русский словарь, изд. 2, М., 1953), о местоимениях –стр. 632–634.

120. Расторгуева В.С. Основы иранского языкознания. Новоиранские языки / ответственный редактор Таджиев Д.Т. Причастия в современном таджикском литературном языке. / Д.Т. Таджиев. – Сталинобод. 1954. – 128 с.
121. Рахматуллозода С.Р. Словообразования имён существительных в южных и юго-восточных говорах таджикского языка / С.Р. Рахматуллозода. – Душанбе: Дониш, 2016. – 239 с.
122. Рустамов Ш. Исм. Категорияҳои грамматикӣ, калимасозӣ ва мавқеи исм дар системаи ҳиссаҳои нутқ. / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1981. – 220 с.
123. Рустамов, Ш. Таджикская грамматическая терминология / Ш. Рустамов. – Душанбе, 1972. – 124 с.
124. Рустамов Ш. Як навъи калимасозии исмҳои мураккаб–Мақтаби советӣ, 1971, № 5, с 41– 47.
125. Рустамов, Ш. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе, 1985. – 264 с.
126. Рустамов, Ш. Калимасозӣ ва ҳусни суҳан // Рустамов Ш. Забон ва замон. – Душанбе, 1981. – с. 102– 119.
127. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик. – Д., 1980. – 129 с.
128. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. – Душанбе, 1972.–С. 20.
129. Рустамов Ш., Камолиддинов Б. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик.– Душанбе: Дониш, 1989. – 224 с.
130. Рубинчик Ю.А. Современный персидский язык / Ю.А. Рубинчик. – М., 1960. – 140 с.
131. Рустамов Ш. «Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм» – Душанбе, Ирфон –1972. – 92 с.
132. Рустамов Ш. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик, – Душанбе, Дониш, 1972. 99с.
133. Рустамов Ш. Ҷумлаҳои мураккаб бо пайрави сабаб дар забони ҳозираи тоҷик / Ш. Рустамов. – Душанбе: Дониш, 1968. – 121 с.
134. Саймиддинов Д. Форсии бостон / Д. Саймиддинов. – Душанбе, 2007. – 211 с.
135. Саймиддинов, Д. Лексика среднеперсидского языка: автореф. дис. докт. филол. наук. 10.02.08/ Д. Саймиддинов. –Душанбе, 1998. – 54с.
136. Саймиддинов, Д. Вожасозии забони форсии миёна / Д. Саймиддинов –Душанбе, 2001, – 310 с.

137. Саймиддинов, Д. Бархе аз вожаҳои кӯҳна дар гӯишҳои тоҷикӣ// Номаи Пажӯҳишгоҳ/ Д. Саймиддинов. – Душанбе: Пайванд, 2002., №2. – С. 5–20.
138. Селезнева К.А. Закономерности сочетаемости словообразовательных морфем в современном английском языке: Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Л., 1972.–29 с.
139. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир; Пер. с англ. под ред. и с предисл. (с. 5–22) д-ра филол. наук проф. А. Е. Кибрика. — М.: Прогресс: Универс, 1993. — 656 с.
140. Сепир Э. Язык. Введение в изучение речи– М– Л.: Соцгиз, 1934. – С.27.
141. Смирницкий А. И. К вопросу о слове («проблема отдельности слова»). // Вопросы теории и истории языка в свете трудов И.В. Сталина, – М. Изд-во АН СССР, 1952. – С. 187–197.
142. Смирницкий, А.И. Значение слова / А.И. Смирницкий // ВЯ, 1955. №2,– С. 79–89.
143. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка / А.И. Смирницкий. – М., 1956, – 259 с.
144. Смирницкий, А.И. Лексическое и грамматическое в слове / А.И. Смирницкий. // Вопросы грамматического строя. М.: Изд-во АН СССР, 1956. – С.11–53.
145. Смирницкий, А.И. Морфология английского языка / А.И. Смирницкий. М., 1959, – 440 с.
146. Смирницкий, А.И. Так называемая конверсия и чередование звуков в английском языке /– А.И. Смирницкий // Иностранные языки в школе. 1958. – №5. – С. 1124.
147. Степанов Ю.С. Основы общего языкознания. М.: Просвещение, 1975. – 271с.
148. Собирчонов Солеҳзон, Қосимова М. Н. Ганчи Сухан. – Душанбе: Маориф ва фарҳанг. Душанбе, 2013. – 639 с.
149. Степанова, М.Д. О месте словообразования в системе языка / М.Д. Степанова // Единицы разных уровней грамматического строя языка и их взаимодействие. М., 1969, – С. 278–279.
150. Телия, В.Н. Принципы и методы семантических исследований / В.Н. Телия. – М.: Наука, 1976. – 278 с.
151. Тоҷиев Д.Т. Чумлаи пайрави макон / Д.Т. Тоҷиев // Ахбороти АФ РСС Тоҷикистон. Шӯъбаи фанҳои ҷамъиятӣ. 1969 №3 (57) 138.
152. Тоҷиев Д.Т. Чумлаи пайрави макон/ Тоҷиев Д.Т. //мактаби советӣ– 1964. – №12.

153. Тоҷиев Д.Т. Чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии ҳозираи тоҷик /. Тоҷиев Д.Т. – Душанбе: Дониш, 1981. – 218 с.
154. Тоҷиев Д, Б. Раҳимзода, А. Эшонҷонов, Забони тоҷикӣ. Китоби дарсӣ барои синфи IX, Сталинобод, 1948. – 146 с.
155. Тоҷиев Д. Воситаҳои алоқаи чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 52 с.
156. Тоҷиев Д. Доир бо вазифа ва истеъмоли пайвандаки «ки» дар чумлаҳои мураккаби тобеъ. Таджикский Госуниверситет им. В.И. Ленина. Научная конференция, посв. 98-й годовщине содни рождения В.И. Ленина. тезис докладов. – Душанбе, 1968, сах. 236–238.
157. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик Душанбе: Маориф, 1967. — 78 с.
158. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков: дисс... док. филол. наук / Ф.М. Турсунов. – Душанбе, 2016. – 358 с.
159. Углонова В.З., Черкасова О.А. Ноксокология. Терминология: Учебное пособие. – Саратов, 2012. – 44с.
160. Успенская, Л.В. Каратагский говор таджикского языка / Л.В. Успенская. – Сталинабад 1956. – 126 с.
161. Фирдоуси. Шахнаме. От начала поэмы до сказания о Сохрабе. –Т.1. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1957. – 677 с.
162. Филин Ф.П. Очерки по теории языкознания. М.: Наука, 1982. – 336 с.
163. Халилов А. Калимасозӣ бо изофат. / А. Халилов //Мақтаби советӣ. – 1960.–№ 5. – С.26 –30.
164. Ходжаева С.О. Некоторые синтаксические особенности атрибутивных словосочетаний в разносистемных языках.– Вестник Таджикского национального Университета: научный журнал: серия филология 4/3(137). – Душанбе: Сино, 2014 с. 56.
165. Ходжаев Д. Совершенный человек и блестящий ученый: К 100-летию профессора Дододжона Таджиева / Д. Ходжаев; [пер. с тадж. З. Джандосова; отв. ред. С. Думин]. М.: Наука, 2019. – 160 с.
166. Хоркашев С. Калимасозии исм бо пасвандҳо. / Хоркашев С. – Душанбе: Ирфон, 2010, –143 с.
167. Хоркашев С.Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ. / Хоркашев С. – Душанбе: Маориф, 2014, –120 с.
168. Хоркашев, С. Суффиксальное словообразование существительных в юговосточных говорах таджикского языка: /С. Хоркашев автореф. Дис. канд. филол. наук. – Душанбе, 1996. – 20 с.

169. Ҳазору як шаб. Иборат аз шаш чилд. Чилди 2. Сталинобод, – 1951. – 409 с.
170. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX – Душанбе: Дониш, 1977–116 с.
171. Черкасова, М.Н. Русский язык и культура речи: учеб пособие / Л.А. Введенская, М.Н. Черкасова. – Ростов н/Д: Феникс, 2008. – 384 с.
172. Чаматов, С. Назаре ба манбаи таърихи пайдоиши вожаҳои забони англисӣ / С. Чаматов. Паёми ДДОТ, №4 (10), – Душанбе, 2011. – С. 7.
173. Чамшедов, П.Ҷ. Очеркҳо оид ба типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ / П.Ҷ. Чамшедов. – Душанбе, 1988. – 127.
174. Шанский М.Н. Лексикология современного русского языка. М.: Просвещение, 1972. – 326 с.
175. Шаропов Н. Некоторые вопросы развития терминологии современного таджикского языка. //Забоншиносии тоҷик – Душанбе: Дониш, 1980.– С. 49 –59.
176. Шаропов Н. Пути развития лексики современного таджикского литературного языка – Душанбе: Дониш, 1988–35 с.
177. Шаропов Н., Ҷӯраев Т. Қ. Лексикаи касбу ҳунар сарчашмаи терминологияи техникаи тоҷик – Душанбе, 1991. – 92 с.
178. Шаҳобова, М.Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков / М.Б. Шаҳобова // Авт. дисс. канд. филол. наук. – Душанбе, 1985. – 25 с.
179. Шаҳобова М. Б. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мктабҳои олий, – Душанбе, 1963, сах., 130—152.
180. Шахматов, А. А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с. 72 с.
181. Шмелев Д.Н. Современный русский язык. Лексика.– М.: Просвещение, 1977, – С. 49–54.
182. Шукуров М. Ҳар сухан ҷоеву ҳар нуқта мақома дорад – Душанбе: Ирфон, 1985. – 400 с.
183. Щерба Л.В. Преподавание иностранного языка в средней школе: Общие вопросы методики / Л.В. Щерба / Под ред. проф. И.В. Рахманова. – М.: Высшая школа, 1947. – 112 с.
184. Щур Г.С. Теория поля в лингвистике. ГЛ.: Наука, 1974. – 225 с.
- Б). Фарҳангҳо ва луғатномаҳо**
185. Англо–русский синонимический словарь/Ю. Д. Апресян, А64 В. В. Ботякова, Т. Э. Латышева и др.; Под рук. А. И. Розен мана, Ю. Д. Апресяна. — М.: Рус. яз. 1979, — 544 с.

186. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С.Ахманова//Изд-во «Советская энциклопедия». – М., 1966. – 604 с.
187. Шаҳобова М.Б. «Луғати мухтасари англисӣ – тоҷикӣ – форсӣ», – Душанбе, Маориф, 1989 –248 с.
188. Бодуэн де Куртенэ, Иван Александрович // Биографический словарь профессоров и преподавателей Императорского Казанского университета: За сто лет (1804—1904). Ч. 1. — Казань : типо-лит. Имп. ун-та, 1904.— С. 38—39.
189. Бобомуродов, Ш., Мухторов З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ /Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 2016. – 428 с.
190. Бобомуродов Ш, Муминов А. Луғати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик: дастури таълимӣ / Ш. Бобомуродов, А. Муминов. – Душанбе: – 1983, – 120 с.
191. Большой англо–русский словарь //Под общ. рук. проф. И. Р. Гальперина. Т.1. –М.: Советская энциклопедия,1972. – 822 с.
192. Большой англо–русский словарь //Ред. проф. И. Р. Гальперина. Т.2. М.: Советская энциклопедия, 1979. – 863 с.
193. Давыдов, Иван Иванович//Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.).—СПб., 1890—1907.
194. Мамадназаров А. «Фарҳанги донишгоҳии англисӣ–тоҷикӣ», Душанбе, Нодир, 2003 – 492 с.
195. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ–тоҷикӣ / А. Мамадназаров. – Душанбе: Эр – граф, 2017. – 1016 с.
196. Мухаммадиев, М. Краткий словарь синонимов таджикского языка / М.Мухаммадиев. – Душанбе: Маориф, 1975. – 256 с.
197. Мухаммад Муин. Фарҳанги форсӣ / М. Мухаммад. – Техрон, 1996. – Ҷ. 1. – 1472с.
198. Мюллер В.К. Англо–русский словарь. – 17– е изд. – М.: Русский язык, 1978. – 888 с.
199. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Ҳ., Зехнӣ Т. ва дигарон. – Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ.1. М.: Советская энциклопедия, 1969. –951с..
200. Фортунатов, Филипп Федорович//Энциклопедический словарь. Брокгауза и Ефрона в 86 т. (82 т. и 4 доп.).—СПб., 1890 –1907.
201. Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX): –М.: Сов. энциклопедия, 1969. Ҷ. 1. – 951с.
202. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.–Душанбе, 2008.Ҷ.1 – 949с. Ҷ. 2 – 944 с.

203. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. (Зери таҳрири Д. Саймиддинов, С.Д. Холматова). – Душанбе, 2006. – 813 с.
204. Фарҳанги Англисӣ–тоҷикӣ Standard English–Tajik Dictionary – Душанбе :«ЭР–граф» 2015. – 1016 с.
205. Фарҳанги забони тоҷикӣ. /Мураттибон Капранов В.А., Рауфов Х., Зеҳнӣ Т. ва дигарон. – Иборат аз 2 ҷилд. Ҷ. 2. М.: Советская энциклопедия, 1969. – 948 с.
206. Фортунатов, Филипп Федорович // Энциклопедический словарь Гранат: В 58 томах. — М., 1910. — 1948 с.
207. Чамшедов П., Толиби Розӣ «Фарҳанги англисӣ – тоҷикӣ» Душанбе, Пайванд, 2007, – 1202 с.
208. Чамшедов, П., Т. Розӣ. Фарҳанги англисӣ–тоҷикӣ бо роҳнамои вожағони тоҷикӣ/ П. Чамшедов, Т. Розӣ. – Душанбе: Пайванд, 2005. – 1202 с.
209. Чамшедов, П. Фарҳанги тоҷикӣ ба англисӣ/ П.Чамшедов. – Душанбе: Эҷод, 2008. – 978 с.
210. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2–е изд.–М.: Большая Российская энциклопедия, 200. – 688 с.
211. Adams V. An Introduction to Modern English Word–Formation.–London: Longman, 1973. – 203 p.
212. Lubensky, S. Russian–English dictionary of idioms (русско–английский фразеологический словарь). / Sophia Lubensky. U. S.: Yale University Press, 2013. –992 p.
213. Webster’s Third New International Dictionary of the English Language. Vol. I–III;
214. Webster's New Dictionary of Synonyms. Springfield: The New American Roget's College, 1973. (WNDS).

В). Осори бадеӣ

215. Абаров С. Романи «Ғуломон»–и Айнӣ ҳамчун романи таърихӣ.— Душанбе: Адиб, 2005.— 240 с.
216. Асарҳои мунтахаб /Иборат аз 4 ҷилд. — Душанбе: Ирфон, 1967—1976.
217. Абӯабдуллоҳ. Ахтарони адаб / Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ. Ҷ. 1. –Душанбе: Адиб, 2007. – 413 с.
218. Айнӣ С. Луғати нимтафсилии тоҷикӣ барои забони адабии тоҷик // Куллиёт, Т. XII. Душанбе, 1976. – 357 с.
219. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ.6. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 415 с.
220. Айнӣ С. Полное собрание сочинений. Нашриёти “Ирфон” – Душанбе– 202 с.

221. Айнӣ, С. Ёддоштҳо / С.Айнӣ. – Куллиёт/ Ҷ. 6. – Душанбе: Нашрдавлтоҷ, 1962. – 414 с.
222. Айнӣ С. Ёддоштҳо./ С.Айнӣ Энциклопедияи насри муосири тоҷик (чаҳор қисм). – Душанбе: Сарредаксияи илмии энциклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
223. Айнӣ С. Аҳмади девбанд. /С.Айнӣ //Асарҳои мунтахаб. Нашрдавлтоҷ. – Сталинобод. 1943. – 277 с.
224. Айнӣ С. Мактаби кӯҳна / С. Айнӣ/ Акнун навбати қалам аст. Ҷ. 2. – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 107–144.
225. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood Reminiscences of Sadriddin Aini/ S. Aini. Translated from the Tajik Persian with an Introduction by John R. Perry and Rachel Lehr. USA. Mazda publishers 1998. – 277 p.
226. Aini S. Ahmadi Devband/ S. Ainin // Translated by John R. Perry. University of Chicago. USA. 1981. – 196–222 pp.
227. Aini S. The Old School/ S. Aini. Translated by John R. Perry. The Sands of Oxus. USA. Mazda publishers 1998. —252 pp.
228. Войнич Э. Л. «Ғурмағас», – Душанбе 1982. — 320 с.
229. Bronte Sh. Jane Eyre/ Sh. Bronte; edited with an introduction of M. Smith. – Oxford University Press, 1975. – 496 p.
230. Икромӣ Ҷ. Духтари оташ. – Душанбе: “Адиб”, 2014. – 560 с.
231. Икромӣ, Ҷ. Асарҳои мунтахаб / Ҷ. Икромӣ. Ҷ 4. – Душанбе: Адиб. 1973. – 306 с.
232. Икромӣ, Ҷ. Шодӣ / Ҷомӣ Икромӣ. – Душанбе.: Адиб, 1989. – 384 с.
233. Mark Twain. The Prince and the Pauper. A tale for young people of all ages / Twain Mark (Samuel L. Clemens). – London: Chatto & Windus, – 1882. – 392 p.
234. Самад В. Гардиши девбод: Китоби 2.–Душанбе: Адиб, 2016. – 398 с.
235. Сорбон. Куллиёт. Ҷилди I–X — Душанбе: «Эҷод», 2009.–440 с.
236. Турсунзода, М. Осори мунтахаб / М. Турсунзода. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 328 с.
237. Улуғзода Сотим. Восеъ: Роман. – Д.: Ирфон, 1979. – 368 с.
238. Улуғзода С. “Мунтахабот”: Иборат аз ду ҷилд. Тартибдиҳанда Ҷ. Муруватов –Душанбе: Ирфон, 1982. Ҷ.2. Роман, повест ва ҳикояҳо, 1982. – 432 с.
239. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шохнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
240. Ҳофиз, Шерозӣ. Куллиёт / Шерозӣ Ҳофиз. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 268 с.

241. Ҷалил Р. Асарҳои мутахабот. Иборат аз се ҷилд, ҷилди 2. Китоби 2. Романи “Шӯроб”. Душанбе: “Адиб” 1988. – 464 с.
242. Ҷалол И. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро. Ҷилди 2. / Ҷалол И. – Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1969.– 475 с.
243. Шарҳи мунтахаби «Ғулистон»–и Саъдии Шерозӣ. Ба кӯшиши Ш.Р.Исрофилниё, А.Раҳнамо. Душанбе, 2016. – 119 с.
244. Шукуров М. Хусусиятҳои ғоявию бадеии «Ёддоштҳо»–и устод с. Айни.— Душанбе: Дониш, 1966. — 245 с.

Г). Сомонаҳои интернетӣ [речаи дастрасӣ]

245. www.thoughtco.com
246. translate.yandex.ru/dictionary/en-ru
247. puzzle-english.com
248. translate.google.com
249. skysmart.ru/articles/english...rech-v-anglijskom
250. english-da.ru/grammatika/reported-speech
251. RusskiiYazyk.ru
252. zen.yandex.ru/media/englishdom
253. www.thoughtco.com/what-is-indirect-speech
254. <https://translate.yandex.ru/>

II. ИНТИШОРОТ АЗ РҶҲИ МАВЗҶИ ДИССЕРТАТИЯ:

А) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои тақризшаванда ҷоп шудаанд:

[1–М]. Аламурадова, Р.А. Баъзе хусусиятҳои морфологии калимаҳои ифодакунандаи “таачҷуб” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / А.Р. Аламурадова // Паёми Донишгоҳи Омӯзгорӣ. – Душанбе, 2020, № 3 (86). – С. 67 -71. ISSN 2219-5408.

[2–М]. Ахмадҷонова, Н.И. Фразеологические единицы с концептом «Страх» в русском и таджикском языках [Текст] / Н.И. Ахмадҷонова, Р.А. Аламурадова // Паёми Донишгоҳи забонҳо. – Душанбе, 2024, № 2 (54). – С. 11-16. ISSN 2226-9355.

[3–М]. Аламурадова, Р.А. Тафаккури забонӣ шакли олии психика мебошад [Матн] / А.Р. Аламурадова // Ахбори Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2020, № 4 (261). – С. 254 – 258. ISSN 2076-2569.

Б) Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои дигар ҷоп шудаанд:

- [4–М]. Аламурадова, Р.А. Таҳлили лексикю-семантикии калимаи “таачҷуб” дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ [Матн] / Р.А. Аламурадова // Гузоришҳои Академияи Миллии Илмҳои Тоҷикистон. – Душанбе, 2020, № 3 (011). – С. 264 – 267. ISSN 2076-2569.
- [5–М]. Аламурадова, Р.А. Образование слов в таджикском и английском языках [Матн] / Р.А. Аламурадова // Масъалаҳои актуалии филология ва методикаи таълими забонҳо. – Душанбе, 2021. – С. 77-84. ISBN 978-99975-44-93-3
- [6–М]. Аламурадова, Р.А. Семантико-словообразовательный анализ терминологии туризма в таджикском и английском языках [Матн] / Р.А. Аламурадова // Масъалаҳои актуалии филология ва методикаи таълими забонҳо, 2017. – С. 376-385. ISBN 978-99975-44-93-3
- [7–М]. Аламурадова, Р.А. Языковая подготовка выпускника высшей школы [Матн] / Р.А. Аламурадова // Масъалаҳои актуалии филология ва методикаи таълими забонҳо, 2017. – С. 167-174. ISBN 978-99975-925-8-3
- [8–М]. Аламурадова, Р.А. Управления эмоциональностью при концепты «удивление» в русском языке [Матн] / Р.А. Аламурадова // Масъалаҳои актуалии филология ва методикаи таълими забонҳо, 2020. – С. 202-206. ISBN 978-99975-44-93-3
- [9–М]. Аламурадова, Р.А. Лексический анализ поля слова «удивление/surprise» в таджикском и английском языках [Матн] / Р.А. Аламурадова // Маводи конференсияи байналмилалӣ «Забони русӣ — забони сулҳ ва муоширати байни миллатҳо» 31 октябри соли 2023. - Душанбе, 2024. – С. 257-263. ISBN 978-99985-70-39-9
- [10–М]. Аламурадова, Р.А. Нақши оҳанги калима ҳамчун унсури муҳимми таачҷуб дар забон [Матн] / Р.А. Аламурадова // Масъалаҳои тарҷума ва тарҷумашиносии тоҷик: Вазъият ва дурнамо. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ 28- уми ноябри соли 2023. - Душанбе, 2023. – С.311. ISBN 978-99985-41-77-1
- [11–М]. Аламурадова, Р.А. Семантические особенности прилагательных amazing и awesome, вербализующих эмоциональный концепт «восхищение» в современном английском языке [Матн] / Р.А. Аламурадова // Международная научно-практическая конференция на тему: «Русский язык в современном биллингвальном пространстве» 14 - 15 июня 2023 года. - Душанбе, 2023. – С. 15-18. ISBN987-0008590960